

TALLINNA ÜLIKOOLI
EESTI KEELE JA KULTUURI INSTITUUDI
TOIMETISED 13

TLÜ TEADUSKEELEKESKUSE

köide 1

**EESTI TEADUSKEEL
JA
TERMINIKORRASTUS**

Koostanud ja toimetanud Peep Nemvalts

Tallinn 2011

Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 13
Publications of the Institute of Estonian Language and Culture 13
Tallinn University

TLÜ TEADUSKEELEKESKUSE
köide 1

EESTI TEADUSKEEL JA TERMINIKORRASTUS

Koostanud ja toimetanud/Edited by
Peep Nemvalts

Toimetuskolleegium/ Advisory Board

Lars Gunnar Larsson (Uppsala), Maisa Martin (Jyväskylä),
Helle Metslang (Tartu/Tallinn), Meelis Mihkla (Tallinn), Kaili Müürisep (Tartu),
Renate Pajusalu (Helsingi/Tartu), Helena Sulkala (Oulu),
Urmas Sutrop (Tallinn/Tartu), Maria Voeikova (Viin/Sankt-Peterburg)

Kogumiku kirjastamine on saanud võimalikuks tänu riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu 2009–2013” ning Tallinna Ülikooli uuringufondi toetusele.

Kujundanud/Design by
Karl-Kristjan Videvik

Küljendanud/Layout by
Ludmilla Krusta

Postiaadress/Postal address:

Eesti keele ja kirjanduse instituut/ Institute of Estonian Language and Culture
Tallinna Ülikool/Tallinn University
Narva mnt 25
10120 Tallinn
ESTONIA

ekki.toimetised@tlu.ee
www.tlu.ee

Autoriõigus/Copyright: autorid ning TLÜ eesti keele ja kultuuri instituut, 2011

ISSN 1736-4221

ISBN 978-9949-29-003-1

SISUKORD

Saateks.....	7
Toivo Univer Aianduse, eriti pomoloogia eestikeelse oskussõnavara lätted.....	12
Raivo Kalle ja Renata Sõukand Eestikeelsete rahvapäraste taimenimede kategoriseerimine ja selle rakendatavus tänapäeval	24
Priit Parmakson Inimloetav ja masinloetav: mõistete analüüs	47
Tiiu Jaago Rahvusvahelisuse ja interdistsiplinaarsuse mõju teaduskeelele argikultuuri uurimise näitel	64
Krista Kerge Tõlkevõhik keele- ja lugemisoskuse valdkonna terminivarast	91
Ülo Sõstra Eesti keele probleeme ülikoolide trükistes	115
Peep Nemvalts Terminiteadusest eesti teaduskeeleni	136

SAATEKS

Ligi sajand tagasi alustas Tartus esimene eestikeelne ülikool, nüüd on neid märksa rohkem. Rahvusvahelisus on olnud teaduses oluline kogu aeg, kuid see ei pea tähendama ükskeelsust, tänapäeval üleüldist ingliskeeleestumist. Ei jäänud ka ladina keel ainsaks teadustööde keeleks. Tasakaal on vajalik. Emakeelne kõrgharidus on kõikjal eluline ka üldhariduse jaoks: kui eesti keel kaoks mõnest teadusvaldkonnast, muutuks selle õpetamine üldhariduskoolis väga raskeks.

Varem oli küll peetud palju terminoloogiakonverentse, sh oskuseele sildi all, ent 4. detsembril 2009 korraldas Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi juurde rajatud teaduseele keskus esimese laia temaatikaga eesti teaduseele konverentsi, mis sai teoks osalt riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu 2009–2013” toetusel. Peale terminiküsimuste käsitleti teadusteksti mitmest vaatenurgast. Avasõnas rõhutas TLÜ teadusprorektor Mats Estonius, et Tallinna Ülikool peab selget eesti teaduseelt väga tähtsaks. Seda, et samuti mõtleb hulk eesti haritlasi, näitas rohke osavõtt ja elav arutelu kogu päeva vältel.

Ettekandeid oli paljude kõrgkoolide ja teadusasutuste mitmest valdkonnast, erialakeskemalt ja laiemalt teaduseelt vaatlavaid. Esindatud olid kõik suuremad ülikoolid. Kõneldi füüsika-terminite saatusest (Henn Käambre), piirkonnaspetsiifikast muusika oskussõnavara näitel (Helena Uleksin), eestikeelseist

pomoloogiatekstidest sajandi kestel (Toivo Univer) ja etnobotanika praegusest teaduskeelest (Raivo Kalle ja Renata Sõukand). Arutleti selle üle, miks ajalootekstides kasutatakse vähe eksonüüme (Mati Laur); kas aimekirjanduse tõlkimine ja toimetamine on lihtne (Toomas Silk); mida teha, et diletantlik keelepruuk ei tungiks õigusteaduse keelde (Igor Gräzin); milliseid ebakohti leidub ülikooli avaldatud eesti teadustekstides (Ülo Sõstra). Juhiti tähelepanu sellele, kuidas eestikeelset teadusteksti luues võib raskusi valmistada terminivara nappus ning lünklikud teadmised oskustõlke ja toimetamise vallas (Krista Kerge); milliste raskustega puututakse kokku eestikeelset semiootikaõpikut kirjutades (Katre Väli); mis laadi on rahvusvahelisuse ja interdistsiplinaarsuse mõju teaduskeelele argikultuuri uurimise näitel (Tiiu Jaago). Mõtteid vahetati sellegi üle, kuidas panna õppurid rohkem kasutama oskussõnaraamatuid ning mida teha, et IT erialalgi leitaks veebist paremini üles vajalikke sõnastikke (Hurmi Jürjens); mil moel mõjutab eestikeelset teadusteksti inim- ja masinkeele kooskasutamine, eriti kui viimane jätta inglise põhiseks (Priit Parmakson). Tehti tutvust uue tarkvaramooduliga, mis võimaldab *Wordi* lisapaani kaudu otsida 27 Euroopa keele miljonite terminite seast vajalikku (Margit Kurm). Püüti selgusele jõuda, kuidas on teaduskeele terminitarvituses arvestatud mõistesüsteemi selgust (Peep Nemvalts).

Rõhutatagu, et see ei olnud keeleteadlaste omavaheline arutelu, valdav enamik ettekandeid oli teiste erialade teadlastelt. Mitmekesine temaatika ja osalejate erisugune taust lõi hea pinnase valdkonnaüleseks aruteluks, mis ei piirdu vaid ühe konverentsiga. Palju tänu kõigile ettekande pidanuile ja sõnavõtnuile, kes konverentsipäeva põnevaks tegid.

Selles kogumikus avaldatakse osa konverentsiettekandeist välja kasvanud artikleid. Lingvistidest autoreid on vaid kaks, teised on erialalt botaanik, farmakoloog-semiootik, folklorist, geoloog, informaatik, pomoloog. See on selge märk paljude eesti teadlaste veendumusest, et eestikeelne teadus on Eesti Vabariigis oluline ja selle nimel on vaja tööd teha nii erialati mõiste- ja terminisüsteeme korrastades kui ka eestikeelsete teadustekstide täpsuse ja hõlpsa loetavuse eest hoolitsedes. On kasulik pidevalt mõelda, kuidas seda parimal moel teha nii, et sel oleks kindel mõju nii kõrghariduse kui ka üldhariduse heakeelsusele ja sisulisele selgusele. Muuhulgas annab siin-negi valik kirjutisi võimaluse võrrelda, kas ja kuidas arusaamad eesti üldkeele süsteemist ja sõnaraamatuis esitatust ning tõekspidamised terminikorrastusest võivad haritlaskonnas erineda või ühtida. Igal juhul näitab nii siin avaldatav kui ka viimastel aastatel ilmnunud suur huvi eesti teaduskeele täiendkoolituse vastu, et põhjalikke terminiõpetuse ja teaduskeele kursusi on tingimata vaja iga eriala magistri- ja doktoriõppes.

Head kaasa- ja edasimõtlemist!

Peep Nemvalts

TLÜ teaduskeelekeskus

Eesti teaduskeele konverents
Tallinna Ülikoolis 4.12.2009
ruum S-240 (*Silva* hoone, II korrus)

Kava

- 9.30 Avasõnad - TLÜ teadusprorektor **Mats Estonius**
Juhataja Peep Nemvalts
- 9.40 **Henn Käämbre**
Habent sua fata verba
- 10.05 **Helena Uleksin**
Piirkonnaspetsiifika oskussõnavaras muusikaterminoloogia näitel
- 10.30 **Toivo Univer**
Pomoloogia on eestikeelses trükisõnas sajandivanune
- 10.55 **Raivo Kalle ja Renata Sõukand**
Etnobotaanilise teaduskeele vajalikkusest
- 11.20 kohv
Juhataja Jüri Viikberg
- 11.35 **Mati Laur**
Eksonüümide alakasutusest teadustekstis ajaloolase pilguga
- 12.00 **Toomas Silk**
Kas aimekirjanduse tõlkimine ja toimetamine on lihtne?
- 12.25 **Igor Gräzin**
Tõlgetest omakeele ja teaduskeele vahel
- 12.50 **Ülo Sõstra**
Eesti teaduskeele probleeme ülikoolide publikatsioonides õppejõu seisukohast
- 13.15 lõuna

Juhataja Pille Eslon

- 14.15 **Krista Kerge**
Keele- ja lugemisoskuse valdkonna terminoloogiast
tõlkevõhiku pilguga
- 14.40 **Katre Väli**
Semiootika õpiku kirjutamise protsess
- 15.05 **Tiiu Jaago**
Rahvusvahelisuse ja interdistsiplinaarsuse mõju
teaduskeelele argikultuuri uurimise näitel
- 15.30 kohv

Juhataja Krista Kerge

- 16.10 **Hurmi Jürjens**
IT eriala terminoloogia juhendaja pilguga
- 16.35 **Priit Parmakson**
Masinkeele või poeetilise keele poole?
- 17.00 **Margit Kurm**
Tarkvaraline terminitööriist
- 17.25 **Peep Nemvalts**
Terminiteadusest eesti teaduskeeleni
- 17.50 **Lõpparutelu**

AIANDUSE, ERITI POMOLOOGIA EESTIKEELSE OSKUSSÕNAVARA LÄTTED

Toivo Univer

Ülevaade

Rahvuskeel ja omakeelne oskussõnavara areneb käsikäes majanduse ja erialase hariduse edenemisega. Põllumajanduse, sh aianduse oskussõnavara murranguline muutus ligikaudu sajand tagasi on jälgitav ajakirjade, populaarsete rahvaraamatute, käsiraamatute ja õpikute kaudu. Esimesed eesti-keelsed aiandustekstid on tõlked peamiselt saksa ja vene keelest, harvem prantsuse ja inglise keelest. Pomoloogia terminid lähtuvad vastavatest botaanika mõistetest ja on lähedalt seotud dendroloogia ainevallaga.

Võtmesõnad: terminid, põllumajandus, viljapuud

Majanduse ja keele seos

Rahvuskeele areng on mõneti seotud majanduse arenguga. Nii nagu Eesti majandus ja põllumajandus, muutus põllumajanduse, sealhulgas aianduse oskussõnavara umbes sajand tagasi murranguliselt.

Eesti põllumajanduse ajaloolise arengu mõistmiseks ja aiandust edendanud suurmeeste tegevuse mõtestamiseks peame tajuma ajajärgu majanduslikku ja kultuurilist tausta. Tööstus-

liku tootmise areng 19. sajandi viimasel veerandil soodustas Venemaal linnaelanikkonna suurenemist, põllumajandus- saaduste turu kasvu ja raudteede ehitamist. Mõisates ja taludes kohanduti kauba tootmisele avardunud turu jaoks. Kohalikes omavalitsus- ja haridusasutustes algas venestamine. Teabeväli – ajalehed ja raamatud – toimis saksa ja kohalikus keeles. Suhtlemistasandil läviti eesti, saksa ja vene keeles. Erialase teabe levikanaliteks olid ajalehed, ajakirjad, seltside kõnekoosolekud, õpetlikud raamatud. Eesti- ja Liivimaal oli ergas seltsitegevus. Aiandusseltsid tegutsesid Riias, Tallinnas, Tartus, Haapsalus ja Viljandis. Korraldati väljanäitusi, sealhulgas puuviljanäitusi, millest mõned (Tartus 1869. a ja 1895. a, Tallinnas 1903. a) on jätnud saksakeelses trükisõnas olulise jälje.

Eesti oli 19. sajandi keskpaiku jõudnud 70–80 protsendilise kirjaoskusega Lääne-Euroopa tasemele; sajandi lõpul oli kirjaoskus juba peaaegu üldine (Annus 1995: 10). Käsitletaval ajajärgul ilmus Eesti ajaloo areenile maakeelne haritlaskond. 19. sajandi lõpul jagunes eesti haritlaskond kolme rühma nii, et külakoolmeistrid moodustasid püramiidja kogumi laia aluse. Koolmeistrit võib vaadelda kui peamist vaimsuse kandjat ühiskonnas (Karjahärm & Sink 1997: 67–145). Koolmeistritel oli oma osa selles, et 1880. aastatest alates kasvas kiiresti eestikeelne majandusalane õpetlik kirjavara – seda kompileeriti, refereriti ja populariseeriti. Külakoolmeistrite hea võõrkeeleoskus võimaldas vahendada kõike, mis lugejatele huvi pakkus. Mitmed kooliõpetajad ja kõstrid kirjutasid rahvalikke raamatuid ja õpikuid. Aianduse ja mesinduse valdkonnas tegutsesid silmapaistva edukusega J. Spuhl Läänemaal ja Vormsis, M. Reinik Tartus, J. Raudsepp Räpinas, G. Daniel Kanepis, J. Roots Karksis jt. Aastatel 1851–1900 trükiti 111 eestikeelset põllumajanduse alast raamatut, sealhulgas üldpõllumajanduse ja maaviljeluse vallas 36, looma- ja linnu-

kasvatuse alal 41 ning aianduse ja mesinduse teemal 35. Haridusalaseid raamatuid trükiti 166 nimetust, sealhulgas 8 loodusloo õpikut (Annus 1995: 10–11). Käsikäes majanduse ja erialase hariduse edenemisega arenes ka omakeelne oskussõnavara. See on jälgitav kirjalike üllitiste – käsiraamatute, õpikute, populaarsete rahvaraamatute ja ajakirjade abil.

Omakeelse põllumajandusliku oskussõnavara lätted asuvad loodusõpetuse aines ja selle juurdumine eesti keelde sõltus koolmeistritest. Võrdluseks kaks tekstikatket. C. R. Jakobson oma muhedas keelepruugis õpetab talupoega 1869. aastal:

„Kõige tähtsam sündmus taime elus on tema õie sugutamine .. et õie emakal ja isakadel sealjuures kõige suurem tähtsus on, seda teab vist iga mees isegi. Isakate otsas seisavad tolmukellokesed, veikesed nappukesed, kelle sees õietolm küpseb .. Kui ka üksainus neist lõpmata hulga terakestest emaka ülemise otsa (õismokade) peale langeb, siis on õie sugutamine korda läinud.“ (Jakobson 1994 (1869): 154–155).

Kihelkonnakoolile mõeldud õpikus tutvustatakse õunapuud:

„ .. õie kroon on roosi tauline, viieleheline, seest valkjast ja väljastpoolt roosa. Isakaid on palju ja emakaid 5. Emakad on alt kokku kasvanud, iga üks seisab ise viljapunga pial. Neist 5. viljapungast kasvab vili ehk õun, mis sellepärast seest viiekambriine ja sagedaste ka väljast viietahuline või kandiline on.“ (J. Pärman 1879: 149).

Õpiku „Looduse lugu“ eessõnas (Pärman 1878: VI–VII) annab autor metoodilisi juhiseid, osundusega sisu päritolule „Lange ja teiste järele kirja pannud J. Pärman“:

„Koolmeister piab teadma, kudas looduse lugu tuleb õpetada: õpetus piab näitlik olema, näita lapsele kudas taim idaneb, kasvab ja vilja kannab. Looduseloo tunnis piab laps ise uurima ja leidma, koolmeister aga juhatagu teda ja aidaku otsida.“

„ .. tulus on kui koolmeister .. teistest raamatutest mõnda juurde lisab, mis siin raamatus ei seisa. Kooli lugemise raamatud, „Teadus ja seadus põllul“, „Koduarst“ ja muud peavad koolmeistril muidugi tuttavad olema.“

Silmapaistev on Viljandimaalt Holstrest pärit kooliõpetaja, ajakirjaniku ja kirjaniku Juhan Kunderi (1852–1888) tegevus loodusteaduse oskussõnavara loomisel. Rakvere elementaar- ja hiljem kreiskooli õpetajana oli J. Kunder 1882.–1888. a Eesti Kirjameeste Seltsi asepresident. Ta andis välja raamatu „Looduse õpetus“ kolmes köites: I „Elajate riik“ (1877), II „Taimede riik“ (1882), III „Kivide riik“ (1885). Õpik-käsiraamat oli suunatud koomeistritele, koolidele ja „iseõpetuseks“. Köide „Taimede riik“ tutvustab Eestis kasvavaid taimi, võttes aluseks Carl von Linné jaotuse: liik, perekond, sugukond, selts, klass. Taimede rühmitamisel oli aluseks õie ehitus. J. Kunder lähtus saksakeelsest tekstist, kuid tõi eesti keelde taimeteaduse süsteemse käsitluse ja vastava oskussõnavara. Mõned näited:

„tolmukad on isased, emakad on emased õitsme jaud“ (lk 8);
„pärast sigitamist ehk tolmutamist seemneterad arenevad“ (lk 11);
„lihtviljad on sahvtsised ja lihavad; niisugused on õunvili, mis mitte iseenesest lahti ei lähe ning millel keskpaigas nahkjad koopad on, kus seemned sees (õun, pirn); marjavili on ilma sisemise seemneõneta; kivivili, mis lihav on ning mille keskpaigas puine süda nagu ploomil, kirsil.“ (lk 13)

Olulisemaid aianduse oskussõnavaraga üllitisi

Aianduse oskussõnavara kujunemise seisukohalt on olulised järgmised trükised. 1841. a tõlkis J. H. Rosenplänter eesti keelde Pärnu linnapea C. F. Goldmanni saksakeelse artikli „Lühike õpetus kuidas viljapuid harida“, mis ilmus alles 1860. aastal Tartus H. Laakmanni kirjastusel koos L. Klekampfi koostatud „Aia kalendriga“ üldpealkirja all „Kärneri-ramat“. Seal nimetatakse 26 õuna-, 11 pirni-, 17 kirsi-, 17 ploomisorti.

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi väljaandena ilmus „Lühike aiapidamise juhatus“ (1881), mille koostas J. Kõrv ja mis oli suunatud talurahvale ja külakoolidele. Õhukese, vaid 48 leheküljelise raamatu autor piiritleb ainevaldkonda: „siin on kokku võetud niihästi viljapuud, marjapõõsad kui ka köögikasvud ehk keeduviljad ja lisaks ka lilled“. Käsitletakse 30 köögivilja, 26 ühe- ja mitmeaastase lille kasvatamist, üksik- asjalikult viljapuude paljundamist, kuid nende kasvatamist ainult möödaminnes. Soovitatakse puukoolis saadavaid viljapuusorte, „mis ka raamatukirjutaja on pidanud kõige paremaks tunnud“ – 14 õuna-, 4 pirni-, 5 ploomi-, 3 kirsi- ja 7 marjakultuuride sorti. Esmakordselt eestikeelses trükisõnas märgitakse õunasorti 'Liivi kuldrenett'.

Raamatu „Lühikene õpetus viljapuude kasvatamisest“ (1891) peatükid „Viljakandvate okste kasvatamisest“ ja „Marjapõõsaste kasvatamisest“ annavad esmakordselt eestikeelsed juhised viljapuude ja marjapõõsaste lõikuseks:

„Siis on su rohtiaas kolme moodi puid: kõrgtüvidega puid, madalatüvidega põõsamoodi kasvatatud puid ja marjapõõsaid. Kõrgtüvidega puud peavad oksadest nii arvad saama hoitu, et päikese kiired täiesti oksade vahele võivad

sisse paist. Madalatüviga, põõsamoodi kasvatatud puu on niisugune puu kelle tüvi maapinnast kunni oksadeni mitte pikem ei ole kui 12 tolli.“

Raamatu eessõnas märgitakse, et need nõuanded „on kõige paremate ja osavamate asjatundjate kirjadest võetud, iseäranis Prantsusmaa professori Gressenti raamatust pealkirjaga „Kasulik viljapuude kasvatamine“.

J. Spuhl-Rotalia „Kodumaa marjad“ (1897) oli 19.–20. sajandi vahetusel üks huvitavamaid ja täielikumaid aiandusalaseid raamatuid (Eesti pomoloogia 1970: 21). Siin on esmakordselt kasutatud terminit *pomolog* – *pomoloog* tähenduses õpetatud puuvilja-teadlane. (Spuhl-Rotalia 1897: 9) See on esimene ulatuslik puuvilju ja marju toiduks tarvitama propageeriv rahvaraamat ja teises järjekorras aiandust tutvustav käsiraamat. Raamatu tekstimahust kaks kolmandikku käsitleb puuviljade ja marjade toiduna kasutamist. Jagatakse õpetusi aiasaaduste töötlemise kohta, tuuakse ka toidu retsepte, õpetatakse mahlade valmistamist. Tutvustatakse metsmarjade korjamist, töötlemist ja muud. Mitmesuguste viljapuu ja marjapõõsa liikide kasvatamise ja sortide valiku ainestik hõlmab ümmarguselt 30% trükise mahust. Viljapuudest vaadeldakse õuna-, pirni-, ploomi- ja kirsipuud ning marjapõõsastest sõstraid, karusmarja, vaarikat, pampelit ja maasikat. Metsmarjadest on vaatluse all mustikas, pohl, jõhvikas, soomurakas ja põldmari ning puu- ja põõsaliikidest pihlakas, sarapuu, kadakas ja kibuvits. J. Spuhl käsitleb veel teisigi looduses kasvavaid marju. Vähemtähtsate söödavate liikide hulka arvab ta metsõunapuu, laukapuu, toominga, viirpuu, hobukastani, magesõstra, leedripuu, sinika, kukemarja ja leesika. Nende puhul näidatakse liikide toiduks tarvitamise võimalusi ja raviomadusi. Eraldi rühma moodustavad *kõlbmata ja kihotised marjad*. Siia arvati paakspuu, kikkapuu, kontpuu, kuslapuu,

näsiini, maavits ja ussilakk. Mõningaid nimetatud liikidest soovitati kasutada arstimina. 19. sajandi lõpul tarvitas talurahvas puuvilju ja marju toiduks valdavalt värskena (*toorelt söömine*) või kuivatatult ning sarapuupähkleid talvel pühade maiusena. Talupoegade seas oli populaarne õunte kuivatamine. J. Spuhl on kasutanud oskuslikult nii eesti kui ka võõrkeelseid kokaraamatuid. Ta pakkus „Kodumaa marjade” lugejale võimalusi oma toidu mitmekesistamiseks. Õuntest ja pirnidest sai valmistada kompotti, pasteeti, salateid, siirupeid aga ka õunakooke, -suppe, -putru ja -pudingit. Mõned toidu ja jookide valmistamise retseptid olid mõeldud nähtavasti talupojast kõrgema seisuse toidusedeli tarbeks. Vaevalt, et talupoja toidulauale jõudis *õunasupp riisiga* või *õuna külmroog* (jäätis). Külmroa valmistamise lõppetapp on sõnastatud: „liigutatakse hästi segamini ja pannakse keldrisse jääde vahele külmama”. Tõenäoliselt oli J. Spuhl karske eluviisiga, kuid „Kodumaa marjades” jagatakse õpetusi mitme alkohoolse joogi valmistamiseks. Üksikasjalikult käsitletakse veinitegemist, veinitegemise riistu ja veini säilitamist.

Õunasortide esimesed kirjeldused eesti keeles avaldati trükises „Õuna-sordid, mis Eesti- ja Põhja-Liivimaal kasvatamiseks soovitatud” (1907). Selle trükise valmimise käik on järgmine. Eestimaa aianduse selts korraldas väljanäituse Tallinnas 1903. a septembris. Seal valiti pomoloogia komitee, kelle ülesandeks seati „lähema läbikatsumise alla võtta ja selle kohta kindlaid teateid koguda, missuguseid õunasortisid võiks .. ärilistes õunaaedades kasvatamiseks ja harimiseks soovitada.”. Pomoloogia komitee soovitas kasvatada ärilistes viljapuuaedades 9 õunasorti: ‘Valge klaarõun’, ‘Suislepp’, ‘Tallinna pirnõun’, ‘Borovinka’, ‘Sügisjoonik’, ‘Seerinka’, ‘Aport’, ‘Rosenhäger’ ja ‘Liivi sibulõun’. Pomoloogia komitee liikmed koostasid ülalnimetatud sortide pomoloogilised kirjeldused, mis on „vene alguskeeles professor hr. Hrebnitski

kokku kogunud ja trüki jaoks ära korraldanud, kuna saksa- ja eestikeelsed tõlked siinsamas on valmistatud“. Ajaliselt teiseks trükiseks oli J. G. Spuhl-Rotalia „Pomoloogia õperaamat I. Õunasordid“ (1912–1924). Selle raamatu trükkimine algas 1912. a, kuid autori haigestumise ja surma tõttu jäi pooleli. Töö viis lõpuni autori poeg Anatol Spuhl 1924. aastal. Pomoloogia õperaamatu II osa „Pirnisoridid“ ilmus 1927. aastal. Neis raamatutes on iseloomustatud sortide aretamiseks kasutatud lähteliike ning sortide morfoloogilisi tunnuseid ja majanduslikke omadusi, hinnatud nende sobivust kasvatamiseks Eesti ja Liivimaal. Kokku käsitletakse 100 õunasorti ja 36 pirnisorti. Autor toob „võõrkeelsete raamatute ja kirjatööde nimekirja, mis selle raamatu kokkuseadmise juures on tarvitatud ja mille peale sortide kirjeldustes juhatatakse“. Loetelu sisaldab saksa-, inglise-, prantsuse-, vene-, taani- ja poolakeelseid trükiseid. J. G. Spuhl-Rotaliale kuulub õunasordi 'Liivi kuldrenett' esmakirjeldaja au.

Eestikeelse kutse- ja kõrghariduse algaastad olid rasked. Vajaminev õppekirjandus tuli tõlkida. Tuntud aedniku ja aiandusajakirja peatoimetaja Johannes Böttneri „Aiatöö õperaamat“ tõlgiti ja kohandati Eesti oludele 1913. a, kordustrukid ilmusid 1920. ja 1923. aastal. Raamatus antakse juhatusi, kuidas aeda asutada, aiamaad parandada ja väetada, aiavilja ja viljapuid kasvatada. Eessõnas märgitakse, et käesoleval kujul on raamat Eestimaa Põllumeeste keskseltsi aiatöö-instruktori T. Reimi, Eestimaa Aiatööseltsi ülemaedniku P. Sinemi ja looduse- ning keeleteadlase J. W. Veski poolt läbi vaadatud. Eeltoodud õperaamatu järg „Aialilled, ilupuud ja ilupõõsad“ ilmus „Teaduse“ kirjastuse väljaandena 1914. a See on koostatud J. Böttneri ja N. Kitschunovi õperaamatute põhjal. Kõrgkooliõpiku „Botanika õperaamat“ (Strasburger jt. 1926; 16. väljaande ümber-
tõetatud trükk) tõlke eessõnas tõdeb Tartu Ülikooli professor

H. Kaho, et „kõik tõlkes esitatud botaanilised oskussõnad loodi või määrati kindlaks ülikooli botaanikainstituudis sellekohases komisjonis erialateadlaste osavõtul“. Akadeemilise Metsaseltsi väljaandena ilmus A. Pawlowi „Puud ja põõsad“ (1925), alapealkirjaga „Käsiraamat Eestis metsikult ja kultiveeritult kasvavate puude ja põõsaste määramiseks“. Raamatus tuuakse ära eri peatükina „Tarvitatud oskussõnade seletus“. Raamatu eessõnas märgib autor, et kasutas kirjanduse allikatena nii võõrkeelseid kui ka eestikeelseid väljaandeid nagu G. Vilbergi „Eesti taimestik koolidele“ (1922) ja mimeograafilist A. Mathieseni ja K. Werbergi „Puude ja põõsaste määraja lehtede ja pungade järele“ (1922).

Kokkuvõtteks

Aianduse oskuskeele areng ning erialase trükisõna maht ja sisu on seostatav majanduse arenguga. Aastatel 1851–1900 ilmus eesti keeles 35 aiandus- ja mesindusalast trükist. Need olid võõrkeelset, enamasti saksa keelest tõlgitud või koostatud paremate välismaiste allikate põhjal. Trükitud tekstide kõrvutamisel on jälgitav aianduslase oskussõnavara täienemine ja täiustumine.

Pomoloogia on aiandusteaduse haru, mis tegeleb viljapuude ja marjapõõsaste sortide tundmaõppimise ja süstematiseerimisega. Pomoloogia terminid lähtuvad vastavatest botaanika mõistetest ja on lähedalt seotud dendroloogia ainevallaga. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi esimesel kümnendil oli eestikeelne aianduse, sealhulgas pomoloogia oskussõnavara kujunemise järgus, tuginedes mõisteliselt peamiselt saksa ja vene keelele. Gümnaasiumi ja ülikooli muutumisel emakeelseks kujundati eestikeelne botaanika oskussõnavara ja sellest lähtuv dendroloogia ja pomoloogia oskussõnavara.

Kirjandus

- Böttner, Johannes 1913. Aiatöö õperaamat. Tallinn.
- Böttner, Johannes & Kitschunov, Nikolai 1914. Aialilled, ilupuud ja ilupõõsad. Tallinn.
- Annus, Endel 1995. Eessõna. Eestikeelne raamat 1851–1900 I. Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu. Tallinn.
- Eesti pomoloogia 1970. Koostanud Gerhard Hansman. Tallinn: Valgus
- Jakobson, Carl Robert 1994 (1869). Teadus ja Seadus põllul. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karjahärm, Toomas & Sirk, Väino 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn.
- Kunder, Juhan 1887. Looduse õpetus. I. raamat, Elajate riik. Koolmeistritele ja koolidele kirja pannud Johann Kunder. Tartu: Schnakenburg.
- Kunder, Juhan 1881. Looduse õpetus. 2. raamat, Taimede riik. Koolmeistritele ja koolide ja iseõpetuseks kirja pannud J. Kunder. Tartu: Schnakenburg.
- Kunder, Juhan 1885. Looduse õpetus. 3. raamat, Kiwide (mineraalide) riik. Koolmeistritele ja koolide ja iseõpetuseks kirja pannud J. Kunder. Tartu: Schnakenburg.
- Körw, Jakob 1881. Lühikene Aiapidamise juhatus. Talurahwalle ja külakoolidelle. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi toimetused nr. 4. Tartu.
- Lühikene õpetus .. 1891. Lühikene õpetus wiljapuude kasvatamisest. Pärnu linna-mõisade taluperemeestele. Pärnu linna-mõisade-walitsus. Pärnu.
- Pavlov, Aleksei 1925. Puud ja põõsad. Tartu.
- Pärmann, Jakob (Permann) 1879. Looduse lugu kahes jaus. Eesti rahva koolidelle ja igale looduse sõbrale. Teine jagu. Kihelkonna koolilaste raamat. Tartu.
- Spuhl, Jaan (Spuhl-Rotalia, J.G.) 1897. Kodumaa marjad. Viljandi.

- Spuhl, Jaan (Spuhl-Rotalia, J.G.) 1912-1924. Pomoloogia õperaamat. I jagu. Õunasordid. 100 tähtsama kodumaa õunasordi pomoloogiline kirjeldus. Haapsalu.
- Spuhl, Jaan (Spuhl-Rotalia, J.G.) 1927. Pomoloogia õperaamat. II jagu, Pirnisordid : 34 tähtsama pirnisordi pomoloogiline kirjeldus. Tartu.
- Strasburger, Eduard & Noll, Fritz & Schenck, Heinrich & Schimper, A. F. Wilhelm 1926. Botaanika õpperaamat. Tartu.
- Õuna-sordid .. 1907. Kõige tululikumad õuna-sordid, mis Eestimaa aia-asjanduse seltsi poolt Eestimaa ja Põhja-Liivimaa äriliste wiljapuu-aedade tarwis kõlbulikkudeks ja soovitatawateks on tunnistatud/Kokku seatud herrade W. Baeri, A. von Blumenbachi, G. von - zur Mühlени, A. A. Hrebnitski ja A. von Knorringi kaasabil. Tallinn.

The Sources of Estonian Terminology in Horticulture, especially in Pomology

Toivo Univer

Summary

A language and its terminology develop hand in hand with the progress in the economy and education. A breakthrough in the Estonian agricultural (including horticultural) terminology took place about a century ago. This change is evident from the printed media of the time: journals, popular books, handbooks and textbooks. The first horticultural texts are mostly translations from German and Russian, less frequently from French and English. The Estonian horticultural terminology originates from botany and is closely related to dendrology.

Keywords: agriculture, fruiter, terms

Autor

Põllumajandusteaduste kandidaat (*PhD*) **Toivo Univer** on Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi Polli aiandusuuringute keskuse vanemteadur.

Toivo.Univer@emu.ee

EESTIKEELSETE RAHVAPÄRASTE TAIMENIMEDE KATEGORISEERIMINE JA SELLE RAKENDATAVUS TÄNAPÄEVAL

Raivo Kalle ja Renata Sõukand

Ülevaade

Artikli eesmärk on võrrelda taimede nimetamise põhimõtteid rahvapärase kategoriseerimise ja nomenklatuurse süstematiseerimise alusel. Eesti kirjakeelseid taimenimesid hakati moodustama alles 20. sajandi teisel kümnendil. Enne seda loodi taimenimesid rahvapäraselt kategoriseerides, rõhk oli taimede kasutamisel ja botaanilisel üksikliigil tähtsust polnud. Praegu luuakse eestikeelne taimenimi taksonoomiast lähtuvalt, iga liigi nimi on unikaalne ning juhindub ladinakeelse nime moodustamise reeglitest. Tänapäeval on endisaegne kategoriseerimine jälgitav eelkõige kultuurtaimede puhul, näitena kasutame portulak-turdlehe (*Crassula ovata*) nimevariante. Analüüsisime selle taimede kirjakeelset nime ja rahvapäraseid nimesid, ning selgitame näidete abil uute mõistete (omanimi, rahvapärane kategoriseerimine) olemust ja rakendust eestikeelsete taimenimedele loomisel.*

Võtmesõnad: omanimetus, õige nimetus, *Crassula ovata*, ahvileivapuu, botaaniliste nimede etümoloogia

* Artikkel on valminud osana tööst "HERBA ja satelliit-andmebaasid" (EKKM09-84) riikliku programmi "Eesti keel ja kultuurimälu" varal.

Sissejuhatus

Eestis käibel olevad taimenimed on jagatud kaheks: kirja-keelseteks, mille on liikidele kinnitanud bioloogid, ja rahvapärasteks, mis on loodud ja kasutusel rahva hulgas. Bioloogias on nimede moodustamisel lähtunud süstemaatikast, kuid rahvapäraste nimede aluseks on meie arvates teistsugune klassifitseerimine. Veel eelmise sajandi algul käis rahvapärane kategoriseerimine peamiselt looduslike liikide tasemel, sest nendega puututi iga päev rohkem kokku. Praeguseks on kõigil Eesti pärismaistel liikidel bioloogide pandud kirjakeelsed nimed kinnistunud ning kategoriseerimine on jälgitav kõige paremini kultuurtaimede puhul, sest nende kasutuselevõtt on jõudnud eestikeelse nime panekust ette. Siiski esineb süstemaatika arenedes ja teadmiste suurenedes ka nüüd nii pärismaiste kui kultuurliikide ümbernimetamist (vt Savisaar 2005, 2007). Arvestama peab ka, et aja jooksul on taimekasutus muutunud: võõrliikide kasutuselevõtt suureneb ja pärismaiste liikide tarvitus väheneb (vrd Sõukand ja Kalle 2011).

Kahe taime tundmise maailma paralleelne eksistents ei ole vaid Eesti eripära, samas on maailmas vähe rahvaid, kellele oleks olemas omakeelsed teaduslikud taimenimed, veel vähem aga neid, kelle puhul on ülemineku mõju jälgitav selle algusest peale. Eestis kujunes botaanika oskussõnavara suhteliselt hilja, 1920ndatel, eelnevaid liikuvaid ja kattuvaid rahvapäraseid taimenimetusi ning botaanilisi mõisteid oli alates folklorist Jakob Hurda üleskutsete algusest (1888) kogutud juba piisavalt ja selle tõttu on ülemineku mõju pärimuses võrdlemisi hästi jälgitav ning lubab mõista erinevust kahe segadusttekitava lähenemise vahel (vrd Berlin 1992: 26). Taimede rahvuskeelse nimetamise problemaatikast Eesti kontekstis on pikemalt kirjutanud bioloogid Kalevi Kull ja Andres Koppel (1989) ja mükoloog Ain Raitviir (1975).

Mujal maailmas tegeleb taimede rahvapärase kasutamise ja tundmisega, muuhulgas ka nimede analüüsiga interdistsiplinaarne teadus etnobotaanika. Termin *etnobotaanika* formuleeris esmakordselt Ameerika Ühendriikide botaanik John William Harshberger aastal 1895 ja see tähistas pärismaalaste taimekasutust. Kuigi etnobotaanika on teadusharuna võrdlemisi noor, on seda valdkonda Euroopas uuritud juba sajandeid (Svanberg jt 2011) ning Eestilgi on tänu Gustav Vilbaste mitmekülgele pärandile ja rikkalikele folkloorikogudele olemas materjal sügavaks etnobotaaniliseks analüüsiks.

Käesoleva artikli eesmärk on avardada arusaamu rahvapärasest klassifitseerimisest, mille mõistmine võiks edaspidi toetada eestikeelsete taimenimede moodustamist. Autorid on rahvapärast kategoriseerimist varem käsitlenud näiteks eesti teaduskeele konverentsil 4. detsembril 2009. aastal (Kalle ja Sõukand 2009), ka teisi seal esitatud mõisteid on autorid lühidalt kajastanud (Kalle ja Sõukand 2011b). Rahvapärasest kategoriseerimisest lähtus ka artikkel (Kalle ja Sõukand 2011a), milles analüüsiti ajastu pärimustekstide põhjal üleminekut rahvapärastelt taimenimedelt kirjakeelsetele alates 1920ndatest aastatest ning selle mõju taimede nimetamisele botaanilise erihariduseta isikute hulgas. Rahvapärast kategooriat 'ravimtaimed' käsitleti kahe uue mõiste 'omanimetus' ja 'õige nimetus' kaudu, mis on ka siin kesksel kohal.

Ülevaade rahvapäraste taimenimede üleminekust kirjakeelseteks

Aitamaks lugejal mõista eestikeelsete teaduslike taimenimede loomise vajalikkust ning olukorda süsteemi tekkimise ajal ja järel, anname lühidalt ajaloolise tausta. Juba mitu sajandit

tagasi vajasis baltisakslased eestikeelseid taimenimesid, et suhelda maarahvaga nende keeles ja aru saada, millistest taimedest räägitakse. Nii ilmutas aastal 1732 Jüri kihelkonna pastor ja valgustuskuultuuri edendaja Anton Thor Helle enda koostatud põhjaeesti keeleõpetuse kogumikus „Kurzgefasste Anweisung Zur Estnischen Sprache“ eesti-saksa-ladina taimede loendi, kokku ligi 200 nime. See grammatika ja sõnastik olid ette nähtud sakslastele eesti keele omandamiseks, kuid tegelikult osutus raamat tähtsamaks, sest seda taimenimede loendit on kasutanud kõik järgnevad baltisakslased oma botaanika-alastes töödes (Kutsar 2000). Eestlastel endil tekkis vajadus botaanika oskussõnade järele 19. sajandil seoses loodusloo õpetamisega algkoolides. Kuni 20. sajandini kujunes selles valdkonnas tähtsamaks luuletaja ja pedagoogi Juhan Kunderi õpik „Looduse õpetus. 2. raamat, Taimede riik Koolmeistritele, koolidele ja iseõpetuseks“. Seal oli taimede kirjelduste kõrval püütud igale taimeliigile leida ka sobiv eestikeelne nimi. Botaanik Toomas Kuke arvates on J. Kunder selles õpikus pannud nimed ligi pooltele Eesti taimedele (Kukk 2007). Rahva haridustaseme tõus 20. sajandi esimese kümnendi jooksul tekitas ka vajaduse loodusteadusliku erialakirjanduse järele. Botaanikas võtsid eestikeelse sõnavara korrastamise ette kooliõpetajad Karl Eugen Niclasen ja Juhan Aidas, kes alustasid omal käel esimese eestikeelse taimemääraja väljaandmist. Esimene vihik määrajast ilmus 1907. aastal, kahjuks jäid väljaannet saatva kriitika tõttu järgnevad 16 vihku käsikirja. Alles kuus aastat hiljem (1913) ilmus igati kaasaegne botaanika käsiraamat, mis vahetas välja J. Kunderi ajale jalgu jäänud „Taimede riigi“. See oli loodusteaduste üliõpilase, hilisema sordiaretaja Mihkel Pilli tõlgitud ja Eesti Kirjanduse Seltsi (EKS) välja antud Otto Schmeili „Botaanika käsiraamat“, mis

„pidas silmas nii kooliõpilasi, mitmesuguseid kursusi, põllumehi kui ka loodushuvilisi, kes kõik vajasid emakeelseid teadmisi taimedest“ (Paatsi 1993: 160–161).

Lisaks EKSi tegevusele 20. sajandi algul võttis ka Eesti Üliõpilaste Selts endale kohustuse botaanika oskussõnavara välja töötada. 1907. aastal avaldati mitmes ajalehes ja ka eraldi vihikuna üleskutse korjata rahvapäraseid taimenimesid (nt Postimees 1907, nr 91), eesmärgiga nende hulgast igale taimele eestikeelne nimi valida. See kogumistöö tipnes pärast arvukaid töökoosolekuid Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna toimetiste nr 6a väljaandmisega 1918. a pealkirja all „Kodumaa taimed. I jagu. Õistaimed“ (KT 1918). Kodumaa taimede loendi lõppu oli lisatud ka tähtsamate võõrataimede loend, kõik kokku 2600 taimenime. Koos nimekirja avaldamisega toimus murrang ka botaanika õppes: Tartu Ülikoolis hakati seda õpetama eesti keeles. Eestikeelse botaanika sõnavara võib lõplikult väljakujunenuks lugeda loodusteaduste üliõpilase ja hilisema botaaniku Gustav Vilbaste esimese tervikliku taimemääraja „Eesti taimestik koolidele“ ilmumisega 1922. aastal. Selles leidusid „peaaegu kõik meie kodumaal esinevad tähtsamad taimed“ (Vilberg 1922: 3). Suuremad muutused tegid eestikeelsed nimed läbi 1928. aastal, kui ilmus „Kodumaa taimede“ täiendatud ja parandatud trükk, kus oli esimese trüki ebasobivad taimenimed asendatud ja loodud uusi nimesid ning 1948. aastal, kui ilmus taimemääraja „Eesti NSV-s sagedamini esinevaid kõrgemaid eos- ja õistaimi“ (Eichvald jt), mida oli eelnevalt nimede osas retsenseerinud Gustav Vilbaste. Enamikku tema soovitusi sobimatute eestikeelsete liiginimede muutmiseks arvestas ka taimenimede komisjon (A. Vaga, K. Eichvald ja J. V. Veski) (Vilbaste 1948a), samas lükati määramata ajaks edasi G. Vilbaste taimeperekonna

nimede muutmise plaan, mis oma mahult (66 nime) oleks senist süsteemi tugevalt muutnud (vt sel teemal pikemalt Vilbaste 1946, 1947 ja 1948b).

Võib öelda, et eesti kirjakeelsed taimenimed sündisid suuresti rahvapäraste taimenimede põhjal ning suur osa neist kannab siiani rahvapärase kategoriseerimise jälgi vähemalt nime ühes osas. Arvestades endisaegsete nimede paljusust, kattuvust ja murdelisi erinevusi, on tänased taimenimed siiski botaanikute loodud.

Rahvapärase taimede kategoriseerimise ja teadusliku süstematiseerimise erinevused

Eesti botaanikud-süsteematikud on teinud endale väga lihtsa ja selge süsteemi, kuidas taimi rahvuskeeles kutsuda: ühe perekonna liikidel on läbivalt nime osaks perekonna nimi, mis on saadud kas rahvapärase nime baasil, otsetõlkena või mugandusena võõrkeelest ja liiginimi moodustatakse mingi taime tunnuse järgi. Rahvuskeelne teaduslik taimenimi jälgib enamikul juhtudel botaanika süstemaatikale iseloomulikku binaarsust. Kõik teised rahva seas levivad sellesama taime nimed, ka teaduslike nimede lühendid, loetakse rahvapärasteks nimedeks. Kui võtta võrdluseks mõne teise rahva teadusliku nimetamise põhimõtted, siis selgub näiteks, et soome keeles binaarset süsteemi nii täpselt ei järgita, seal on jäetud perekonna tuntuimale liigile ainult perekonna nimi ja lisaks kutsutakse sageli perekonna nimega ka neid liike, millel omakeelset nime pole. Paindlikku seisukohta näitab ka see, et Soomes esineb eri nimega liike perekondades sagedamini kui eesti keeles (Labi 1998: 12). Lisaks on Soome keeles levinud ka sortide nimetamine erinevalt, näiteks eesti harilik kuusk

‘Aurea’ (*Picea abies* ‘Aurea’) - kultakuusi, harilik kuusk ‘Echiniformis’ (*P. abies* ‘Echiniformis’) - siilikuusi (Labi 1998: 41).

Tavakasutajad nii meil kui ka mujal elavad oma, botaanikast sõltumatut elu ja nimetavad taimi valdavalt omanimetustega, kusjuures mitme liigi nimed võivad rahva seas kattuda või neil lihtsalt ei tehta vahet (vrd Vilbaste 1993: 70–79). Siin rakendame mõningaid etnobotaanika termineid, millel seni puudub vaste teistes keeltes. *Omanimetus* kattub teaduslikus terminivaras osaliselt *rahvapärase nimetuse* mõisteväljaga, kuid kajastab ka konkreetset hetket, *ad hoc* moodustatud taimenime, mis ei pruugi laiemalt levinud olla ja mille kasutamist inimene ise ei pruugi hiljem mäletada. Selline termin on vajalik, sest tihti on taimenime puhul väga raske kindlaks teha, kas tegu on *ad hoc* nimega või laiemalt levinud rahvapärase nimega, mida võib juba rahva seas kinnistunud, traditsiooniliseks muutunud taimenimeks pidada. Pealegi võib nii mõnigi *ad hoc* moodustunud taimenimi näiteks interneti või kogukonna mõjul muutuda varem või hiljem rahvapäraseks taimenimeks. Juba alates 1930ndatest on eestlaste kõnepruuki ilmunud sõnaühend *õige nimi*, mis märgib inimese arvates ametlikku taimenime ja võib olla ka suuliselt mõne autoriteedi öeldud lühendatud või mugandatud rahvuskeelne ametlik taimenimi. Selline ühend sobib kenasti terminiks, mis väljendab nii tavainimese kui ka spetsialisti arusaama sellest, kuidas inimesed taimi nimetama peavad. Õigupoolest pole ‘rahvapärane taimenime’ mõistet eesti kontekstis keegi defineerinud, kuigi vajadus selle järele on. Kui *rahvapärane* tähistab rahvale omast ja traditsioonilist, siis võiks *rahvapärane taimenimi* olla seotud rahvapärase taimede kategoriseerimisega, sest kategoriseerimine on vaieldamatult traditsiooniline.

Rahvapärane kategoriseerimine seisab hoopis teistel alustel kui botaanikast tuntud binaarne süsteem. Detailidesse laskumata võib põhierinevused jagada kolmeks:

a) botaanikas järgitakse taksonoomiat, kus kõikidel kirjeldatud liikidel oleks üks kindel nimi. Rahvapärasel kategoriseerimisel on eesmärk tunda taimi konkreetsete tarbeomaduste kaudu, inimese jaoks tarbetutele taimedele nimesid ei pandud;

b) botaanikas järgitakse binaarset nomenklatuuri, kus taime nimes peab reeglina kajastuma tema kuuluvus perekonda. Rahvapärases kategoriseerimises peegeldab nimi tema kuuluvust mõnda konkreetsele tarberühma, millesse võib kuuluda ka teisi botaanilisi liike ja sama liik võib teiseks otstarbeks olla teise nimega;

c) botaanikas on aluseks fülogeneesipuu (evolutsioonipuu), kus soontaimed, samblad, seemed, samblikud, vetikad jt on rangelt igaüks oma harul. Rahvapärases kategoriseerimises ei järgita sellist ranget liigitust, ka seeni (sh samblikuid) võib rahvabotaanika seisukohalt taimedena käsitleda ja kuna üks liik võib kuuluda mitmesse tarberühma, on tegemist hoopis võrkstruktuuriga.

Juhtumianalüüs: *portulak-turdleht*

Kuna tänapäeval tunnevad inimesed rohkem kultuurtaimi ja ka vajavad nende nimetamist sagedamini, siis keskendubki meie juhtumianalüüs ühele laialt kasvatatavale Lõuna-Aafrikast pärit kuivalembesele potitaimele, ladinakeeles *Crassula ovata*

(Mill.) Druce eestikeeles portulak-turdleht, mis on aga rahva seas tuntud mitme erineva üksteisega mitte seotud nime all¹.

Crassula taimeperekonna eestikeelseks nimeks² on turdleht³ (vrd *crassula* – paks, lihav). Liiginime portulak on süstemaatikud pannud portulaki *Portulaca* sarnase lehekuju järgi (vrd *ovata* – munajas), mille kõige tuntumat liiki Eestis – suureõielist portulaki *Portulaca grandiflora* – nimetab rahvas inglise *moss rose* või saksa *Moosrose* järgi hoopis mururoosiks. Raskesti hääldatavat nime portulak on rahvas hakanud mugandama suupärasemaks *portulauguks*, näiteks: *Suur ja huvitav toataim - Portulauk-turdleht (rahapuu)*. Martinella [5]

Portulak-turdlehe rahvapärane nimetus *ahvileivapuu*

Ahvileivapuu on eesti keeles perekond *Adansonia* nimeks, mis on selle saanud kõige tuntuma liigi, harilik ahvileivapuu *A. digitata* järgi, kuid vale pole ka seda liiki nimetada *baobob*. *Baobab* on araabia keelne mugandus ja tähendab puuvilja millel on palju seemneid ning selle nimega kutsutakse Aafrikas mitmeid teisigi oma kõrguskasvu kohta hiigelpaksude tüvedega puid, peamiselt siiski *Adamsonia* liike. Kultuuriloolane Vello Paatsi väidab oma magistritöös (Paatsi 1993), et Baobab ehk Kallapasipu nimi on Eestis juba 19. sajandil tuntud,

¹ *C. ovata* rahvapärased nimesid on aidanud kinnistada ka trükisõna näiteks Eesti maaelu entsüklopeedias on öeldud: Mitut sukulentset liiki kasvatatakse toataimena, tuntuim on portulak-turdleht (*C. ovata*), rahvapäraselt ahvileivapuu ehk rahapuu (Roost 2009: 387).

² Artiklis kasutatud taimede eestikeelsed nimed on saadud Eestikeelsete taimenimede andmebaasist <http://www.ut.ee/taimenimed/>

³ Turdtaim – sukulent, vett varuv paksutüveline ja –leheline kuivustaim, nt kaktus, aaloe (ÕS 1999: 834)

mida näitab selle ära märkimine ja kirjeldamine Peter Aun'i poolt Laiuse kõstri kooli käsikirjalises õpikus. Lisaks on P.Aun pikemalt kirjeldatud ka leivapuu nime all Aasias kasvavat puud (Aun 1841-1842: 66, 67)⁴. Etnobotaanik Gustav Vilbaste käsikirja jäänud Võõrkeelsete taimenimedede registris puudub nimi *ahvileivapuu* samuti puudub liik *C.ovata*. kirjas on vaid nimi *baobab* mille vasteks on märgitud *Adansonia* perekond (Vilbaste 1953:627). Ahvileivapuu nimi on saadud otsetõlkena saksa (*Affenbrotbaum*) või inglise (*monkey bread tree*) keelest ja selle kaudu Eestis ka uue tähenduse - puu, mida söövad ahvid. Sellist seletust pakub ka 1925. aastal EÕS, kus *baobab* on märgitud zoologia terminiks ja lisatud seletuseks „ahvileivapuu, *Adansonia digitata*, *Affenbrotbaum*“ (EÕS 1925: 29). Portulak-turdlehe rahvapärane nimetus *ahvileivapuu* on Eestis laialt levinud nii taimehuviliste kui ka spetsialistide seas. Taimeteadesena kursis olev spetsialist, Tallinna Botaanika- aia metoodik Urmas Laansoo tabab lennult, mis taimest on juttu:

„ulle43: palun andke nõu, et kuidas hooldada ahvileivapuud [...].

Laansoo: *Crassula ovata*/portulak-turdleht vajab valget, päiksepaistelist kasvukohta, kergelt mulda (sobib kaktuse- või sukulendimuld). Kasta ja väetada tagasihoidlikult, vett mitte jätta mitmeks päevaks potialusele. Noort taimet ümber istutada igal kevadel või suvel, kuid mitte hiljem, kui augustis. [...] Tallinna Botaanikaed“ [3]

Ahvileivapuule ja ka teistele portulak-turdlehe rahvapärastele nimedele viitab ka aiandusspetsialist Astrid Lepik oma artiklis, millega teeb sõnumi kasutajatele selgemaks. Samas rõhutab ta, et see ei ole taimet nn õige nimetus:

⁴ Leivapuu pikem botaaniline ja etnobotaaniline kirjeldus on aga trükkis ilmunud tunduvalt varem (TMRK 1826), selgub, et leivapuu nimi on tuletatud sellest, et inimene selle vilju sööb.

„Portulak-turdlehe väljanägemine on andnud põhjust kutsuda teda mitmesuguste erinevate nimetustega. Meil on ta tuntud eelkõige ahvileivapuuna (kuigi ta seda mitte ei ole), soomes rahapuuna, inglise keeles kutsutakse teda nii õnne-, sõpruse- kui rahapuuks (lucky plant, friendship tree, money plant), nii rahapuu kui pennipuu nimetuse all (geldbaum, pfennigbaum) teatakse taime ka saksa keeles“ (Lepik 2010).

Ka Cereze aianduskeskuse peaaednik Mari Paalvelt (2004) toob mürgistest taimedest kirjutades küll välja rahvapärase nimetuse *ahvileivapuu* kuid rõhutab, et see on ekslik nimi ehk pole õige nimetus: „Tuntud toataimedest on mürgine ka portulak turdleht, mida rahvasuu kutsub ekslikult ahvileivapuuks“. Internetis leiabki sõnaühendi *õige nimi* kasutatuna palju just erialastest foorumitest (aiandus, toataimed, ravimtaimed jt) ja artiklite kommentaaridest.

Ahvileivapuu muutub *leivapuuks*

*Leivapuu*⁵ on eesti keeles pandud *Artocarpus* perekonna nimeks, mis on saadud tõlkena saksa keelest (*Brotbaum*), vrd inglise *Bread Fruit Tree*. Looduslikult levib see puu Okeaanias. V. Paatsi tõdeb, et esimest korda avaldas trükis võõrpuu nime *leivapuu* Otto Wilhelm Masing oma Marahwa Näddala-Lehes 1823. aastal:

„Annamä siis Jummalale tännu, et temma arm meile sedda maad elloasemeks andnud: et meil siin kül ei leiwa-, ei palmi-,

⁵ Kodumaistest taimedest oli endistel aegadel vaid Põhja-Eestis tuntud pooppuu *Sorbus intermedia* nimede all *leivapuu*, *leivamarjapuu* ja *leivamarjapõõsas* (Vilbaste 1993: 598) ja *leivamarjapuuks* kutsuti Narva-Jõesuus ja Kaali külas leedri *Sambucus* perekonna liike (Vilbaste 1993: 563, 565), kuid need rahvapärased nimed on arvatavalt söödavate marjade järgi, mitte laenatud.

egga sidroni-, ei ka mandl-ipuid polle wilja kandmas; siis on meil õmmetige leiba, lihha ja kalla, et priskeste ellame, ja ka suwwel metsmarju, peälegi weel maggusaid õune söme.“ (Masing 1823: 352).

Kuna puudub puu kirjeldus ja kasvuala, on raske öelda, mis liiki ta mõtles. Pool sajandit hiljem avaldab Carl Robert Jakobson oma geograafiaõpiku 3. trükis loetelu Aafrikas, *Adansonia* perekonna kasvualal, kasvavaid taimi: *leivapuu*, *kohvipuu*, *akaatsia*, *aaloe*, *papiiros*, *datli-* ja *õlipalmid*, *puuwill*, *gummipuu*. (Jakobson 1880: 77).

Lisades leivapuule täiendsõna *jaani-* saame juba uue mõistena *Ceratonia* perekonna eestikeelse nime *jaanileivapuu*⁶, mis on jällegi tõlge saksa *Johannisbrot* või inglise *St. John's bread* nimest. Nüüd soovitatakse kasutada *jaanikaunapuu* nime⁷.

Nagu selgub, on *leivapuu* saadud rahvapärase nime *ahvi-leivapuu* lühenemisel:

„Annekas: Palju õnne! Minu leivapuu üle 10 aasta vana, aga ei ole kordagi õitseda püüdnud. Ma suht karm ka tegelikult, muudkui näpistan kasve!

mrt: turdleht (crassula) on selle asja nimi. õitsemine on meil siiski üsna haruldane - ma pole näinud ja endal samuti mitte õitsema saanud. mis tingimustes ta sul kasvab - mis muld, mis suunas aknal, palju päikest, kui tihti kastad, kas väetad?“ [2]

⁶ KTs (1918: 70 ja 64) on *leivapuuna* märgitud *Artocarpus incise* L. fil ja *jaanileivapuuna* *Ceratonia siliqua* L.. EÖSis (1925: 375) on *leivapuu* märgitud perekonna *Artocarpus* nimeks (Brotfruchtbaum) ja *jaanileivapuu* täpsustuseks on öeldud lõunamaa puu *C. siliqua* (Johannisbrotbaum) (samal: 131). *Ahvileivapuu* nimi ja *C. ovata* liik puudub mõlemas.

⁷ G. Vilbaste soovitas juba 1933. aastal *jaanileivapuu* asemel kasutada *krõmpskaua-puu* nime, sest Põhja-Eestis tunti tema vilju krõmpskauadena ja see oleks olnud algupärasem kui tõlkenimi. Täiendsõnaga *jaani-* nimed on seotud kristliku legendiga (Vilberg 1933: 141-2). Kahjuks tema soovitus ei võetud kuulda.

Kummipuu nimetus

*Kummipuu*⁸ on eesti keeles *Ficus elastica* nimi ja see on saadud tõlkena saksa (*Gummibaum*) või inglise (*rubber tree*) keelest. Levima on hakanud rahva seas ka ingliskeelse nime *Indian rubber tree* tõlge *India kummipuu*. Ametlikult pole küll soovitatud, kuid erialakirjanduses ei tunnistata valeks ka *F. elastica* puhul nime *kummi-viigipuu*, mis on pandud viigipuu *Ficus* lehte meenutava kuju järgi, kuid Eestis on rahva seas hakatud seda nime tagurpidi pöörama: viigipuud on hakatud kutsuma kummipuuks, nt *Ficus elastica* 'Tineke' – kirju kummipuu [7], *Ficus benjamina* – kummipuu [8] jne. *Kummipuu* nimetus on ka endistel aegadel kandunud mitmele võõrliigile, nagu selgub G. Vilbaste võõrkeelsete taimenimede registrist, kus ta märgib, et *kummipuuks* on kutsutud liike *Eucalyptus /amygdalina/* [eukalüpt /mandlilehine/], *F. elastica* ja *Hevea* [kautšukipuu (hevea)] (Vilbaste 1953: 654).

C. ovata't nimetavad *kummipuuks* üksikud kasutajad:

„ciana: Kummi-viigipuu jah see minu taim J Täna sain just ise ka teada, kuna nägin neid lilli ühes lillekasvatuse kasvuhoones ja seal oli silt juures. Ausalt öeldes Kummipuuks poleks ma teda küll uskunud, kuna arvasin, et kummipuu on see, mida nimetatakse ka Ahvileivapuuks, see paksude lehtedega....

Ega mul ka lillede nimed tegelikult pole olulised, aga tahtsin lihtsalt tema kohta kuskilt infot hankida nime järgi, et teada kuidas hooldada ja õigesti kasvatada.

Nuril: See sinu "ahvileivapuu" on tegelikult portulak-turdleht. /---/ Päril ahvileivapuu on baobab, aga see on hoopis teine teema J Nuril.“ [1]

⁸ EÕSis (1925:291) on kummipuu *F. elastica* ja kummipõõsas *Acacia Senegal*, Senegalakazie [kummiakaatsia].

Portulak-turdlehe rahvapärane nimi *rahapuu*

Portulak-turdlehe nimi *rahapuu* on saadud kas soome keelest, kus see on *C. ovata* levinud nimeks või jällegi kas saksa (*Geldbaum*) või inglise (*money tree*) keelest. Kus tõlkenimi, seal ka nime toetav globaalne kasutus:

„Hea kui sinu kodu rahatsoon asub köögis (esindab puu elementi) või kodukabinetis. Kasuta tapeedis, tekstiilides, pildidel lille- või taimemustreid ning vertikaaltriipu. Head aktiveerijad on akvaarium, purskkaev või eluslilled. Viimastest on tuntumad rahapuu ehk turdleheline ahvileivapuu, aga ka viigipuu ja dollaripuu. Miks mitte hoida siin kas puidust või papist rahakassat“ [4].

Eestis pole ajalooliselt *raha*- täiendsõna taimenimedes kasutatud ei võõrliikidel ega kodumaistel liikidel. Kõik rahale viitavad levinud nimed on saadud tõlkelaenuna nagu kilp-piilea (*Pilea peperomioides*) rahvapärane nimi (*hiina*)*rahalill*, mis tuleneb inglise keelest (*Chinese money plant*), aed-kuukressi (*Lunaria annua*) rahvapärane nimi *dollarilill* inglise keelest (*Silver Dollar Plant*) jt. Segadust tekitab veel see, et *rahapuu* rahvapärast nime kannavad ka teised *C.* perekonna liigid nii eesti keeles kui võõrkeeltes:

„Kaisumemm: Ja kas Eestis on seda taime [*Crassula arborescens*], sooviksin väga seda soetada koos kasvatusjuhendiga. Ette tänades

okkake: See on turdleht ehk ahvileivapuu (välismaal öeldakse vist ka rahapuu). Väga lihtne kasvatada. Ei tohi üle kasta, armastab valgust ja päikest.

Kui Tallinna kant sobib, võin pistikuid anda.“ [6]

„RAHAPUU e. *Crassula arborescens*, eestikeelse teadusliku nimega puis-turdleht. Puis-turdlehte (*Crassula arborescens*) kutsutakse rahvasuus ka rahapuuks, mis on tulnud inglise-

keelse nimetuse otsetõlkest. Sageli kutsutakse sama nimega ka vesikat (*Crassula ovata*).“ (Järv 2005).

Viimase näite viimane nimevariant (*vesikas*) on ilmne eksitus, sest kutsub *C. ovata*’t Eestis kunagi kasvamas leitud ja tänaseks hävinud liigi *C. aquatica* nimega. See tuleb arvatavalt asjaolust, et vesika *Tillaea* perekonna nime sünonüüm on samuti *Crassula*.

Järeldused

Ahvileivapuu puudus iseseisva nimena eesti keeles veel 20. sajandi keskpaigani. Kui tekkis iseseisev nimi, tekkis ka võimalus seda üle kanda teistele nn nimetutele eksootilistele liikidele. Inimesed ei tea, milline näeb välja väike *A. digitata*, sest kõikidel fotodel on jäädvustatud seda hiigelpuuna, ja võivad arvata seepärast, et nende potitaim ka kunagi suureks hiiglaseks kasvab. Rahvapärase kategoriseerimise põhjal liigitati *C. ovata* rahvapärase nimega *ahvileivapuu* kategooriasse „eksootiline taim eksootilise nimega“. Ka teist nime, *kummipuu*, saab lugeda rahvapäraseks nimeks, sest on loodud rahvapärase kategoriseerimise põhjal ja kuulub kategooriasse „taim, mis katsudes meenutab kummi“. *Kummipuu* nimi on iseseisva nimena Eestis levinud kauem ja ta on seepärast kandunud üle rohkematele botaanilistele liikidele.

Omanimedeks on esitatud näidete põhjal nii rahvapärased nimed, tõlkenimed kui ka *ad hoc* sündinud nimed, mida kasutajad võivad, kuid ei pruugi selle liigi kohta edaspidi kasutada: *ahvileivapuu*, *kummipuu*, *leivapuu* (ülekaalukalt lühendina *ahvileivapuust*, võib ka tinglikult pidada rahvapäraseks), *rahapuu* (tõlkenimi), *portulauk-turdleht* (mugandus *portulakist*), *turdleheline ahvileivapuu* (kombineeritud ametlikust ja rahva-

pärasest nimest), *turdleht* (lühend ametlikust nimest) jne. Koos tõlkenimedega ülekandmisega kandub edasi ka toetav kasutus, nagu „*rahapuu* on raha saamiseks“, mis on Eestis levima hakanud peale nõukogude korra lõppu.

Nagu näidetest selgub, kasutavad *õige nime* väljendit teiste nn eksimustele tähelepanu pöörajad, harvem kasutab inimene seda endaga seoses. *Õige nime* vajadus tekib inimesel alles siis, kui oma teadmised selle taimeliigi kohta on ammendunud. U. Laansoo on tööalaselt puutunud väga palju kokku käibel olevate rahvapäraste nimedega ja on rahvapäraseid taimenimesid kasutanud ka oma populaarsetes taimeraamatutes (nt Laansoo jt 2009, Laansoo 2009). Seepärast ei ütle ta küsijale, et tema kasutatud taimenimi vale on, sest ta teab, et neid nimesid ei saa valeks kutsuda (vt esimene näitetekst). Etnobotaanilist teavet on edukalt oma taimeraamatutes kasutanud ka teine taimeraamatute autor botaanik Toomas Kukk (2010), kes on samuti aru saanud, et botaanikat ja üldse loodust on parem tundma õppida, kui sinna juurde lisada rahvatarkust taimede kohta. Enamus loodusteadlasi-spetsialiste, kes vähem taimehuvilistega suhtlevad, peavad neid nimesid valeks ja ekslikuks. Etnobotaanika ülesanne oleks viimatimainitutele vahendada-tõlkida vajadusel rahvapärast taimeteadmist.

Lõpetuseks⁹

Kellele siiski neid eestikeelseid taimenimesid vaja läheb? Teadlased ja erialaspetsialistid saavad hakkama ja suhtlevad tihti omavahel ainult ladinakeelsete nimetustega, järelikult on

⁹ Autorid tänavad anonüümset retsensenti heade soovitude eest, mis aitasid artiklit paremaks muuta ja Kanni Labit ning Mati Laanet huvitavate mõtete eest taimenimedest.

eestikeelsed nimed vajalikud eelkõige suhtluses rahvaga. Tavalised taimehuvilised lähtuvad omavahel suheldes pigem nime suupärasusest ja meeldejäävusest, mitte endi jaoks segasest süsteemist. Tänu väga hilisele eestikeelsetele taimenimedele üleminekule on meil nende hulgas päris palju endistel aegadel pandud nimesid. Kahjuks on praeguste uute taimenimedele moodustamisel lähtutud ladinakeelsest nimest ja tekivad väga kummalised nimekujud, nagu *kilp-piilea*, mis ei jää meelde, ei tekita mõtteid ja sellepärast otsitakse lahendusi võõrkeelsetest rahvapärastest nimedest. Kuna inglise keeles on taimedel tihti mitu nime, leitakse ja tõlgitakse nende hulgast eesti keelde suupäraseimad nimed. Siin selgubki etnootaani vajadus Eestis, sest tuleks pidevalt koguda parasjagu käibel olevaid rahvalikke taimenimesid ja analüüsida meie rikkalikku taimepärimust.

Taimede omanimed annavad inspiratsiooni ka kaunitele kunstidele, sest kumb kõlab kaunimalt, kas *portulak-turdleht* või *ahvileivapuu*? Samuti, kas on ikka mõistlik eksootiliste taimede eestikeelsete nimedena kasutada tõlkenimesid, mille tähendus on ebaselge? Produktiivsem oleks lähtuda rahvapärase kategoriseerimise alusel saadud nimest, mis eesti keeles ka tähendust omaks, või siis hoopis eesti keeles neutraalsest nimest ehk jättagi taimenimi tema päritolumaakeelde, näiteks *baobab*. Sellised nimed jäävad kasutajatele paremini meelde ning tekitavad vähem segadust.

Kirjandus

Berlin, Brent 1992. Ethnobiological Classification: Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies. Princeton: Princeton University Press.

- Eichvald, Karl jt 1948. Eesti NSV-s sagedamini esinevaid kõrgemaid eos- ja õistaimi. Tallinn : Pedagoogiline Kirjandus.
- EÕS 1925 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu" II täiendatud ja parandatud truck. I köide A-M. V. J. Veski (toim). Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna toimetused nr 5. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus.
- Jakobson, Carl Robert 1880. Weikene Geografia ehk Maadeteaduse käsiraamat. Kolmes raamatus. Alamate koolide kohta kirja pannud C.R. Jakobson. 3., täiend. tr. Tartu: H. Laakmann.
- Kalle, Raivo & Sõukand, Renata 2009. Etnobotaanilise teaduskeele vajalikkusest. – Eesti teaduskeele konverents 4.12.2009. Teesid. Tallinna Ülikool, Eesti Keele ja Kultuuri Instituut, TLÜ Teaduskeskus.
- Kalle, Raivo & Sõukand, Renata 2011a. Omanimetus või õige nimetus? Eestlaste ravimtaime tundmiste alustest. – Akadeemia nr 1, lk 62–81.
- Kalle, Raivo & Sõukand, Renata 2011b. Etnobotaanika mõiste, materjali kogumise ajalugu ja kogumissoovitused. – VanaVara-Vedaja nr 7, lk 79-92.
- KT = Kodumaa taimed 1918. 1. jagu Õistaimed. E.Ü.S. Loodusteaduse Osakond, E.K.S. Keeleteoimkond. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimekonna toimetused nr 6a. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Kukk, Toomas 2010. 101 Eesti lille. Tallinn: Varrak.
- Kukk, Toomas 2007. Nimekomisjon mõtleb pakkumised läbi – Postimees. http://tartu.postimees.ee/161007/tartu_postimees/varia/286858.php (20.02.2011).
- Kull, Kalevi & Koppel, Andres 1989. Elusolendite rahvuskeelsest nimetamisest. – Eesti Looduseuurijate Seltsi aastaraamat, nr 71. T. Terasmaa (toim). Tallinn: Valgus, lk 184–193.
- Kutsar, Kuulo 2000. Anton Thor Helle, eestikeelse meditsiinterminoloogia korrastaja ja ravimtaimede tundja. – Keel ja Kirjandus nr 10, lk 734–736.
- Laansoo, Urmas 2009. Urmas Laansoo taimeraamat. Tallinn: Varrak.

- Laansoo, Urmas & Puusepp, Taimi & Kaur, Krista 2009. Maagilised taimed ja taimemaagia. Legendid, faktid ja uskumused. Tallinn: Menu Kirjastus.
- Lepik, Astrid 2010. Vähenõudlik portulak-turdleht pakub ka õieilu. – Maaleht: Aialeht. <http://www.aialeht.ee/news/aialeht/toataimed/article.php?id=29829823> (20.02.2011).
- Masing, Otto Wilhelm 1823. Marahwa Näddala-Leht. No 44. 4 november. Tartu; Pärnu, lk 352.
- Paalvelt, Mari 2004. Mürgised taimed. – Postimees. <http://www.postimees.ee/290304/lisad/kasu/130064.php> (20.02.2011).
- Paatsi, Vello 2003. Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803-1918). Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid = Tallinn Pedagogical University. Dissertations on social sciences, nr 5. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus.
- Postimees 1907. Teateid Tartust. Üleskutse. Eesti Üliõpilaste Selts. 21 aprill nr 91, lk 2.
- Raitviir, Ain 1975. Lugu kogritsatest ja mõtteid seente-taimedeloomadete nimetustest. – Eesti Loodus nr 1, lk 30–32.
- Roost, Virve 2009. Turdleht. – Eesti maaelu entsüklopeedia. L-Ü. M. Aasmäe, A. Nõulik, A. Sillaots (toim-d). Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 387.
- Savisaar, Sulev 2005. Taimenimesaak 2004. (2005-05-24 00:00:54). <http://aiandus.ee/loe.php?id=894> (20.06.2011).
- Savisaar, Sulev 2007. Uusi taimenimesid 2005. (2007-07-04 05:55:56). <http://www.aiandus.ee/loe.php?id=3510> (20.06.2011).
- Svanberg, Ingvar & Łuczaj, Łukasz J. & Pardo-de-Santayana, Manuel & Pieroni, Andrea 2011. History and Current Trends of Ethnobiological Research in Europe. – Ethnobiology. E. N. Anderson, D. Pearsall, E. Hunn, N. J. Turner (toim-d). Chichester, UK: Wiley-Blackwell, lk 191–214.
- Sõukand, Renata & Kalle, Raivo 2011. Change in medical plant use in Estonian ethnomedicine: a historical comparison between 1888

and 1994. – Journal of Ethnopharmacology nr 135 (2), lk 251–260. Vilberg, Gustav 1922. Eesti taimestik koolidele. Schmeil-Fitscheni "Flora von Deutschland" järel Eesti taimestiku kohaselt ümber töötanud G. Vilberg. Tartu: Loodus.

TMRK 1826 = Tarto ma-rahwa kalender ehk Täht-ramat 1827 Ajastaja päle, perran meie Issanda Jesusse Kristusse sündimist. Tartu: J.C.Schünmann.

Vilberg, Gustav 1933. Krõmpskaunad ehk jaanikõdrad. – Loodusevaatleja. nr 5, lk 141–143.

Vilbaste, Gustav 1993. Eesti taimenimetused [Nomina vernacula plantarum Estoniae]. E. Ahven, H. Ahven, E. Parmasto (toim-d). Emakeele Seltsi Toimetised nr 20 (67). Tallinn: ETA Emakeele Selts.

ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat: ÕS 1999. Eesti Keele Instituut. 3 trükk. 2003, T. Erelt (toim). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Käsikirjad

Aun, Peter 1841-1842. Peter, Hansu p. Aun'i kirjutatud raamat Laiuse kõstri koolis 1841-1842 a. [Käsikiri. Asub Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, EKLA F 116, M 4:1.]

Labi, Kanni 1998. Aiandustaimede nimetused soome ja eesti keeles. Bakalaureusetöö. Tartu. [Käsikiri Kanni Labi valduses.]

Paatsi, Vello 1993. Eestlase geograafiline silmaring ja geograafiaõpetuse algus (kuni 1850. aastani). Magistritöö. Tartu. [Käsikiri. Asub Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogus.]

Vilbaste, Gustav 1946. Taimede süsteemi eestikeelsete nimede korraldamisest 1946. [Käsikiri. Asub Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, EKLA F 152, M 66:3.]

Vilbaste, Gustav 1947. Ettepanekuid botaanilise keele korraldamisest 1947. [Käsikiri. Asub Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, EKLA F 152, M 66:3.]

- Vilbaste, Gustav 1948a. Ettepanekuid mõne taime eestikeelse nime muutmiseks 1948. [Käsikiri. Asub Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, EKLA F 152, M 67:1.]
- Vilbaste, Gustav 1948b. Üksikute taimeperekondade korraldamiseks 1948. [Käsikiri. Asub Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, EKLA F 152, M 66:6.]
- Vilbaste, Gustav 1953. Võõrkeelsete taimenimede register. Tallinn. [Käsikiri. Asub Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis, Gustav Vilbaste rahvaluulekogus (1907–1966), köites T 3.]

Internetiallikad

- [1] Perefoorum. Toataimed. Potililled. <http://www.perefoorum.ee/viewtopic.php?f=27&t=10848&start=30> (20.02.2011).
- [2] Kodu Kauniks. Vestlusringid. Toataimed. http://www.kodukauniks.ee/index.php?option=com_phorum&Itemid=88888931&forum_query=read,37,82534 (20.02.2011).
- [3] Aiandusalane foorum. Teema ahvileivapuu. <http://www.aiandus.ee/vaata.php?id=3968> (20.02.2011).
- [4] Siret Seeder. Rikkus on meeleseisund. Ruumi kaasamine tsooni aktiveerimisel. Eesti oma feng shui. <http://www.seeder.ee/raha-rikkus-rahulolu> (20.02.2011).
- [5] Interneti oksjonikeskkond. Muud kodutarbed. <http://www.osta.ee/13353852> (20.02.2011).
- [6] Kodu Kauniks. Vestlusringid. Toataimed. http://www.kodukauniks.ee/index.php?option=com_phorum&Itemid=88888931&forum_query=read,37,95243,95265,quote=1 (20.02.2011).
- [7] Kasutaja *kalake* pildialbum oma toataimedest <http://album.ee/node/13347540/50088660> (21.02.2011).
- [8] Kuidas hooldada fiikust ehk kummipuud? <http://www.taimekujundus.ee/kuues-osa-kursusest/> (21.02.2011).

Estonian vernacular plant names and the possibilities of modern use of categorization

Raivo Kalle ja Renata Sõukand

Summary

The article comprises naming principles according to systematic botany and folk categorization in Estonian. First attempts to fix Estonian plant names were made at the beginning of 1920ies, since that multiple vernacular plant names were unified and taught at schools and promoted in the popular literature. Before this time plant names, used by common people, were created based on folk categorization of the plants, where emphasis was on the actual use or appearance of the plant, not on the taxonomy of it. Modern Estonian plant names are created according to the taxonomy of the plant: name of the every species is unique and follows the structure of the Latin name. Still, the names given according to categorization exist in folk use and are well traceable with cultivated plants. To discuss the existing disagreement between two systems, we use as an example vernacular names of *Crassula ovata*. We analyze Estonian and vernacular names of this plant and explain the new terms *endemic name* (referring to ad hoc name), *correct name* (referring to folk understanding of Estonian name), and *categorization*. The *right name* of *C.ovata* in Estonian is *portulak-turdleht* – the species epithet *portulac* refers to the shape resemblance to the leaves to the leaves of *Portulaca* family and genus name *turdleht* refers to the succulent leaves and is the part of the

names of all the species of this genus. As the official name is difficult to pronounce and remember, it is not widespread among laypeople and the plant has gained many ad hoc names. Among them are two established vernacular names that are based on the categorization: *ahvileivapuu* [monkey bread tree] and *kummipuu* [rubber tree]. We suggest that name *ahvileivapuu* belongs to the category *exotic plant* and *kummipuu* to the category recalling the feel of rubber. We suggest that folk categorization principles would be considered while naming the plants, as this will make the names more transparent and understandable to wider audience. Also, the use of parallel names as in English and waiving of the use of the strict structure following Latin rules could be helpful.

Keywords: endemic name, correct name, *Crassula ovata*, monkey bread tree, etymology of plant names

Autorid

MSc Raivo Kalle on Eesti Kirjandusmuuseumi assistent.
raivo@folklore.ee

PhD Renata Sõukand on Eesti Kirjandusmuuseumi erakorraline teadur.
renata@haldjas.folklore.ee

INIMLOETAV JA MASINLOETAV: MÕISTETE ANALÜÜS

Priit Parmakson

Ülevaade

Infoühiskonnale on iseloomulik struktuuristatud, masintöötlemisele orienteeritud teabe osakaalu kasv, mille ilming on ka Eesti avalikus sektoris mitmes valdkonnas käsil olev selle-suunaline IT töö – XML-põhiste keeltele üleminek. Samas jääb info tarbijaks inimene. Teave peab muutuma nii masinkui inimloetavaks, mis võib olla raskesti saavutatav ja tekitada pingeid infosüsteemide arendamisel ja kasutamisel. Esitatakse lihtne mudel, mille põhjal saab liigitada ja analüüsida inim- ja masinloetavate tekstide dünaamilises koosluses tekkivaid huvitavaid, kuid veel suhteliselt vähe uuritud keelenähtusi.

Võtmesõnad: inimloetavus, masinloetavus, struktuurne teave

Sissejuhatus

'Inimloetav' ja 'masinloetav' on kategooriate paar, millega on seotud laialdane ja huvitav, kuid samas suhteliselt vähe teoreetilist käsitlemist leidnud keelete nähtuste ring.

Igal soliidsel raamatul on ISBN kood. Tavaliselt on see trükitud tagakaanele ja koosneb triipkoodist ning triipkoodi dubleerivast 13-kohalisest numbrist. Triipkood on masinloetav, number on mõeldud inimesele lugemiseks (nt olukordades, kus triipkoodi skänner ei tööta). See lihtne näide on

omapärane selle poolest, et sama teave on esitatud rööbiti kahel kujul: üks orienteeritud arvutile, teine inimesele.

Digitaalsetes raamatutes on tõenäoliselt teisti. ISBN koodi triipkoodina esitada ei ole mõtet, sest teisele arvutile on koodi loomulik saata internetis. Mõistlik on hoida koodi raaltöödeldaval kujul ja kuvada seda inimesele vajadust mööda.

Masin- ja inimloetavusega seotud keeleliste nähtuste ring on päris lai. Neid ei ole eriti uuritud. Järgnevas vaadeldakse masin- ja inimloetavust nn struktuursele teabele (ingl *structured data*, sm *rakenteistettu tieto*) ülemineku kontekstis. Struktuurne teave on süstemaatilist infotöötlust, sealhulgas eriti arvutites töötlemist hõlbustavale kujule viidud teave. Teabe struktuuristamine¹⁰ hõlmab koodisüsteemide loomist ja teabe kodeerimist nende abil, vormingute kehtestamist, teabe märgendamist, metaandmete loomist jt tehnikaid. Tähtis eesmärk on vähendada ebavajalikuks peetavat keelelist varieeruvust sõnavara, süntaksi ja tähenduste standardimise abil. Tänapäeval tuntuim teabe struktuurse esitamise keel on XML¹¹. XMLi sarnaseid keeli on välja töötatud palju. XMLi tähtsaid omadusi on laiendatavus; see võimaldab luua üha uusi, üksteisega koosvõimelisi keelemoduleid (kasutatakse mõistet 'XML-põhine keel'). OASIS¹² ja W3C¹³ on kaks juhtivat struktuursete keelte loomisega tegelevat rahvusvahelist organisatsiooni.

¹⁰ Soomlastel on selle jaoks termin *tiedon rakenteistaminen*, vt nt: Lehmuskoski & Kuusisto-Niemi (2008).

¹¹ *Extensible Markup Language*, laiendatav märgendkeel. [NB! Käibel on ka terminid *märgenduskeel* ja *märgistuskeel*. Siingi oleks vaja terminikorrastuse käigus kokku leppida, milline kolmest on sobivaim. – Toim.]

¹² The Organization for the Advancement of Structured Information Standards, www.oasis-open.org.

¹³ World Wide Web Consortium, www.w3.org.

Teabe struktuuristatust käsitatakse sageli astmelisena: struktuuristatud (ingl *structured*), poolstruktuuristatud (ingl *semi-structured*), struktuuristamata (ingl *unstructured*).

Infoühiskonna praegune suund on struktuuristatud teabe osakaalu suurenemine. Loomuliku keele raaltöötlus nõuab tehisintellektitehnikaid, mis on kallid ja praegu veel ebarahuldavad. Praktilises infotöötuses on teabe struktuuristamine seevastu üldjuhul nii tõhus ja ökonoomne, et tänapäeva IT taseme juures peetakse seda vältimatuks: „Elektronilise asjaajamise vältimatu eeldus on, et dokumendid on struktuuristatud“ (Nieminen 2010: 32).

Üleminek struktuuristatud teabele

Eesti avalikus sektoris on käimas või juba lõppenud hulk ambitsioonikaid infotehnoloogilisi töid, mille tuumaks on üleminek struktuursele (struktuuristatud) teabele, eriti XML-põhiste keelte kaudu.

- Avaliku sektori asjaajamises on võetud strateegiliseks suunaks dokumentide muutmine XML keele põhisteks. Üleminek on järk-järguline, kuid pidev. Esialgu kirjeldatakse XML-põhiselt dokumentide metaandmed. Sellega muutuvad metaandmed hõlpsamini raaltöödeldavaks. Edaspidiseks nähakse ette XML-põhiste dokumentide üha laiemat kasutuselevõttu (Riigikantselei 2010).

- Õiguses minnakse üle XML-põhistele õigusaktidele (Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium 2007a: 15). Eesmärk on teisendada kõik Eesti seadused erilisse XML-keelde. Uusi seadusi hakatakse kirjutama spetsiaalse XML-tekstiredaktoriga, mis kontrollib sisestatava õigusteksti vastavust XML skeemiga kehtestatud reeglitele. Sellega muutuvad õigustekstid paremini raaltöödeldavaks, kuid inimene XML-keelset teksti

lugeda ei suuda. Inimloetavaks teisendatakse XML-dokument nn stiililehe (transformatsiooni) rakendamisega. 2010. a käivitatus elektroonilise Riigi Teataja uus infosüsteem, kus kõik õigusaktid on viidud XML kujule (kasutajale esitatakse inimloetaval kujul).¹⁴

- Majandus- ja finantsaruandluses minnakse üle XBRL-keelele.¹⁵ See tähendab, et ettevõtte aruannet äriregistrile ei saa enam esitada vabas vormis. Formaalselt jääb tegevus küll eesti keelde, kuid eestikeelne teave hakitakse tükkideks ja pakendatakse masinloetavasse, rahvusvahelisse erilisse arvutikeelde. Toimunud on üllatav areng. Kümme aastat tagasi ei olnud raamatupidamise aruandele kehtestatud vorminõudeid.

- Riigi infosüsteemide semantilise koosvõime programm seab eesmärgiks teha avaliku sektori infosüsteemides käideldav teave kergemini seostatavaks ja taaskasutatavaks masinloetavate ontoloogiate abil XML-põhises OWL keeles (Majandus- ja Kommunikatsiooniministerium 2007b).

Mitmes nendest töödest on Eestis võrdluses teiste riikidega saavutatud väljapaistvaid tulemusi. Väga vähe on riike, kus kõik õigusaktid on struktuurse teabe (XML) kujul. Kuid samas suunas kulgeb areng ka teistes riikides.

Need tööd muudavad mitmes valdkonnas keelelist situatsiooni, eelkõige masinloetavate ja inimloetavate keelte ning keelevormide vahelkorda.

XML ja teised struktuurse teabe keeled on suunatud arvutite vahelisele infoedastusele. XML-põhine tekst ei ole mõeldud otse inimesele esitamiseks. Seetõttu on õigustatud nende keelte nimetamine masinloetavateks keelteks (lühendatult

¹⁴ Vt: <https://www.riigiteataja.ee/abiLeht.html?id=1>.

¹⁵ XBRL töö lehekülj: <https://ajaveeb.just.ee/e-aruandlus/>; taksonoomiatega saab tutvuda: <http://xbml.eesti.ee>.

masinkeelteks). Kuid siiski puutub inimene asjasse ja seda kahel moel: inimesele infosüsteemides esitatav teave pärineb XML-põhistest tekstidest (rakendatakse inimloetavust parandavaid teisendusi ja kujundusvorminguid); teiseks, XML-põhiste tekstidega töötavad infosüsteemide arendajad ja liidestajad.

Just selles kontekstis tekib infosüsteeme arendades, aga samuti kasutades, edusammude kõrval ka pingeid, mis on põhjustatud sellest, et inim- ja masinloetavuse eesmärkide võrdsel määral saavutamine on tihti problemaatiline. Üks ja seesama teave peab sageli olema kättesaadav nii masinloetaval kui ka inimloetaval kujul. Näiteks Eesti avalikus sektoris kasutatavad klassifikaatorid peavad olema kättesaadavad XML-formaadis.¹⁶ Praegu ei ole kõik klassifikaatorid veel XML-vormingus. Kasutatakse Exceli tabeli jms masintöötuseks liiga vähe struktureeritud esitust, sest neid on inimesel lihtsam teha ja lugeda. Samas peab ka raaltöötuseks sobivat, XML-vormingus klassifikaatorit sageli ikkagi inimkasutajale sobivas, inimloetavas vormingus esitama.

Loetavuse mõiste modelleerimine

Infosüsteemides (ja infoühiskonnas laiemalt), kus teabe tootjaks ja kasutajaks on nii inimesed kui arvutid, tekib sageli vajadus esitada sama teave üheaegselt kahel kujul. Siit tuleneb vajadus analüüsida ja võimalusel modelleerida inimloetavuse ja masinloetavuse mõistet. Ilmne ja triviaalne on teabe loetavuse suhtelisus, ajast ja kontekstist sõltuvus. Inimloetavus sõltub lugeja eelteadmiste, kognitiivsete võimete ja

¹⁶ Klassifikaatorite süsteemi kehtestamine. Vabariigi Valitsuse 09.10.2003. a määrus nr 255, § 4 lg 3, <https://www.riigiteataja.ee/akt/632688>.

lugemisoskuse kõrval suuresti ka kultuurist. Masinloetavus sõltub tehnoloogia arengust. Tehisintellekttehnikaid sisaldav tekstituvastustarkvara võimaldab lugeda materjali, mida madalama taseme tehnoloogia korral peetaks töödeldamatuks. Praegune tehnika tase ei võimalda automaatselt töödelda PDF-failina saadetud arvet; automatiseeritud töötamiseks peab arve olema e-arve standardi kohases vormingus.

Tegu on niisiis mõistetega, mille täpne defineeriminegi on raske.¹⁷ Tegelikuses tekib tihti vajadus objektiivselt hinnata, kas ja kuidas tekst on loetav. Näiteks kas programm on piisavalt dokumenteeritud, s.t kas programm inimesele (teisele programmeerijale) on loetav. Arvutite-eelsel ajal, peamiselt pedagoogilise kirjanduse valiku eesmärkidel, on välja töötatud mitmesuguseid teksti loetavuse mõõdikuid¹⁸, kuid digitaalses keskkonnas eeldab nende kasutamine vähemalt suurt kohandamist (Sallis & Kassabova 2000)¹⁹. Väga oluline uus uuringute ja infosüsteemide loomise suund on (veebi) kasutatavus (ingl *usability*); sellega on seotud veebi käideldavuse teema.²⁰

¹⁷ Termin *masinloetav* esineb 13 Eesti õigusaktis (<https://www.riigiteataja.ee/>), peamiselt isikut tõendavatele dokumentidele kantava teabe kontekstis. Uueks kasutuseks on raamatupidamise taksonoomia masinloetava vormi määramine. Inimloetavuse mõistet ilmutatud kujul Eesti õiguses ei kasutata, küll aga Euroopa Liidu õiguses: „kasutajaliideses kasutatav kihi inimkeelne loetav pealkiri“, „inimloetav tähis või nimi“ (eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:323:0011:01:ET:HTML).

¹⁸ Vt nt: (Bailin & Grafstein 2001) , aga samuti “Readability” artikkel [Wikipedia](https://en.wikipedia.org/wiki/Readability). [Eestis nt Jaan Mikk – Toim.]

¹⁹ Siiski, Google'i otsimootor võimaldab 2010. a alates otsingu tulemusi väljastada loetavustasemete (*readability level*) järgi liigitatult. Vt: <http://www.seroundtable.com/google-reading-level-algorithm-2638.html>.

²⁰ Web Accessibility Initiative (WAI). www.w3.org/WAI/.

Inimesele tähendab loetavus kindlasti mõistetavust. Arusaamise sügavus on mõiste oluline dimensioon. Pinnapealsel tasandil lugemise võimalusest ju ei piisa, vajalik on piisavalt sügav arusaamine. Samas tuleb loetavust mõista ka kui kasutatavust. Oluline ei ole ainult tulemus (arusaamine), vaid ka ajakulu ja kognitiivne jõupingutus, mis inimesel teksti mõistmiseks tuleb teha. Eichelberger ja Schmid (2009) on loonud UML diagrammide (infotehnoloogiline modelleerimiskeel) "esteetilise kvaliteedi" nõuete mudeli. Esteetilise kvaliteedi all mõistavad nad eelkõige loetavust.

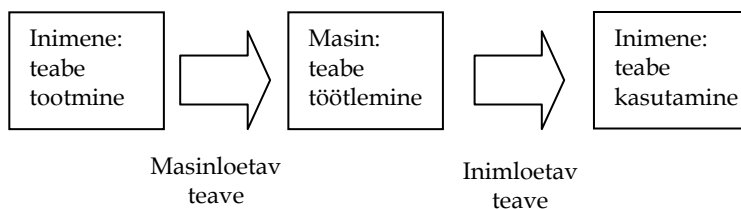
Masina puhul tähendab loetavus seda, et masin saab teavet mingil kasulikul viisil töödelda. Raaltöödeldavus tähendab tekstis piisava struktuuri – ja tähtis on, et just raaltöötluks tarviliku struktuuri – olemasolu.

Loetavuse analüüsil ei ole õigustatud piirduda ainult teksti kasutamisega, vaid vaadelda tuleks teabe elutsükli tervikuna (joonis 1). Teabe tootmine ja teabe kasutamine on kaks peamist järku; mõlemaga võivad tänapäeval tegeleda inimesed ja arvutid. Tihti on vaja teisendada teave inimloetavast vormist masinloetavasse või vastupidi. Teabe tootmise, teisendamise ja kasutamise vahendid ning tingimused moodustavad infrastruktuuri, mis määrab loetavuse nõuete rahuldamise.

Teabe masinloetaval kujul tootmine või olemasoleva teabe masinloetavaks teisendamine, kui seda peavad tegema inimesed, võib struktuursele teabele ülemineku töös kujuneda pudelikaelaks. Soome kohtute elektroonilisele asjaajamisele üleminekut käsitlevas uurimuses tõdetakse: „Kui dokumendi-halduses võetakse arvesse struktuuristamine, metaandmed ja pääsuõigused, siis muutub dokumentide tootmine vältimatult vähem kasutajasõbralikuks. Dokumentide struktuuristamise

takistuseks on varem olnud see, et kohtud ei ole soostunud kasutama struktuuristamist võimaldavaid abivahendeid, vaid on tahtnud dokumente toota vabas vormis.” (Nieminen 2010: 32).

Eestis on põrnutud samasugustele raskustele. Eesti esimeses kohtulahendite infosüsteemis KOLA kujunes probleemiks andmete kandmine süsteemi, sest kohtusekretärid pidid lahendite tekstidest süsteemile vajalikke metaandmeid käsitsi välja otsima (Laks 2003).

Teabe elutsükkel: tootmine → töötlemine → kasutamine.

Kõigis kolmes positsioonis võib olla nii inimene kui arvuti. Liikuv teave võib olla inimloetav, masinloetav või mõlemat.

Joonis 1. Teabe elutsükkel.

Vaja on nii inimloetavust (arusaadav inimestele) kui masinloetavust (raaltöötlus peab olema võimalik). Kaks peamist teed selle saavutamiseks on: 1) luua kõrvuti kaks esitust – inimloetav ja masinloetav; 2) leida esitus, mis oleks arusaadav nii inimesele kui arvutile (kui see on võimalik). Samuti on tähelepanuväärne idee lasta raalil genereerida inimloetav kujud masinloetava alusel.

Erinev esitus masinale ja inimesele

See lihtne idee on internetitehnoloogiates laialt kasutusel: "Machines should get RDF data and humans should get a readable representation, such as HTML." (W3C 2008).

Ontoloogiate kirjeldamise keelel OWL (versioon 2) on viis süntaktilist kuju, neist kaks on suunatud inimesele, kolm raaltöötlusele (W3C 2009). Struktuurse teabe kirjeldamise keel RELAX NG pakub nn kompaktset süntaksivarianti, mille eesmärk on maksimeerida inimloetavust (OASIS 2002). Info-tehnoloogilise modelleerimiskeele UML „inimnäoks“ on visuaalne diagrammikeel, masinale on aga suunatud XML-põhine süntaks (XMI keel). Mistahes rööpesituse nõrk koht on ebamajanduslikkus (mitmesse keelde paneku kulukus) ja erinevate esituste sünkroonimise vajadus. Inimesed ja arvutid ei tarvitse ka sisemiselt moodustada keelekasutuse seisukohalt homogeenseid gruppe – tekib tarvidus enamate keelte järele.

Digitaalses keskkonnas ringlevaid tekste iseloomustab sageli dünaamilisus: tekstist moodustatakse aja jooksul uusi versioone. Siis kerkib inim- ja masinloetavate kujude sünkroonimise probleem. Sama teabe inim- ja masinloetava esituse käsitsi sünkroonimine võib äärmise töömahukuse tõttu osutada võimatuks. Seetõttu otsitakse abi tarkvarast. See võib töötada ühes või teises suunas (dokumentatsiooni genereerimine programmikoodi põhjal; masinloetavas vormingus teabe generaatorid) või olla mõlemapidised. Näiteks Braband jt (2008) leiavad, et XML on inimese jaoks liiga sõnaohter (ingl *verbose*) ja pakuvad välja kahe teineteisega sünkroonitud süntaksi (inimloetav ja tavaline XML) süsteemi. Sünkroonimine on kõige lihtsam, kui suudetakse programmeerida automatiseeritud teisendus ühest esituskeelest teise. Seda

strateegiat kasutatakse veebis: veebilehe sisemiseks esituseeks on masinloetav XML. Inimloetav, veebilehitsejas kuvatav esitus saadakse transformatsioone ja laadilehti (CSS keeles kirjeldatud teisendusreeglid) rakendades.

Teabe elutsükklisse kuulub ka teabe säilitamine. Oluline tendents on teabe säilitamine ainult masinloetaval kujul. Näiteks elektroonilises Riigi Teatajas säilitatakse õigusakte masinloetavas XML-vormingus. Igale konkreetsele kasutajale genereeritakse inimloetav õigusakti esitus (selleks kasutatakse XSLT ja CSS tehnoloogiat). Sellesse skeemi on sisse ehitatud eeldus, et inimloetav on alati genereeritav masinloetavast.²¹

Tekstid, mis on ühtlasi inim- ja masinloetavad

Ideaalne oleks, kui tekst oleks mõistetav (töödeldav) nii inimesele kui arvutile.²² Selliste nõuetega tekstide suure klassi moodustavad programmid. Programm peab olema nii masintöödeldav (arvutiga täidetav) kui ka inimese jaoks loetav (sest programme modifitseerivad (veel) inimesed). Programmi üheaegse masin- ja inimloetavuse saavutamiseks on mitu teed. Levinuim moodus on inimloetava teksti (kommentaaride) lisamine masintöödeldava teksti (programmikoodi) vahele. Sümmeetria printsüüpi rakendades võime käsitleda seda ka raaltöödeldava teksti lisamisena inimloetava

²¹ Võib küsida: kumb on primaarne: inim- või masinloetav vorm?

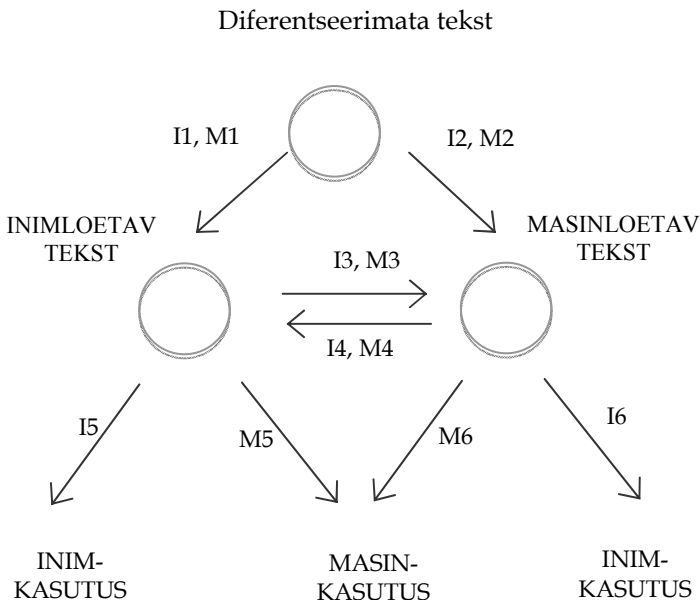
²² Vahel on see paratamatult vajalik. Näiteks veebilehtede aadresse (tehnilises kõnepruugis URIsid (*Uniform Resource Identifier*)) kasutavad nii inimesed kui raalid. Inimloetavat URId on aga tihti raske saavutada, sest inimloetavus võib minna vastuollu raalisüsteemides realiseeritud töötlus-põhimõtetega.

teksti sisse. Kommenteeritud programmid on sisuliselt kakskeelsed tekstid, kusjuures keeltepaaris ei ole kaks inimkeelt, vaid inim- ja masinkeel. Tehtud on otseselt inimloetavate programmeerimiskeelte loomise katseid. Lähenemised on olnud rohkem või vähem radikaalsed, alates inimkeelepärase sõnavara valikust inimkeele lauseehitust jälgendavate konstruktsioonideni ja kuni inimkeele piiratud alamhulkade lubamiseni. Radikaalseim seisukoht on püüda raal loomulikku keelt töötlemata panna. Selles suunas on edu saavutatud päringukeeltes: päringu võib anda loomulikus keeles; seejuures ei ole siiski tagatud, et raal päringut õigesti ja täielikult mõistab. Isedokumenteeriv kood on programmeerijate keskkonnas mõnel määral levinud radikaalne vaade – uskumus, et valides klasside, muutujate jm objektide nimed väljendusrikkad, on kood suure osas iseennast seletav (inimesele). Seega nii masin- kui ka inimloetav.

Raaltöödeldavate tekstide inimloetavus puudutab suhteliselt kitsast ringkonda – infosüsteemide arendajaid, kes programme, mudeleid ja arvutiga töödeldavaid andmeid kirjutama, lugema ja modifitseerima peavad. Huvitav küsimus on XML keele inimloetavus. XML on inimloetav(am) võrreldes arvutites andmete esitamiseks kasutatava nn binaarkoodiga (nullid ja ühed). XML on märgendkeel; võib väita, et XML-vormingus tekst on isegi loetavam kui tavaline tekst, sest teksti on pikitud teksti struktuuri kirjeldavaid märgendeid.

Inim- ja masinloetavuse mudel

Eelkäsitlusest ilmneb, et inim- ja masinloetavuse mõisteid juba kasutatakse aktiivselt, ent nende laiem kasutamine võimaldaks nähtusi veel paremini avada ja rakendada. Kas neid nähtusi saaks süsteemsemalt ja kompaktsemalt esitada? Pakun välja järgmise, käsitlud nähtusi süstematiseeriva ja üldistava mudeli. Mudelis on nelja tüüpi elemente: tekstid (diferentseerimata tekst, inimloetav tekst, masinloetav tekst), aktorid (I – inimene, M – masin), teksti paremat loetavust edendavad tegevused (I1, M1, I2, M2, I3, M3, I4, M4) ja teksti kasutamine (I5, I6, M5, M6).

Joonis 2. Inim- ja masinloetavuse mudel.

Elementidevahelised tähtsamad seosed on esitatavad järgmiste lausetega.

1) Inimloetavus ja masinloetavus on muutunud tekstide oluliseks omaduseks. Sageli on vaja välja selgitada, kas (diferentseerimata) tekst on inim- ja/või masinloetav.

2) Inimloetavuse, aga ka masinloetavuse nõutava taseme saavutamiseks on sageli vaja teksti spetsiaalselt töödelda või teisendada (diferentseerimata tekst → inimloetav tekst; diferentseerimata tekst → masinloetav tekst).

3) Üks ja sama tekst võib põhimõtteliselt olla nii masin- kui ka inimloetav (nt isedokumenteeruv programmikood). Elus jääb see siiski sageli saavutamatuks ideaaliks. Seetõttu leiavad kasutust sama teabe erinevad, inim- ja masinkasutajale suunatud versioonid. Näiteks e-kirjale võib lisada vCard vormingus elektroonilise visiitkaardi²³, kuid ilma spetsiaalse programmita ei saa inimene seda kaarti tavapärasel vormingus lugeda.

4) Tegelikult esineb juhtumeid, kus inimloetavale tekstile on vaja anda masinloetav kuju. Vastava teisenduse võib teha inimene (I3), teatud juhtudel on võimalik teisendust osaliselt või täielikult automatiseerida (M3).

5) Harvad pole ka juhud, kus masinloetavast tekstist on vaja moodustada inimloetav tekst (I4, M4).

6) Kui ühe ja sama teabe inim- ja masinloetavat versiooni hoida ja kasutada, võivad tekkida sünkronimise ja ajakohastamise, aga samuti semantilise vastavuse probleemid.

²³ vCard. <http://www.imc.org/pdi/>.

7) Inimloetavat teksti saab inimene normaalselt lugeda (I5). Masinloetav tekst on mõeldud raaltöötluks (M6). Nende normaaljuhtude kõrval pole harvad ka olukorrad, kus inimloetavat (kuid mitte masinloetavat) teksti on vaja masinaga kasutada (M5) ja vastupidi – inimene on sunnitud kasutama algselt masinaga töötlemiseks mõeldud teksti (I6).

Mudel võimaldab jälgida mõningaid inim- ja masinloetavuse mõistepaariga seotud tähtsamaid kommunikatsioonielemente ja -strateegiaid. Kuid sellega käsitusala nähtuste keerukus ei ammendu. Teabe ettevalmistamise toimingud ja teabeesituse abistavad aspektid (nagu näiteks tehniline vorming) võivad kommunikatsiooniprotsessides omandada esialgselt sisust lahknevaid kõrvaltähendusi (Feldman & March 1981). Masinloetavas vormingus teksti saatmine inimesele võib kommunikatsiooniaktina kanda teate sisust erinevat tähendust (nt demonstreerida saatja IT alast pädevust).

Kokkuvõte

Infoühiskonnas on teabe tootjateks, töötlejateks ja kasutajateks nii inimesed kui arvutid. Teabe raaltöödeldavuse saavutamine ei tohiks toimuda inimloetavuse arvelt. Seda on praeguste tehnoloogiatega raske saavutada ja vahel tuleb teha kompromisse. Sellelt pinnalt tekkivaid keelelisi konflikte on mõtet tähelepanelikult uurida ja lahendada.

Kirjandus

- Bailin, Ann & Grafstein, Alan 2001. The linguistic assumptions underlying readability formulae: a critique. – *Language & Communication*, vol 21, 285–301.
- Brabrand, Claus & Møller, Anders & Schwartzbach, Michael 2008. Dual syntax for XML languages. – *Information Systems*, vol 33, no 4–5, 385–406.
- Eichelberger, Holger & Schmid, Klaus 2009. Guidelines on the aesthetic quality of UML class diagrams. – *Information and Software Technology*, vol 51, 1686–1698.
- Feldman, Martha & March, James 1981. Information in Organizations as Signal and Symbol. – *Administrative Science Quarterly*, vol 26, no 2, 171–186.
- Laks, Mihkel 2003. Andmekvaliteedi hindamine kohtulahendite registri näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool. http://www.cs.tlu.ee/osakond/opilaste_tood/magistri_tood/2004_kevad/Mihkel_Laks/Mihkel_Laks_Magistri_Too_Lisadeta.pdf.
- Lehmuskoski, Antero & Kuusisto-Niemi, Sirpa 2008. Sosiaalialan sanasto asiakastietojärjestelmää varten. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus (Stakes). www.stakes.fi/verkojulkaisut/raportit/R30-2008-VERKKO.pdf.
- Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium 2007a. XML-põhise õigusaktide ettevalmistamise ja publitseerimise keskkonna loomine. Infoühiskonna arengukava 2013. www.valitsus.ee/failid/infyhisk_rak_plaan_uus.pdf.
- Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium 2007b. Semantilise koosvõime raamistik. <http://www.riso.ee/et/et/koosvoime/semantika/raamistik>.
- Nieminen, Pertti jt 2010. Yleisten tuomioistuinten asianhallinnan kehittäminen. Oikeusministeriö. ISBN 978-952-466-741-8. www.om.fi.
- OASIS [Organization for the Advancement of Structured Information Standards] 2002. RELAX NG Compact Syntax. www.relaxng.org/compact.html.

- Riigikantselei 2010. Juhis dokumendiliigi XML andmekirjelduse koostamiseks. <http://valitsus.ee/et/riigikantselei/dokumendihaldus/regulatsioon/juhised>.
- Sallis, Philip & Kassabova, Diana 2000. Computer-mediated communication: experiments with e-mail readability. - Information Sciences, vol 123, 43-53.
- W3C 2008. Cool URIs for The Semantic Web. www.w3.org/TR/cooluris/.
- W3C 2009. OWL 2 Web Ontology Language. Document Overview. www.w3.org/TR/owl2-overview/.

Human-readable and machine-readable: conceptual analysis

Priit Parmakson

Summary

Increase of structured data, motivated by efficiency of machine processing (computing), is a characteristic trend of information society. In Estonian public sector too, a number of IT projects are under way in this direction (transfer to XML languages). However, humans still remain significant if not major users of information. Information has to become both machine-readable and human-readable. This is often hard to achieve and may put a lot of stress on development and use of information systems. A simple model is presented that can help categorise and analyse linguistic phenomena that arise in dynamic co-existence of human and machine readable texts.

Keywords: human readability, machine readability, structured data.

Autor

MA Priit Parmakson on Riigi Infosüsteemi Ameti riigi infosüsteemi haldussüsteemi osakonna analüütik.
priit.parmakson@ria.ee

RAHVUSVAHELISUSE JA INTERDISTSIPLINAARSUSE MÕJU TEADUSKEELELE ARGIKULTUURI UURIMISE NÄITEL

Tiiu Jaago

Ülevaade

Artiklis arutletakse folkloristika ja etnoloogia terminivara kujunemise üle.* Tuginedes Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna ning etnoloogia osakonna koostöös loodud „Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastikule“ (alustatud 2004. aastal), keskendutakse terminiküsimustele, mis kerkisid 1990. aastatel esile interdistsiplinaarsete ja rahvusvaheliste kontaktide intensiivsuse tõttu. Sajandivahetusel ilmnenud muutused teaduses olid omakorda tingitud sajandi teisel poolel toimunud üleminekust objektikeskselt lähenemisviisilt tõlgenduslikele ja kultuurikirjelduslikele uurimisviisidele. Lähemalt tutvustatakse terminikorrastuse kahte suundumust: varem kasutatud terminite kohandamist teaduse uuenemisele vastavaks ja vastupidi, uute terminite loomist, et teadusmuutusi taotluslikult esile tuua.

Võtmesõnad: etnoloogia, folkloristika, rahvaluuleteaduse ajalugu, terminoloogia

* Artikkel on seotud Eesti Teadusfondi finantseeritava uurimusega ETF 8190 ja Kultuuriteooria Tippkesksuse folkloristika uurimistühma tööga, mida toetab Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu.

Sissejuhatus

Argikultuuri uurimises keskendutakse inimese, pere vms väikerühma ja nende loodud ning loodavate tekstide omavahelistele seostele, vaadeldakse elus ilmnevaid viiteid väikerühmade maailmakäsitusele, analüüsitakse argikäitumist ning esemete sotsiaal-majanduslikke tähendusi teatud ajas ja ruumis. Argikultuuri uurimises asetub rõhk probleemidele, seostele ja tähendustele, mitte niivõrd nähtustele endile. See eeldab kontekste arvestavat uurimist, mis muudab uurija jaoks oluliseks rühma kogemuse ja mälu. Argikultuuri uurimine Lääne-Euroopas on kujunenud 1970. aastatest alates koos kvalitatiivsete meetodite kasutuselevõtuga ja konstruktiivsete vaadete edenedes kultuuri uurivates teadustes. (Vt Girtler 1979, Schwandt 1994, Kannike 2005a.) Argikultuur on suhteliselt hajusate piiridega ja mõneti alternatiivseid uurimisviise pakkuv valdkond etnoloogias ja folkloristikas.

Argikultuuri uurimise terminitega tegelemise tõukeks said 1990. aastatel toimunud muutused teaduses, mille tingisid ajastuomased rahvusvahelised ja teadusvaldkondade vahelised kontaktid. Erialast tulenevalt lähtun oma käsitluses enam folkloristikast, andes esmalt ülevaate üldistest muutustest folkloristikas, mis on aluseks terminivara uuendamisele 20. sajandi lõpus. Seejärel tutvustan kõnealustest teadusmuutustest tõukunud „Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastikku“, et selle põhjal arutleda oskussõnavara kujunemise praktiliste probleemide üle. Terminivara korrastamise ja uuendamise sõlmküsimuste tutvustamiseks on valitud märksõnaartiklid, kus teadusarengu dünaamilisuse ja oskussõna stabiilsuse omavahelised pinged kõige selgemini esile tulevad.

Folkloristika kujunemissuunad ja argikultuuri uurimise terminivara

20.-21. sajandi vahetuse folkloristikat iseloomustab Kristin Kuutma eelkõige seotuna trans- või interdistsiplinaarsusega, mis tõi kaasa rahvaluule uurimiskeskme nihkumise objekti kirjeldamiselt kultuuri kirjeldamisele: „... folkloristide uurimulik tekst on kultuurikirjeldus, mis dokumenteerib väljendatud ja loob seda kirjeldades tähendusi“ (Kuutma 2010: 687). Mida see muutus eelkõige tähendab? Kui 20. sajandi alguses kirjeldati folkloristikat teadusharule eriomase uurimisvälja ehk -aine kaudu (Krohn 1926: 16-25), siis 21. sajandi alguses rõhutatakse erialaomast käsitus- või mõistmisviisi (kultuurikirjeldus). Ülo Valk selgitab neidsamu muutusi analoogiliselt Kuutmaga: folkloristika on kujunenud objektikesksest distsipliinist *diskursiivseks formatsiooniks*. Ühtlasi rõhutab ta erialavaheliste piiride hajumist, millega kaasneb folkloristika seesmiste võimaluste rikastumine (Valk 2010: 570).

Folkloristika suundumine kultuurikirjeldusele lähtub 1990. aastatest. Selle ajajärgu töid iseloomustab olemasolevate uurimuste, teadussõnavara ja meetodite läbivaatamine rahvaluule uutele mõistmisviisidele vastavalt. Probleemiks oli, milliseid uusi mõisteid luua, milliseid uuendada. Tuli otsustada, kas võõrkeelseid termineid tõlkida või jätta need võõrsõnaliseks. Kuidas selgitada ühe teadusvaldkonna raames kasutatavaid üldkeelelähedasi termineid interdistsiplinaarses kontekstis? Kõik eeltoodud valikud ja küsimused seostusid ühtlasi senikasutatud mõistete piiride hägustumisega.

Et eelkirjeldatud erialasõnavara muutuste üle lähemalt arutleda, asuti 2004. aastal Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna ja etnoloogia osakonna koostöös kirju-

tama märksõnaartikleid, mis on avaldatud „Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastikus“.²⁴ Sõnastiku koostamise rõhk asetub küsimusele, kuidas uurijad oma töös on terminivara kujundanud. Eesmärk ei olnud sobivate terminite loomine ja väljapakkumine. Praeguseks on sõnastikus 40 märksõnaartiklit ning 56 lisandust: teemalaiendusi, fotosid, skeeme, teemaga haakuvaid videoloenguid jms. Märksõnade valiku ja artiklite kirjutamise aluseks oli terminite tegelik kasutus: milliseid varem vähe kasutatud mõisteid on uurimustes silmahakkavalt esile tulnud (nt *nostalgia*; *elulugu*); millised on uued, sh uurijate loodud mõisted, (nt *küpse sotsialismi aeg*; *pärimuslik ajalugu*); milliseid klassikasse kuuluvaid mõisteid taas ja taas uuesti kontekstualiseeritakse või ümber mõtestatakse (*geograafilis-ajalooline meetod*; *traditsioon*); milliste mõistete tähendusväljad olid lähiminevikus sedavõrd teisenenud, et vajasisid uuesti defineerimist (nt *etnograafia*).

Üldisemalt jaotuvad märksõnad kirjeldama uurimisvaldkondi (nt *argikultuur*, *folklooriliikumine*, *elulugu*, *rahvaluule*, *rahvakultuur*) ja -meetodeid (nt *osalusvaatlus*, *pärimusliku ajaloo uurimine*, *situatsioonianalüüs*, *visuaalsed meetodid*, *vormeliteooria*). Artiklite koostamisel on jälgitud kahte mõneti vastandlikku põhimõtet. Esmalt, kõik artiklid on koostatud sama ülesehitust silmas pidades: termin, selle sünonüümid, vasted teistes keeltes, definitsioon, mõiste kasutamine nii eestikeelsetes kui ka rahvusvahelistes uurimustes ning nende mõistete interdistsiplinaarne kontekst. Teiseks, kuna märksõnaartiklite autorid tegelevad süvitsi just nende teemadega, millest nad kirjutavad, siis lähtub iga artikkel autori individuaalsest vaatepunktist.

²⁴ <http://argikultuur.e-uni.ee/> (10.06.2011). Tööd rahastati riikliku programmi „Eesti keel ja rahvuslik mälu“ (2004-2008) allprogrammist „Rahvuslik mälu ja identiteet“.

Märksõnaartiklite võrdlev vaatlus viitab terminivara kujunemise kahele valikuprintsiibile. Esmalt jäädakse küll sama oskussõna kasutuse juurde, ent selle tähendus mõtestatakse uuele teadussituatsioonile vastavaks. See tee pakub võimalusi juba ammu kasutusel olevaid termineid kohendada või uuesti defineerida, hoides samal ajal alles teaduse seesmist järjepidevust (nt mõiste *rahvas*, millega on tähistatud sotsiaalset alamkihti, etniliselt määratletavat rahvust, aga ka suhteliselt väikest, hajusate piiridega pärimusrühma). Teine suund osutab uute terminite kasutuselevõtule eesmärgiga rõhutada teaduses toimunud paradigmuuutusi (nagu nt *rahvakultuuri* või *rahvameditsiini* kõrvale ja kohati asemele on tulnud vastavalt *argikultuur*, *etnomediitsiin*). Tutvustan mõlemat lähenemisi argikultuuri uurimise märksõnaartiklite näitel.

Uued ajad – vanad terminid

Folkloristikas toimus 20. sajandi viimasel kolmel aastakümnel kolm olulist muutust, mis peegeldub ka folkloristika terminite ümbermõtestamises: suundumus tekstikeskselt folkloristikalt tegevuskesksele käsitusele (loobumata tekstiuurimisest, folkloristika on endiselt tekste uuriv teadus); väikeste rühmade uurimine suurte ja üldiste kollektiivide (nn rahva) asemel; rahvaluule kõrval ka tänapäeva ühiskonna nähtuste uurimine.

Esmalt tegevuskesksest uurimisest. Kui varem keskenduti teemadele, motiividele, teksti ülesehitusvõtetele jms, siis üha enam hakati selle kõrval rahvaluulet vaatama tegija- ja tegevuskeskselt. Pennsylvania ülikooli professor Dan Ben-Amos arutleb varasema objektikeskse ja uue tähenduskeskse folkloristika üle 1971. aastal ilmunud ja 2009. aastast ka eesti keeles

kättesaadavas artiklis „Folkloori defineerimine konteksti kaudu“:

„Siiani on enamik definitsioone kujutlenud folkloori asjade kogumina. Nendeks võivad olla jutud, meloodiad, uskumused ja materiaalsed esemed. Kõik need on valmisproduktid või formuleeritud ideed, neid on võimalik koguda. .. Kultuurikontekstis ei ole folkloor mitte asjade kogum, vaid protsess, kommunikatiivne protsess, kui olla täpne.“ (Ben-Amos 2009: 16-17.)

Tegevuskeskne lähenemine toob kaasa vajaduse kõnelda pärimusprotsessist, mille järgi rahvaluule ei ole näiteks mitte ainult laul või jutt, vaid laulmine ja jutustamine. Eesti teaduskeeles see üleminek nähtuse nimetamiselt protsessi nimetamisele uute terminitega esile ei tule (ei öelda nt „rahvajutustamine“). Küll aga ilmneb kõnesolev muutus traditsiooni mõiste ümbermõtestamises ja teist laadi sõnastuste kasutuselevõttus. Näiteks Vaike Sarve uurimuses eristuvad itkutraditsiooni ja itkukultuuri mõisted, kus *kultuur* seostub *traditsiooni* konkreetse kasutusolukorraga: „[Itkuk]ultuur eraldub traditsioonist selle poolest, et kultuuri elemendid on organiseeritud funktsionaalsesse tervikusse ja moodustavad süsteemi“, samas kus *traditsioon* „viitab .. süstematiseerimata kultuuriliste elementide jadale“ (Sarv 2000: 41), seega 'asjade kogumile' Dan Ben-Amose eeltsiteeritud tekstis.

Dan Ben-Amose artikli tõlkega seoses juhin tähelepanu ka ühele tõlkeprobleemile: kuna tekst on originaalis ingliskeelne, siis loomulikult kasutab autor ingliskeelset sõna *folklore*, mis võeti kasutusele 1846. aastast ja mis võõrsõnalise terminina on

kohanenud paljudes keeltes (Klein 1997).²⁵ Eesti rahvaluuleteaduse ajaloos võib küll näha viiteid võõrsõnalisele terminile (näiteks Jakob Hurda tekstides²⁶ või Tartu ülikooli eesti õppetoolide rajamisega seotud dokumentides²⁷), kuid see ei kodunenud eesti teadussõnavaras esialgu saksa keele ja teadusruumi mõjul, sajandivahetusel ja 20. sajandi alguses juba uute kultuuritegurite toimel.

Jakob Hurt ei kasutanud sõna *rahvaluule*. See tuli tänapäevases tähenduses käibele 1890. aastatel M. J. Eiseni rahvaluule kogumise üleskutsetes. Eisen tugines soome termini *kansanrunous* eeskujule. (Vt nt 1892. aasta 28. mai Sakalat, kus Eiseni üleskutses on *rahvamälestused*, samas järgmise, 1893. aasta Sakala 14. jaanuari numbris kasutab ta terminit *rahvaluule*.) Hurda terminid olid *rahvamälestused* (saksa keeles kasutas ta samas tähenduses *Volksüberlieferung* – rahvapärimus) ja Kreutzwaldilt pärit *vanavara*. 1896. aastal Riias toimunud arheoloogia- ehk muinasajauurijate konverentsil peetud Jakob Hurda kõne eestikeelsest versioonist võib leida *rahvamälestusi* uuriva teaduse nimetusena *rahvateaduse* ehk „võerakeelse nimega *Folklore*“ ja venekeelsena *живая старина*, tõlkes *elav muinasaeg* (Hurt 1989 [1896]: 75-76).

Rahvaluule-sõna sobivuse juurde tuleb 1930. aastatel tagasi Oskar Loorits, märkides: „*Rahvaluule* on väga halb oskussõna

²⁵ Saksakeelne termin sama aineala märkimiseks on *Volkskunde*, mille võttis kasutusele 1858. aastal Wilhelm Heinrich Riehl (Sievers 1988: 33-34).

²⁶ Olevik 3.12.1896, e-versioonis: Digiteeritud Eesti ajalehed: <http://dea.nlib.ee/fullview.php?pid=s276631&nid=113210&frameset=1>, (10.06.2011). Originaalis oli kõne saksakeelne ja loomulikult nimetab ta teadusala seega saksapäraselt *Volkskunde* (Eesti Kirjandusmuuseum: EKLA f 43 m 38:5).

²⁷ Emakeelse ülikooli rajamisdokumentides on 1919. aastal eelistatud terminit *folklore*, kuid 1920. aastal on otsustatud omakeelse *rahvaluule* kasuks (Eesti Ajalooarhiiv: EAA f 2100 n 4 s 250 ja n 5 s 262).

folkloori tõlgitsemiseks eesti keeles“. Tema põhjenduseks on, et rahvaluule ei ole kaugeltki mitte luule (poeesia, suuline kirjandus), mistõttu „ametlikult fikseerituna tuleb“ terminit *rahvaluule* küll kasutada, kuid eeldusel, et folkloristika raames tegeldakse „rahva usundi, elutarkuse ja kombestikuga, rahva maailmavaateliste, eetiliste, õiguslike jne. arusaamadega, rahva mõtteviisi, elutunde ja väärtusteadvusega ..“ (Loorits 1937: 174). Looritsa arutelu pärineb ajajärgust, kus eesti folkloristika piirid ja teoreetilis-metodoloogiline raam avardus varasemaga võrreldes oluliselt (vt Hiimäe, Mall 2003). Nõukogude ajal eelistati eestikeelset oskussõna (vt nt Pino & Tedre & Viidalepp 1964; Laugaste 1975).

Tänapäeva folkloristikas on sõna *folkloor* siiski küllalt omaks võetud ja seda mitte ainult tõlgete puhul. Sõna *folkloor* silmahakkavalt sagedasem kasutus tuli eesti teadustekstidesse 20. sajandi lõpul, seostudes teise olulise muutusega folkloristikas eelmainitud tegevuskesksuse kõrval. See puudutab paradigmanihet, mille järgi rahvaluule ei ole ainult modernismieelsesesse ühiskonda kuuluv kultuurivaldkond, vaid rahvaluule on olemas igas ühiskonnas igal ajajärgul. Rahvaluulet hakati kirjeldama kui pidevat ja mitmejärgulist protsessi (Honko 1990, eesti keeles 1998). Uurimisala laiendamise käigus hakati üha enam kasutama mõistet 'tänapäeva folkloor'.²⁸ *Folkloori* vastuseade *rahvaluulele* aitas rõhutada folkloristikas toimunud muutust, kuid sellist sõnavalikut on mõjutanud kindlasti ka võõrkeelte eeskujud (nt ingliskeelne *contemporary folklore*).

²⁸ Vt nt Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna 1995. aastast toimetatavat sarja „Tänapäeva folkloorist“ (toimetajateks ja koostajateks või autoriks peamiselt Mare Kõiva ja Eda Kalmre), kus praeguseks on ilmunud üheksa raamatut.

Kolmas muutus rahvaluuleteaduses puudutab rahva kui pärimust kandva kollektiivi mõistet. Klassikasse kuulub Alan Dundese artikkel „Kes on rahvas?“ (Dundes 1977; eestinduses 2002 on *folkloorile* eelistatud sõna *rahvaluule*). Soome folklorist Leea Virtanen esitab rahva-kontseptsiooni kriitika järgmiselt: „Eelmise sajandi romantikud kõnelevad rahvast kui mingist jagamatust rühmast, kes lõi rahvaluule [sm *kansanrunouden*]. Kuid kas see ettekujutus minevikust on õige? Kas rühmad ja rühmade piirid on vaid meie ajale iseloomulikud nähted?“ (Virtanen 1980: 133). Rahva-kontseptsiooni muutus tõi folkloristikasse hulgaliselt rühmapärimusele viitavaid termineid, nagu näiteks *sõdurifolkloor*, *perepärimus*, *koolipärimus*.²⁹ Sellega ei kaasnenud eriala(nimetuse) väljavahetamist *kultuuriantropoloogia* vms vastu (vrd Wienker-Piepho 2004: 1582).

20. sajandi viimase veerandi teadusmuutuste tulemusena oli *rahvaluule* 1990. aastatel taas tugeva surve all: nimetus ei peegeldanud kuigivõrd ainet ennast (see ei olnud ei luule ega ka n-ö rahva oma). Samas tingis teaduse intensiivne uuene mine vajaduse vastanduda varasematele uurimisviisidele. Vastanduse üheks võimaluseks oli nimetusi muuta. Mõneti võis seda suundumust näha *tänapäeva folkloori* ja *folkloori* eristamises *rahvaluulest*. Tänapäevaks on need mõisted tasa kaalustunud – ühe või teise sõna eelistus võib viidata küll mingile spetsiifilisele erialasele varjundile, kuid põhimõtteliselt on *rahvaluule* ja *folkloor* samatähenduslikud ning *tänapäeva folkloor* ei vastandu *rahvaluulele* (samahästi võib öelda ka *tänapäeva rahvaluule*).³⁰

²⁹ 1990. aastatel alguse saanud laste ja noorte pärimuskultuuri uurimisest ja vastava sõnavara kujunemisest Eestis pakub ülevaate Eda Kalmre (2010).

³⁰ Analoogilist protsessi Põhja-Ameerika teaduses kirjeldab Dan Ben-Amos: „1996. aastal peetud Ameerika Folkloori Seltsi (AFS) aastakoosolekul nõudsid mitmed rahvaluuleuurijad mõiste 'folkloor' (*folklore*) asendamist

Folkloristid läksidki oma töödes üldiselt seda teed, et nad hakkasid varasemaid termineid kohandama uue teadus-olukorraga. Näiteks linnastunud ühiskonna juurde kuuluva- test nähtustest jutustavad nii-öelda tõestisündinud lood, ingliskeelse nimetusega *contemporary / urban legends*, said 1990. aastatel eestikeelsetes tekstides nimeks *tänapäeva lood, modernsed jutud, linnajutud*. Praegustes käsitlustes on need kinnistunud kui *tänapäeva muistendid* – klassikalisse rahvajutu liigitusse kuuluv termin *muistend* seob talupojaegse jutu- varamu uusjuttudega, millel on sama ülesehitus ja funktsioon. (Vrd Klintberg 1990; Köss 1994, Hiiemäe, Reet 1996, Simpson & Roud 2003: 77–78, Kalmre 2007: 24–30.) 1990. aastate kooli- ja noorte pärimuse kogumise käigus laekus rahvaluule arhiivi hulgaliselt uusi mõistatusliike. Esiialgu kõneldi arhiivikeskselt mõistatuste tsentrist (arhiivis seni enamuses olevad tekstid) ja perifeeriast (uued alaliigid nagu keerdküsimused, pilt- mõistatused, sõnamängud jne). Praeguseks on *mõistatus* laienenud üldnimetuseks, mille alla koonduvad *klassikalised / traditsioonilised mõistatused* (arhiivi tsender, senised *mõistatused*) võrdselt tänapäeval levinud mõistatuste alaliikidega (Krik- mann 1995: 33, Voolaid 2006, Voolaid 2011: 20).

Mõistete kohandamine uutele uurimisolukordadele vastavaks sobitus paremini juhtudel, kus „uus“ seostus (või oli vaja seostada) juba olemasolevaga. Mõistete kohandamine tõi

millegi positiivsemalt tajutavamaga, mis lisaks muule peegeldaks paremini tänaseid uurimissuundi.“ Ühelt poolt seostus ka see ettepanek folkloristika uuenemis(vajadus)ega (sarnaselt Eesti näitega), tekitades soovi distant- seeruda varasemast uurimisviisist ja seda ka selgelt näidata. Teisalt jõuab Ben-Amos folkloristika ajaloo vaatluse kaudu otsuseni: „Meie enda teod omistavad tähenduse ka meie eriala nimetusele“ – teadusalas tajutud kriis ei pruugi laheneda nimevahetuse kaudu. Pigem on oluline see, mis suunas folkloristid teoreetilisi ja meetoodilisi pöördepunkte oma tööpraktikas kujundama hakkavad. (Ben-Amos 2009: 54; 79.)

kaasa kas rohkem või vähem oskussõnade kujundlikkuse: *rahvaluule*, mis ei ole ei luule ega rahva oma; *tänapäeva muistend* on oma loomult ebaloogiline, kuna sõna *muistend*, pärinedes sõnast *muistne*, viitab iidsusele, muinasaegsusele. Ilmneb, et muutuste käigus on vaja ümber mõtestada teisigi rahvaluuleteoorias kasutusel olnud põhikategooriaid (suulisus, traditsioonilisus, autentsus ehk ehedus³¹ jms). Suulisus taandus rahvaluule olemuslike tunnuste seast üheks rahvaluule esitustehnikaks kirjalike esituste kõrval. Tänapäeval on küsimuseseade nihkunud tehnikast meediumi erijoonetele.³² Traditsiooni mõiste ajalisi (traditsioon versus modernism; traditsioon kui järjepidevus ka modernismis ja postmodernismis) ja sotsiaalseid parameetreid (traditsioon kui sotsiaalse rühma valik) on käsitlenud Pertti J. Anttonen (2005) ja populaarses võtmes Mare Kõiva (1996); traditsiooni mõiste muutumist eesti regilaulu uurimise näitel on vaadeldud Tiiu Jaago (2010b). Traditsiooni mõiste erinevaid aspekte ja sh seoseid teiste mõistetega nagu 'mälu' ja 'pärand' on analüüsinud Kristin Kuutmaa (2005–2006, 2010: 695–696).

Omaette huvipakkuvaks probleemiks osutus see, miks osa olemasolevaid termineid ei kohane (vähemalt osade) uurijate taotlustele vastavaks. Selline oskussõna on *rahvakultuur*, mille mõistealasse eeldati ühenduvat folkloristikat ja etnoloogiat. Koostati sellenimeline koguteos (Viires & Vunder 1998), ent teadustöodes väldivad folkloristid siiski 'rahvakultuuri' kui üldmõistet. *Rahvakultuur* on tähistanud 20. sajandi algusest

³¹ Eheduse ehk autentsuse mõiste kujunemisest ja tähendusnihetest folkloristika muutavas kontekstis (objekti omaduselt vaatepunktist valikust lähtuvaks mõisteks) vt nt Valk 2005, Kuutma 2005-2006.

³² Vt nt üldised muutused folkloristikateoorias Nekljudov 2003: 26; suulise ja kirjaliku esituse erinevused mälestustele tuginevates tekstides Pöysä 2009: 44–46, Jaago 2010a: 170-172.

alates ennekõike etnograafia uurimisvaldkonda, mis eristus filoloogiasse suundunud folkloristikast oma uurimisobjekti poolest. See on näide, mis viitab otseselt ajaloolise tagapõhja osatähtsusele terminivara kujunemises. Ent ajalooline taust iseloomustab ka rahvusvahelisi mõisteid, mida on oluline arvestada tõlkimisel. Näiteks saksa folkloristi Sabine Wienker-Piepho artikli eestikeelses tõlkes on tema eriala esitatud otsetõlkena, ent see ei loo teadusala vastavust saksa ja eesti teadusruumis: „... isegi minu enda erialal, etnograafias / Euroopa etnoloogias ..“ (Wienker-Piepho 2004: 1582). Teadusala nimetuse *etnograafia* / *Euroopa etnoloogia* taga on saksakeelne *Volkskunde* / *Europäische Ethnologie* (vrd Brednich 1988), mille eestikeelne sisuline vaste on *folkloristika/etnoloogia*. Saksa 'Volkskunde' sisaldab nii eesti 'folkloristikat' kui ka 'etnograafiat' ja 'etnoloogiat'. *Euroopa etnoloogia* viitab oma kultuuri uurimisele (mitte Aafrika või Aasia või muu n-ö võõra kultuuri uurimisele, mille teadusala nimetuseks on *Völkerkunde* ehk *Ethnologie*). Eesti folkloristikas ega etnoloogias ei eristata geograafilist ega ka oma või võõra kultuuri uurimist.

Arengutega teadusmõtlemises on järjest kaasnenu vajadus folkloristika oskussõnavara korrastada: ühelt poolt on terminid küllalt üldkeelsed (*rahvas, laul*), teisalt jäävad mõisted oma loomisaega kinni (*muistend* 'muistne lugu' viitab 20. sajandi alguse arusaamale rahvaluule minevikulisusest, vastandumisest tänapäeva ehk modernse ühiskonna kultuurile). Olu korra teeb veelgi keerulisemaks, kui eesti teadussõnavara tuleb vastavusse seada terminitega teistes keeltes – nii saksa, inglise kui ka soome folkloristlik oskussõnavara on kujunenud osalt oma keele ja kultuuriloo sisemiste, osalt välissuhete tingimustes, mistõttu mõistete üks-ühest kattuvust järjekindlalt ei kohta. Iga mõiste tõlkimisel on vaja tunda ka mõisteloolist

konteksti. Hoolimata neist raskustest on praktika, milles „vanad“ terminid aeg-ajalt üle vaadatakse ja kooskõlastatakse teaduse suundumustega, osutunud otstarbekaks – oskussõnades sisaldub siis ühtlasi ka teaduse kujunemislugu.

Uued ajad – uued terminid

Teine võimalus varem kasutatud terminite mõistesisu teisen- damise kõrval on sõnamuutustega markeerida uusi lähenemis- viise. See võib tähendada sõna asendamist, võõrterminite või toortõlgete kasutamist, aga ka uute terminite loomist.

„Argikultuuri uurimise sõnastikus“ esindab mõiste ‘etno- graafia’ sellist arengut, kus toimub teadusharu nimetuse muutus: 1990. aastatel võetakse erialanimetusena kasutusele *etnoloogia*. Selles protsessis näen ma kahte lähenemisviisi. Marleen Nõmmela ja Kristin Kuutma esitavad kõnesoleva muutuse ennekõike kui Eesti vastavusse viimise ingliskeelse (rahvusvahelise) teadusmaastikuga. Selle lähenemisviisi järgi tähendab Eestis ‘etnograafia’ rahva materiaalse kultuuri uurimist, ent ingliskeelses kultuuriruumis on sellel teine tähendus: välitöödel rajanev „empiiriline, detailne ja kirjeldav uurimus [mis] sisaldab teatud sotsiaalse rühma pikaajalist lähivaatlust“ (Kuutma & Nõmmela 2008a). 1990. aastatel ei iseloomusta kõnesoleva distsipliini fookust mitte niivõrd objektide kirjeldus, kuivõrd inimese ja kollektiivi kultuuri- käsituse analüüs (Kuutma & Nõmmela 2008b), mis toob kaasa aineala üldnimetuse asendamise *etnoloogiaga*. Ühtlasi rõhuta- vad autorid, et *etnoloogia* kui teadusala nimetus on teadus- regiooniti erineva tähendusega.

Teist lähenemisviisi esindab Heiki Pärdi (1998). Ta selgitab: kui Jakob Hurda 1896. aasta kõnes kasutatud termin *rahvateadus* kattub tänapäeva mõistes folkloristikaga, siis 20. sajandi alguses hakkas *rahvateadus* tähistama seda ala, millega tegelesid hilisemad etnograafid ja etnoloogid. Ühtlasi väidab ta, et „veel 1923. aastal oli etnograafia eesti keeles nii vähe tuntud, et vastav sõnastik seda ei esitagi” (Pärdi 1998: 257). Ometi esineb just sõna *etnograafia* paralleelselt eestikeelse sõnaga *rahvateadus* 1919. aastal ja 1920. aastate alguses Tartu ülikooli juurde loodavate õppetoolide nimistus (Jaago 2003: 42–43). Pärdi käsitlesest nähtub, et 1920. aastatel kasutati etnoloogia eriala märkimiseks sünonüümidena kõiki kolme sõna: *rahvateadus*, *etnograafia* ja *etnoloogia*, kus viimane sai domineerivaks nõukogude ajal, osalt venekeelse termini mõjul (Pärdi 1998: 257–260). Teadusala nimemuutust õigustab ka Pärdi, kuid 1990. aastate välismõjude asemel eelistab ta seda põhjendada eesti teaduse järjepidevusega.

Suuremas osas läksid etnoloogid 1990. aastatel folkloristidega võrreldes vastupidist teed: kui folkloristid keskendusid olemasolevate mõistete kohandamisele ja sobitamisele uude uurimiskonteksti, siis etnograafid-etnoloogid eelistasid näidata muutusi uurimisviisides uute nimetuste abil. Kuid see ei olnud lihtsalt uurijate suvast tulenev valik. Pigem asetus otsustuste taha nii eesti kui ka rahvusvaheline teaduspilt, millel on umbes sajandi-pikkune ajalugu. Iseküsimus on, mille järjepidevusega ühed või teised uurijad nimemuutust seostasid.

Uurimisfookuse nihutused kutsusid esile täiendsõna *rahvasisaldavate* terminite taandumise. Etnoloog Heiki Pärdi (1998: 263) kirjeldab rahvakultuuri mõistet kui teadlaste loodud konstruktsiooni, mis muudab *rahva-* sõna kasutuse üldse problemaatiliseks. Anu Kannike (2005b) näitab, kuidas *argikultuuri*

termin tuleb Lääne-Euroopas 1970. ja Eestis 1990. aastatel kasutusele just *rahvakultuuri* kõrvale ja asemele. Folkloristikas pakub analoogilist näidet *rahvameditsiin*, millele lisandub *etnomeditsiin* (hoolimata sellest, et *rahva-* ja *etno-* on sünonüümid): „Tänapäeva erinevaid meditsiinipraktikaid käsitledes ei ole enam võimalik rääkida ainuüksi rahvameditsiini uurimisest. Sellepärast on inimeste ning tervise ja haiguste suhet uurivat teadust hakatud nimetama etnomeditsiiniliseks“ (Paal 2010: 18). Kui 'rahvameditsiini' ja 'etnomeditsiini' ühisosaks peab Piret Paal huvi arstimisvõtete, uskumuste ja eelarvamuste, ravitseja ja patsiendi omavaheliste suhete vastu, siis 'etnomeditsiin' hõlmab ka haiguskogemuse uurimist, mis rahvameditsiini uurimisele omane ei ole.

Eeltoodud näidete ulatuses viitab terminitarvitus ennekõike paradigmuuutustele: tuues paralleelselt käibesse näiliselt samatähenduslikke termineid, võimaldab see mõiste ühisosale lisaks viidata ka erinevustele lähenemisviisides ja teoreetilistes lähtepunktides.

Avatud rahvusvahelise suhtluse ajajärgul on keeruliseks probleemiks terminite tõlkimine. Üks võõrkeelsete terminite tõlkimisvajaduse põhjusi on nende kohandamine eesti teaduskeelde. Kuid tõlkida ei ole vaja ainult oskussõna, vaid tõlkes peab säilima ka selle sõna uurimisviisiga seotud taust (koolkondlik kasutus vms). Seda probleemideringi esindab „Argikultuuri sõnastikus“ märksõna *performance* – etendus/esitus (Võsu 2008). Ester Võsu näitab, kui mitmetasandiline, erinevates teadusvaldkondades kasutatav ja ometi teatud ühtsesse mõttesuunda juhtiv mõiste 'performance' on. Kuid enamasti jäetaksegi see ingliskeelne sõna tõlkimata: tõukunud oma loomulikust keelekasutusest, ei sobitu see analoogilisel viisil teistesse keeltesse, kus tõlkevastetel on inglise *performance*'ist kaugele viivad tähendused. Head lahendust ei ole ka eesti

teaduskeeles leitud. Otsetõlkes oleks kõige lähem *etendus* või *esitus*. Kuid mööngem, need ei sobitu näiteks rahvaluuleteadusse nende sõnade juba olemasoleva tähenduse tõttu. Folkloristikas on *performance* ennekõike rahvaluule loomulik spontaanne esitusolukord, mida *etendus* enamasti ei ole. Kui kasutada tõlkes *esitust*, siis tuleb esituse kontekstid lahus hoida (nt loomulik esitussituatsioon, lavalt esitamine, folkloristile küsimise peale esitamine), kuna need kõik on erinevad kommunikatsioonisituatsioonid ja -viisid.

Vastupidine probleem ilmneb eesti teadusloost lähtuva termini tõlkimisel rahvusvahelisse teadusruumi, mille näiteks on *pärimuslik ajalugu – oral history* (Jaago 2006a, 2006b). Pärimusliku ajaloo mõiste tuleneb taas uurimisviiside muutumisest. Tekstikeskses positivistlikus uurimises keskenduti teemadele ja motiividele, kõneldi ajaloolistest muistenditest või ka ajaloolisest traditsioonist.³³ Kui 1990. aastatel muutis uurija fookust teemadelt pärimusrühma minevikutõlgendusele, siis muutus sujuvalt ka termin: ajaloolisusest kui teemast sai üks ajaloo tõlgendusviise. Ühelt poolt jäi pärimusliku ajaloo uurimine seotuks eesti teaduse seemise kujunemisjoonega, alustades Kreutzwaldi ja Hurda tegevusest rahvaluule alal (vt lähemalt Jaago 2005). Teisalt seostus see uurimisviis rahvusvaheliselt *oral history* („suulise ajaloo“) märksõna alla koondunud uurimustega.

Rahvusvaheliselt saab suulist ajalugu omakorda vaadelda kaheti. Üldisemas plaanis on „suuline ajalugu sama vana kui ajalookirjutaminegi“, kuid sihipäraselt võeti mälestused kui ajaloo uurimise allikas kasutusele 1930. aastatel (Starr 1980: 28–30, vrd Burke 2004 ajaloo- ja rahvaluuleteaduse omavahelise koostöö perioodidest Euroopas). Kui aga kõneldakse

³³ Vt nt Eesti Kirjandusmuuseumi käsikirjalist kogu Ajaloolist traditsiooni [x] kihelkonnast, talletatud 1920.–30. aastatel: EKLA f 199 ja 200.

suulise ajaloo institutsionaliseerumisest, siis viiakse selle uurimissuuna algus Ameerika Ühendriikidesse, kus vahetult pärast Teist maailmasõda aktiveerus mälestustele tuginev ajaloo uurimine, ja 1950.-60. aastate Suurbritanniasse, kus tegeldi nn altpoolt avaneva ajalooaate uurimisega (Thomson 2007).

Oral history kuulub ingliskeelsesesse teadusruumi. Analoogilisi või lähedasi, mälestustele tuginevaid ajaloouurimisviise on aga mujalgi kasutatud, Eestis 1930. ja 1980. aastatel (nt Kruus 1932; Palamets 1989). Neis ei viidata seostele *oral history*'ga, nagu ka vastupidi. Soomes kujunes samalaadne interdistsiplinaarne uurimistraditsioon kui *muistietutkimus*, kus termini oosis *muisti* viitab mälule (Fingerroos jt 2006). Eestis seostub *oral history* uurimissuunaga folkloristlikule pärimusliku ajaloo uurimisele lisaks etnoloogias rakendunud kultuuri mälu uurimine (*cultural memory studies*), osalt interdistsiplinaarne eluloouurimine (Jaago & Köresaar 2009).

Mõiste 'pärimuslik ajalugu' kasutuses on eriala siseselt olnud kahesuunalisi vaidlusi. Ühelt poolt on küsitud, miks mitte kasutada *pärimusliku ajaloo* asemel terminit *suuline ajalugu*. Teine soovitus on olnud tõlkida *oral history* eesti keelde *pärimuslikuks ajalooks*. Töö käigus olen jõudnud veendumusele, et kumbki ettepanek ei sobi, kuna tegemist on erinevate uurimissuundadega (Jaago 2006b). Kui läti teadlased kasutavad oma töödes tõlketerminid (*mutuārdu vēsture* < *oral history*), siis on loomulik, et seda võiks ka eesti keelde tõlkida *suuliseks ajalooks*. Kuid soome keelest tõlkimisel osutus mõistlikuks hoida ingliskeelne (rahvusvaheline) ja omakeelne mõiste (*muistietutkimus*) lahus. Näiteks Jyrki Pöysä artikli toimetamisel ilmnes, kuidas *oral history* tõlkimine *pärimuslikuks ajalooks* muudab teksti mõttetuks. Probleem on selles, et *oral*

history oma tuumas on tõepoolest suulistele ja mitte kirjalikele allikatele tuginev uurimine. Soomes, nagu Põhjamaades üldse ja ka Eestis on kirjutamise traditsioon aga niivõrd omane (meenutagem või Jakob Hurda üleskutset 1888. aastast „neile, kes vähegi sulge jõuavad hoida“, mille vastukajana kujunes Hurda rahvaluule-käsikirjade kogu), et rääkida *suulise ajaloo* asemel *pärimusliku ajaloo* funktsioonist anda hääl neile, kes kirjutada ei oska, ja nii tuua nende vaade kirjakultuuri – see ei sobitu kuidagi Soome konteksti (vt Pöysä 2009: 43). Ühtlasi meenutab see näide, et terminid ei ole lihtsalt terminid, vaid et neis peegeldub vastava teadustraditsiooni ajalugu ja regionaalne kontekst. Nõustun soome folkloristi ja pärimusliku ajaloo uurija³⁴ Anne Heimo otsusega, et interdistsiplinaarselt ja rahvusvaheliselt samade märksõnade alla koondunud uurimissuunad ei pea sugugi olema tagasiviidavad ühte alguspunkti. Pigem on tähtis näidata seda, millal ja mis asjaoludel need uurimissuunad 1990. aastatel kohtusid (Heimo 2010: 42).

Uute oskussõnade kasutuselevõtt seostub rahvusvaheliselt vastandatava keelekasutusega, mis kohati viitab tõlgetele (nt *suuline ajalugu*), kohati omakeelse sobiva vaste leidmisele (nt *argikultuur*). Kuid mitte alati ja mitte kõikides keeltes ei leita sobivaid vasteid, mistõttu tõuseb taas päevakorda vajadus oskussõnavalikus, sh tõlgetes lähtuda teaduse üldisematest kontekstidest.

³⁴ Sm k *muistitiedon tutkija*.

Kokkuvõtteks

Paaril viimasel aastakümnel etnoloogias ja folkloristikas muutunud terminitarvituse taustal on teaduse üldine suundumus positivistlikust ja essentsialistlikust käsitlusviisist konstruktivistlikuks, tõlgenduslikuks alates 1970. aastatest ning valdkonnapiiride hajumine interdistsiplinaarsel ja rahvusvahelisele suhtlusele avatud 1990. aastatel. Need suundumused töid kaasa vajaduse sihipärasemalt vaadelda, mis terminivaraga seoses toimub. Sel eesmärgil loodi Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna ja etnoloogia osakonna koostöös argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. See võimaldas jälgida, milliseid terminivalikuid uurijad muutuval teadusmaastikul oma töös tegid. Märksõnaartiklite võrdlevast vaatlusest ilmneb, et üldjoontes on lähtutud kahest põhimõttest: olemasolevate terminite alalhoidmine, neid kohendades või nende mõistesisu uuesti defineerides ja vastupidi, uute oskussõnade kasutuselevõtt eesmärgiga osutada teaduses aset leidnud paradigmanihetele. Teaduse avatud ajajärgule 1990. aastatel on iseloomulik terminite rahvusvaheline ja distsipliinide vaheline ühtlustamine või vastavusse seadmine. Selle käigus muutuvad terminid mitmeti mõistetavaks, sest seniste mõistete piirid hägustuvad. Niisugustes olukordades orienteerumiseks on vaja eriti täpselt jälgida oskussõnakasutuse tausta – selle lokaalset tähendust, kasutamise eesmärke jms.

Kirjandus

- Anttonen, Pertti J. 2005. Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. *Studia Fennica: Folkloristica* 15. Helsingi: Finnish Literature Society.
- Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik: <http://argikluttuur.e-uni.ee> (10.06.2011).
- Ben-Amos, Dan 2009. Kommunikatsioon ja folkloor. *Sator* 9. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus & Eesti Folkloori Instituut.
- Brednich, Rolf W.(toim) 1988. Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie. Berliin: Dietrich Reimer Verlag.
- Burke, Peter 2004. History and Folklore: A Historiographical Survey. – Folklore nr 115 (2), lk 133–139.
- Digiteeritud Eesti ajalehed: <http://dea.nlib.ee/fullview.php?pid=s276631&nid=113210&frameset=1> (10.06.2011).
- Dundes, Alan 1977. Who are Folk? – *Frontiers of Folklore*. William Bascom (toim). Washington: Westview Press, lk 17–35.
- Dundes, Alan 2002. Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast. Tallinn: Varrak.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim) 2006. Muististietutkimus. Metodologisia kysymyksiä. *Tietolipas* 214. Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Girtler, Roland 1979. *Kulturanthropologie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Heimo, Anne 2010. Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275. Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Honko, Lauri 1990. Folkloreprosessi. – Sananjalka nr 32, lk 39–121.
- Hiiemäe, Mall 2003. Eesti rahvaluule rajaleidmised. – Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tiiu Jaago (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 50–60.
- Hiiemäe, Reet 1996. Linnajutud. – Vanavaravedaja nr 3, lk 33–44.
- Hurt, Jakob 1989. Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jaago, Tiiu 2003. Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õppetoolide loomisest? – Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tiiu Jaago (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 37–49.
- Jaago, Tiiu 2005. Pärimuslik ajalugu ja Fr. R. Kreutzwald. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2003. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 9–20.
- Jaago, Tiiu 2006a. Pärimuslik ajalugu. – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim). Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. [http:// argikultuur.e-uni.ee](http://argikultuur.e-uni.ee) (15.03.2011).
- Jaago, Tiiu 2006b. Pärimusliku ajaloo uurimine. – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim). Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.e-uni.ee> (15.03.2011).
- Jaago, Tiiu 2010a. Mälestuste kogumisprotsessis loodud tekstide žanrilisus. 1905. aasta sündmuslugude näitel. – Methis nr 5/6. Studia Humaniora Estonica. Omaelulookirjutuse erinumber, lk 159–175.
- Jaago, Tiiu 2010b. Traditsioon ja regilaul folkloristika muutuvus kontekstis. – Keel ja Kirjandus nr 8/9, lk 592–610.

- Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene 2009. Pärimusliku ajaloo uurimine Eesti ja naabermaade koostööruumis. – Mäetagused nr 43, lk 7–18.
- Kalmre, Eda 2007. Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest. Tänapäeva folkloorist 7. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Kalmre, Eda 2010. Saateks. – Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi laste- ja noortekultuurist. Eda Kalmre (toim). Tänapäeva folkloorist 8. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 11–16.
- Kannike, Anu 2005a. Argikultuur. – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim). Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.e-uni.ee> (15.03.2011).
- Kannike, Anu 2005b. Rahvakultuur. – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim). Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.e-uni.ee> (15.03.2011).
- Klein, Barbo 1997. Folklore. – Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art. I: A-H. Thomas A. Green (toim). Santa Barbara, California: ABC-CLIO, lk 331–336.
- Klintberg, Bengt af [1990]. Kas eilsed ja tänased muistendid kuuluvad samasse žanrisse). – VTK-raamat. <http://www.folklore.ee/seminar/> (15.03.2011).
- Krikmann, Arvo 1995. Lipitud-lapitud “Kommunaari” king. Mõistatused tänapäeva koolipärimuses. – Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist [1]. Mare Kõiva (toim). Tartu: Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum & Eesti TA Eesti Keele Instituut, lk 33–58.
- Krohn, Kaarle 1926. Die folkloristische Arbeitsmethode. Oslo: Aschehoug.
- Kruus, Hans (toim) 1932. Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

- Kuutma, Kristin 2005–2006. Traditsioon. – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim). Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.e-uni.ee> (15.03.2011).
- Kuutma, Kristin 2010. Mõistete konstrueerimisest teadmuse loomiseni. Folkloristika interdistsiplinaarsus. – Keel ja Kirjandus nr 8/9, lk 687–702.
- Kuutma, Kristin & Nõmmela, Marleen 2008a. Etnograafia (1): rahvateadus. Etnograafia (2): kultuurikirjeldus. – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim). Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.e-uni.ee> (15.03.2011).
- Kuutma, Kristin & Nõmmela, Marleen 2008b. Etnoloogia. – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim). Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.e-uni.ee> (15.03.2011).
- Kõiva, Mare 1996. Traditsioonist taas. – Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus [I]. Asser Murutar (toim). Tartu: Elmatar, lk 25–32.
- Köss, Tiia 1994. Vanaema varastatud. [Raamatututvustus: Leea Virtanen, Varastettu isoäiti, 1993.] – Vanavaravedaja nr 1, lk 28–30.
- Laugaste, Eduard 1975. Eesti rahvaluule. Tallinn: Valgus.
- Loorits, Oskar 1937. Eesti rahvaluuleteaduse päevaprobleemidest. – ERK: Eesti Rahvuslaste Klubide Liidu häälekandja nr 7/8, lk 174–181.
- Nekljudov, Sergei 2003. Vene rahvaluuleteadus ja struktuuralsemiootilised uurimused. – Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tiiu Jaago (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 26–36.

- Paal, Piret 2010. Sissejuhatus. Inimene, tervis ja haigused kultuurilises perspektiivis. – Inimene, tervis ja haigused. Tervise teemaline artiklikogumik „Medica“. Piret Paal (koost). Tänapäeva folkloorist 9. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 9–31.
- Palamets, Hillar 1989. Mälestused helilindil Tartu Ülikooli ajaloo allikana. – Allikaõpetuslikke uurimusi. Eesti ajaloo küsimusi XI. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised nr 851. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 113–124.
- Pino, Veera & Tedre, Ülo & Viidalepp, Richard (toim) 1964. Eesti rahvaluulest. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia.
- Pärdi, Heiki 1998. Mõistetest etnograafia, etnoloogia ja rahvateadus ning Eesti etnoloogiast. – Akadeemia nr 2, lk 252–266.
- Pöysä, Jyrki 2009. Kogumisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. – Mäetagused nr 43, lk 39–60.
- Sarv, Vaike 2000. Setu itkukultuur. *Ars Musicae Popularis* 14. Tartu, Tampere: Eesti Kirjandusmuuseumi etnoloogia osakond, Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.
- Schwand, Thomas A. 1994. Constructivist, Interpretivist Approaches to Human Inquiry. – *Handbook of Qualitative Research*. Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, lk 118–137.
- Sievers Kai Detlev 1988. Fragestellung der Volkskunde im 19. Jahrhundert. – *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*. Rolf W. Brednich (toim). Berlin: Dietrich Reimer Verlag, lk 31–50.
- Simpson, Jaqueline & Roud, Steve 2003. *A Dictionary of English Folklore*. Oxford: Oxford University Press.
- Starr, Louis M. 1980. Oral History in den USA. Probleme und Perspektive. – *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der „Oral History“*. Lutz Niethammer (toim). Frankfurt am Main: Syndikat, lk 27–42.

- Thomson, Alistair 2007. Four Paradigm Transformations in Oral History. – The Oral History Review nr 34 (1), lk 49–70.
- Valk, Ülo 2005. Establishment of the Estonian Folklore Collections and the Concept of Authenticity. – Volkskundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft. Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte 2. Christoph Schmitt (toim). Münster, New York, München, Berlin: Waxmann Verlag GmbH, lk 35–40.
- Valk, Ülo 2010. Eesti folkloristika kulg distsipliinist diskursiivseks formatsiooniks. Mõtteid ja tähelepanekuid. – Keel ja Kirjandus nr 8/9, lk 581-574.
- Viires, Ants & Vunder, Elle (toim) 1998. Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Virtanen, Leea 1980. Perinteen yhteisöllisyys. – Perinteentutkimuksen perusteita. Outi Lehtipuro (toim). Porvoo, Helsingi, Juva: Werner Söderström OY, lk 133–181.
- Voolaid, Piret 2006. Mõistatused (rahvaluulelik). – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim). Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.e-uni.ee> (15.03.2011).
- Voolaid, Piret 2011. Eesti mõistatused kui pärimuslik muutuv kultuurikontekstis. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 17. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Võsu, Ester 2008. Etendus/esitus – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim). Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.e-uni.ee> (15.03.2011).
- Wienker-Pipho, Sabine 2004. Humboldti müüt? Vanad haridus-ideaalid uues Euroopas. – Akadeemia nr 7, lk 1581–1601.

Arhiiviallikad

EAA f 2100 – Eesti Ajalooarhiiv, Tartu Ülikooli fond.

EKLA f 43 – Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Jakob Hurda kogu.

EKLA f 199 – Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaatide kogu, Ajaloolist traditsiooni.

EKLA f 200 – Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Eesti Kirjanduse Seltsi stipendiaatide kogu, Ajaloolist traditsiooni.

Impact of internationality and interdisciplinarity on research terminology. Example of everyday culture research

Tiiu Jaago

Summary

This article introduces the "e-Glossary of Everyday Culture Research Terminology" (<http://argikultuur.e-uni.ee>, started in 2004), created cooperatively by the Department of Estonian and Comparative Folklore and the Department of Ethnology of the University of Tartu. The aim of compiling the glossary was to explain how the update of terminology is reflected in researchers' practical work in the 1990s, i.e. in the era of interdisciplinarity and internationality. Generally, the changes that occurred in science in the 1990s were set in the context of the paradigm shift that took place about twenty-thirty years earlier: both in folkloristics and ethnology there was a shift from object-centred approach to the application of more

interpretive methods, in which instead of the objects, the researcher focused on the problem of the mutual relations of the object and the social group.

Drawing on the example of the e-Glossary of Everyday Culture Research, the author observes the problems that arose in the period of terminology renewal: what position to take with regard to the existing terms if their definition no longer matches the current situation in research; how to translate the terms; how to show the connection between terms and specific research trends. Different preferences can be detected in the creation of terminology that was formed in the course of scientific discussions. In folkloristics the existing terms were preferably redefined or updated to match the innovations. This enabled to show the continuity of research. In ethnology the tendency was to emphasise new approaches by taking new terms into use. In the translation of terms it appeared purposeful to take the regional aspects of research tradition into consideration and proceed from the semantic background of the concept rather than use the direct translation of the term.

Keywords: ethnology, everyday culture research, folklore research, history of folklore discipline

Autor

PhD Tiiu Jaago on Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna kultuuriteaduste ja kunstide instituudi eesti rahvaluule dotsent.
tiiu.jaago@ut.ee

TÕLKEVÕHIK KEELE- JA LUGEMISOSKUSE VALDKONNA TERMINIVARAST

Krista Kerge

Ülevaade

Üleilmastumise ja samaaegse rühmitumise ajal on mitmekeelsus tavapärane ning pea igal haritud inimesel tuleb õppides või töötades võõrkeelsetest allikatest infot vahendada. Samal ajal on mitmeid raskusi: (1) need inimesed ei ole tõlke asjatundjad; (2) eesti ja paljudes teisteski keeltes võivad sobivad oskussõnad puududa; (3) üht ja sedasama mõistet tähistavad spetsialiseerumise ajastule iseloomulikud rohked koolkonnad ja rühmitused eri viisil või annavad ühele leksikaalsele üksusele eri sisu. Artikkel vahendab CEFR 2007 ja PISA 2009 käsiraamatute tõlketoimetaja kogemust, osutades terminite tõlkimise raskusi ja püüdes neist minimaalseid üldistusi kasvatada.*

Võtmesõnad: mitmekeelsus, oskuskeel, inglise keel, eesti keel, tõlkimine

* Töö on valminud ETFi uurimistoetuse 8605 „Kirjutamise loomulikkuse mudel“ varal.

Sissejuhatus

Terminivara on osa oskuskeelest, mille üks kujusid on teaduskeel. Käesolevas käsitatakse oskuskeelt kui täppissuhtlusele omast kirjakeele varianti (vt Kerge 2000).

Teaduskeel on oskuskeele kõige muutlikum ja kiiremini arenev osa, milles viidatud mõisteid tähistab oskussõnavara ehk kogum suhestatud termineid. Seejuures ei ole rakenduslikult otstarbekas arutada, kas termin on pigem mõiste või pigem sõna, sest keelemärgis on sisu ja vorm lahutatud, vormi mentaalne külg aga alati kontekstisidus ja teatava piirini ka hajus. Teaduses välditakse tähistajate sisulist hajusust definitsioonide, liigituste vm suhestuste ja viidete abil. Üha uued teadustulemused sunnivad teadlasi publikatsioonide kaudu vaidlema kasutatud ja viidatud terminite sisukülje üle ning teadvustama uusi mõisteid lahutamatu sõnast. Sõna või väljend on mõiste nimetamiseks. Teadlased avardavad ja suhestavad mõisteid kui mentaalseid üksusi enam või vähem keerukates taksonoomiates, liigitavad neid ümber, suhestavad omavahel teisiti jne. Kõik see annab oskussõnadele uue või täpsustunud sisu, avastatud või tugevasti nihkunud mõistetele uue tähistaja. (Vt Kerge 2003)

Suhteliselt lihtsam on olukord teadusuurimuses, kus mõistepäpsus on toimimise eeldus ja tagajärg. Täpsus avaldub nii oskussõnade valikus kui ka nende avamises teksti kaudu, olgu siis lähte- või raamteooriat vahendades, järeldustes või diskussioonis. Lihtsustatult võttes on mõiste olulisem kui seda tähistav sümbol. Teaduse rahvusvaheline iseloom tähendab, et mõistel on vähemalt nii palju tähistusvariante, kui palju on keeli, milles seda mõistet on vaja tähistada. Süvenedes mõistame, et diskursust hoiab siiski koos sellesama mõiste tähistajate ring, sest

mõiste määratlusi on ligi nii palju, kui on mõistevaldkonda uurinud või sellesse teoreetiliselt süvenenud teadlasi.

Kuskil on mäletamisi Arvi Tavast tabavalt kõnelnud eesti-keelse teaduse hädast, et kõik kirjutavad, aga keegi ei loe – veel üks üleilmse rühmitumise ja publitseerimisindeksite kaudu kontrollitud teaduspoliitika ühistulemus. See tähendab ühtlasi, et eesti termineid leiutatakse kui jalgratast üha uuesti.

Praktikas on olukord keerukam, seda eriti rahvusvaheliselt oluliste interdistsiplinaarsete käsiraamatute kontekstis, kus kohtuvad mitme maa ja mitme ala asjatundjate (teoreetikute ja praktikute) kogemus ning nende kokkuvõttes suhteliselt hajusad teadmised, mida kannavad varjatult suhestatud keeled. Veidi liialdatult võib pikaageste läbirääkimiste tulemusel kokku pandud käsiraamatuid iseloomustada kui sibulaid, kus kaasatud alade, eri maade ja koolkondade panus on tervikus kui lipp lipi ja lapp lapi peal.

Järgneva tõlkeanalüüsi eesmärgiks on näidata kahe tõlke-käsiraamatu oskussisu praktilisi tõlgendusraskusi. Ühest küljest on nende peapõhjuseks eesti oskussõnavara pidev nappus, mis on üheaegse globaliseerumise ja rühmitumise ajal loomulikki. Teisalt tekitab keeleülene spetsialiseerumine püsiva probleemi, mis tekstide sisu igas keeles vahendada segab: üht ja sedasama mõistet tähistatakse koolkonniti erineval moel või antakse ühele tähistajale rühmiti ja isikuti erinev sisu. Nii iseloomustab kirjusus juba avastamiskeskkonna (valdkonna arengu baaskeeled) terminitarvitust. Mis toimub mõiste vahendamisel, sarnaneb küll sageli pigem lähtekeele kalkeerimise kui mõistete tõlgendamisega. Omal moel salalikud on meie üldhariduse lüngad ja ristuvad arusaamad terminikorrastuse, oskustõlke ja tõlketoimetamise teadmistes. Viimased on küll

individuaalsed, kuid tulevad mingis kombinatsioonis ette igal haritud võõrkeelekasutajal.

Küsimus ei ole professionaalsetes tõlkijates, kelle arvutis on moodsad tõlketööriistad, vaid neis inimestes, kel tuleb erialatekste tõlkida uurimisülesande püstitamiseks, koostatavaks artiklikliks või ettekandeks, homseks loenguks või muus töises kontekstis. Mitmekeelne elu on haritud inimese tegelikkus.

Materjal ja meetod

Artiklis analüüsitakse kahe omavahel seotud ja standardset mõõtmist hõlmava valdkonna, keeleoskuse ja lugemisoskuse käsiraamatute termininäiteid. Käsiraamatud on originaalsid ingliskeelsed ja põhinevad mahukal teaduskirjandusel. Testide rahvusülese võrreldavuse tagamiseks on käsiraamatute levik rahvusvaheline.

Keeleoskus on oma olemuselt mitmekülgne, eri pädevusliike ja osaoskusi hõlmav sotsiokognitiivne pädevus, mida kirjeldatakse Euroopa Nõukogu käsiraamatus „Euroopa keeleõppe raamdokument: õppimine, õpetamine ja hindamine“ (CEFR 2007).

Lugemisoskus on funktsionaalse kirjaoskuse oluline osa, mida mõõdetakse rahvusvahelises uurimuses PISA. PISA 2009 uurimuse tausta, sisu ja korralduse kohta on ilmunud OECD käsiraamat (PISA 2009).

Allpool käsitletakse kahe nimetatud tõlke korrastamise ja toimetamise raskusi. Meetodina tuleb arvesse esmatõlgete tekstilingvistiline analüüs; lähte- ja sihtteksti leksikaalse võrdluse meetodit on kasutatud vaid vajaduse korral – igal tööol on oma ajasurve, ja ehkki kohati võib toimetamisest rääkida kui

taastõlkimisest, ei ole selleks üldiselt siiski aega. Teisalt võib rääkida ka osalusvaatlusest: arutlus vahendab tõlkeala võhiku tõlkimise ja tõlketoimetamise kogemust rühmas (CEFR 2007 eelkorrastas ERÜ töörühm) või tavapärasel toimetajarollis (PISA 2009).

Ehkki artikli näitvara on rohkete otsustuste kõrval suhteliselt kitsas, peaks selle analüüsist kasvama praktilisi järeldusi, mis on üldolulised igapäevatoos võõrkeelsete allikatega, eriti ülikooliõpingute, teadustöö kirjutamise ja selle tegevuse juhendamise kontekstis, kuid ka igasuguses muus teaduspõhises töös. Tõlkijale näitab see mõlema alaga kursis oleva toimetaja mõtteviisi.

Teoreetilist tausta

Tõlkeproblemaatikas põimuvad eri keeled, geograafilised, kultuuri-, diskursuse- jm kontekstid. Niisugusel taustal näib oluline Charles Peirce'i arusaam, et tunnetus on lahutamatu märgisüsteemidest, mille hulka kuulub ka (loomulik) keel kui tähenduse vahendamise ja loomise instrument. Tähendus ühendab Peirce'i jaoks kolmiksuhte märgi, objekti ja interpreteerija/tõlgenduse vahel, ilma et seda triaadi tohiks lahutada märgi ja objekti või objekti ja tõlgendaja diaadiks.

Alljärgneva rakenduslikku laadi arutelu jaoks ei ole vältimatu süveneda Peirce'i semiootikasse. Omal kaudsel moel on seda funktsionaalses tõlketeoorias juba tehtud. Nimelt toetub Christiane Nord (1988, 2005) oma tõlketeoorias suuresti loomuliku lingvistika tekstianalüüsile (vt de Beaugrande, Dressler 1981 = 2002), loomulik keeleteadus aga omakorda baseerub Peirce'i semiootikal (vt *op. cit.* või Dressler 1989).

Olulisim seik on siinkohal see, et märgi mõiste kaasab interpretatsiooni (Peirce II.302); märk kui vorm, *representamen* „addresses somebody, that is, creates in the mind of that person an equivalent sign, or perhaps a more developed sign. That sign which it creates I call the interpretant of the first sign. The sign stands for something, its object. It stands for that object, not in all respects, but in reference to a sort of idea, which I have sometimes called the ground of the representamen” (II.228).

On teatav lihtsustus näha Peirce'i *intepretant'*ina inimest; see on pigem tõlgendus (“*not* an interpreter but rather the sense made of the sign”), kuid samas peab eelneval taustal möönma märkide kui vormide suhestuse keerukust märgi looja ja vastuvõtja kontekstis. Olukorras, kus teadlane hangib oma lähteteadmised mitme keele allikatest, on märgikeha tõlgendus (kontekstis) ja seega ka eri keelte tähistusvõimaluste suhestamine määrava tähtsusega. Seejuures on teadlane (nende hulgas siinkirjutaja) tõlkevõhik, kes ei pääse tõlkimisest üle ega ümber. Tõlkimine on aga olemuselt interpretatsioon ehk tõlgendus (vt Tavast 2008³⁵).

Leksika mõistmist tekstis – aga nii tekst kui leksika on alati kindlas keeles – kirjeldab üsna veenvalt Istvan Keczeki dünaamilise tõlgenduse mudel (2008). Teksti mõistmist suunavad tema järgi situatsioonikontekst, nagu kumbki

³⁵ Tavast näib interpretatsiooniks pidavat kogu keelekasutust kui kõneleja-normide kogu, eitades normsemantikat, ja mingi piirini tuleb temaga nõustuda: leksikaalne norm ongi minu arvates märgikeha kõnelejatähenduste ühisosa abstraktsioon (millena Tavast seletab semantika puudumist). Kuid normi olemasolule osutavad minu silmis ka Tavasti enese väljendid, nagu „suhtlussituatsioon sisaldabki uudset, kas või veidigi nihkunud kõnelejatähendust“. Mis oleks nihkunud, kui normi ei ole? Kuigi Tavasti sõnastus kohati tundub kui Peirce'ist maha kirjutatud, ei viita ta ei märgikäsitluse ega muus kontekstis viimasele üldse.

suhtlusosaline seda käsitleb, ja leksikanorm kui suhtluspartnereite sõnatähtenduste ühisosa, mis seob partneri loodud teksti tema tõlgendusega.³⁶

Võrreldes muu leksikaga on termini puhul oluline tema intentsionaalne loomus. Üldkeele sõnastikuüksused omandatakse tekstidega kokkupuutes ja nende mõistesisu on hajus, või saavad nad tähenduse üldse vaid konteksti toel. Oskustekstis on terminid määratletud³⁷ või antud neile sisu kindla allika järgi ja sellele viidates. Siin teemaks võetud käsiraamatud on selles mõttes üleminekužanr.

Rahvusvahelise käsiraamatu vahendajal tuleb sageli ise otsustada, millal on tegemist terminiga. Väga selgesti hakkab elama terminilisuse astmelisus: üks ja seesama leksikaüksus võib kord olla termin, kord mitte; mõne mõiste tavapärase eesti tähistaja on välistatud, sest on kasutuses teise üksuse vastena. Käsiraamat kui žanr terminilisuse-otsustusi alati ei toeta. Viited antakse seal pigem temaatilisena või viidatakse korraga nii suurele allikate hulgale, mille juurde tõlkeolukorras on mõeldamatu pöörduda. Üldse ei seletata ega viidata lõppteksti (st käsiraamatut) versioon-versioonilt aru-

³⁶ Muidugi on õigem rääkida Halliday kombel leksikogrammatikast, sest morfosüntaktilise malli interpretatsiooni määravad muu hulgas malli lülitatud tüved, kuid see ei ole sinne teema.

³⁷ Terminid määratlemist ei tohiks siinkohal mõelda tingimata lauselise definitsiooni esitamisenä; oskussõna sisu võib selguda oluliselt pikemast liigituste ja selgituste hierarhiast ning jääda isegi mitmetiseks, nagu teadustulemuste diskussioonis. Praktilise näitena võib mõelda autori ja teose mõistete peale seaduskeeles: üht defineeritakse autoriõiguses (lauseliselt) teise kaudu, kuid alles seaduse terviktekst annab mõlemale täpse sisu, välistades autorite ja teoste hulga rea võimalikke jne.

tanute kirju ja mitmekeelse seltskonna omavahelises diskussioonis juurdunud termineid³⁸.

Analüüsitava tekstide adressaat Eestis on omakorda avar seltskond ametnikke, keele- jm aine õpetajaid, keeleoskuse ja selle osaoskuste testiasjatundjaid ja hindajaid jne, mistõttu ei ole lootust, et termineid ühtviisi mõistetaksvõi eri sõnade taga sama mõistet otsida osataks. Sellest on tingitud ka vajadus kogemust vahendada.

Kontekst ja termin

Vahel on osasünonüümidele omane kindel kasutuskontekst: L1 kontekstis (PISA 2009) räägitakse pigem kirjaoskusest ja selle komponentidest, L2 kontekstis (CEFR 2007) pigem keeleoskusest ja selle osistest.

Keeleoskus (ingl *language proficiency*) on võõrkeelte õppimise ja omandamise hetkekontekstis funktsionaalne oskus suulisi ja kirjalikke tekste toimingus kasutada (sihipäraselt ja kriitiliselt vastu võtta, vahendada ja luua). Mõiste sisu on muutlik, nagu muutuvad arusaamad keele toimimisest, keeleoskuse tahkudest ja komponentidest, õpetamise meetoditest ja omandamise mehhanismidest. Keeleoskusel on standardselt mõõdetavad tasemed. (Vt nt Hausenberg jt 2004; CEFR 2007; Hausenberg jt 2008; Ilves 2008, 2010; Kerge 2008 vm.)

³⁸ Pole võimatu, et osa arutajatest ei julge ka käsiraamatu algversioonides viidatud termineid küsida, nagu Uno Mereste artiklite ja raamatute järgi on ilmnenu seaduste arutelu puhul riigikogus (kui mitme ala asjatundjad koos, siis võib inimesele tunduda, et seda või teist terminit teavad kõik peale minu, ja pea kõigile võõras termin jääbki selgituseta või viiteta).

Kirjaoskus (ingl *literacy*) tähistab üldkeeles laialdaselt kirjaliku keelevormi valdamist. Keeleõppest on nüüdseks kadunud mõiste tingimatu seos kirjalikkusega ja see annab kirjaoskusele (kooli)keeleoskuse üldisema mõistesisu (vt pikemalt Kerge 2008; Kerge, Uusen 2010). Kasvatusteaduste oskumõistena tähendab kirjaoskus toimetulekut teatava märgisüsteemi tekstidega: üldise kirjaoskuse raames räägitakse näiteks matemaatilisest, muusikalisest, loodusteaduslikust, info- ehk arvutikirjaoskusest jne, hõlmates pea kõik kooliained või ainerühmad. Samas kaasatakse ka mõistesse harituse tähendus, rääkides kirjaoskusest kui isiksuse kvaliteedist, mis viitab kursisolekule kindla eriala või kõneainega (Carter 2007). Terminit kasutatakse ka võõrkeeleõppe kontekstis, kuid kitsendatuna kirjaliku keele funktsionaalsele valdamisele (Kern 2000: 16–17; vt kommentaare Kerge 2008: 31–32).

Termini sisu täpsustub sõltuvalt teksti või selle osa kõneainest. Oletamisi võib eestlaste ligi üldine kirjaoskus 18. sajandi kontekstis tähendada pigem suhteliselt lihtsakoelist lugemiskui kirjutusoskust, kaks sajandit hilisemale ajale viidates aga kätkeb sõna pigem haridustaseme hinnangut (*kirjaoskaja inimene* kui haritud inimene). See ei tähenda, et (oskus)sõna tuleks tingimata välja vahetada või juurde luua.

Kus siis on tõlke- või tõlgendusraskused?

Terminitõlke järjekindlus

Kirjaoskuse liikidega seostatakse haridusvaldkonnas (sh PISA 2009) ka kirjaliku keele funktsionaalse valdamise komponente ehk lugemist ja kirjutamist (ingl *reading literacy* ja *writing literacy*), ühiskonnas ja kultuuris toimetulekut (*social, cultural and inter-cultural literacy; socio-cultural literacy*).

Lugemisoskuse ümber tekib terve pesa termineid, mille eestindamine nõuab järjekindlust. Niisuguse järjekindlusvajaduse mõistmiseks esitan kõigepealt ühe PISA 2000 esmatõlke ehk **toimetamata** teksti³⁹ katke (1), tõstes jälgimiseks esile eesti terminid ja lisades lähteteksti omad:

- (1) Teabele juurdepääsu, selle mõistmise ja erinevate teabeliikide analüüsimisega seotud oskused on tänapäeva teadmiste-põhises ühiskonnaelus aktiivse osalemise vältimatuks eelduseks. Seetõttu peaks põhihariduse omandamise lõppfaasis toimuv *lugemisoskuse* (READING LITERACY) hindamine keskenduma *lugemisevilumustele* (READING LITERACY SKILLS), mis muuhulgas hõlmavad ka teabe leidmist, valimist, tõlgendamist ja hindamist kõikvõimalike nii kooli kui ka koolivälise eluga seonduvate tekstide raames.

Holloway (X) järgi on *lugemisega seonduvad oskused* (READING SKILLS) keskkoolis edasijõudmise vältimatuks eeltingimuseks. Olson (X) väidab, et lugemisoskusest on tänapäevases ühiskonnas saanud ebavõrdsuse allikas, mis annab eelised neile, kes suudavad vajalikud vilumused omandada. Koolides käibiva valuutana võimaldab *lugemisoskus* (LITERACY) juurdepääsu *kirjaoskust väärtustavatele institutsioonidele* (LITERATE INSTITUTIONS) ning avaldab mõju ka kognitiivsusele. Seega – *kirjaoskus* (LITERACY) kujundab meie mõttemaailma.

Lugemisoskuse (READING LITERACY) edukas omandamine pole mitte ainult teistes õppeainetes edasijõudmise aluseks haridussüsteemis, vaid loob eeldused ka edukaks osalemiseks pea kõigil elualadel (X).

Tänapäeva ühiskonnas valitseb üha kasvav vajadus kõrgema haridustaseme ja paremate oskuste järele. Globaalse majanduse tingimustes, kus töökohtade restruktureerimine loob eelised neile, kel kõrgem haridustase ja paremad oskused,

³⁹ Viited on asendatud X-iga. Mõni ära jäetud viide on lühike, kuid teisel asendab X jälgimist segavalt pikka viidete rida.

muutub keskmisest väiksemate oskustega ühiskonnaliikmetel keskmisest kõrgema palga teenimine üha keerulisemaks. Samuti ei suuda nad täielikult osaleda üha keerukamaks muutavas ühiskonnaelus, kus indiviidilt nõutakse täiendavate kohustuste võtmist üha erinevamatel elualadel, alates karjääri planeerimisest, laste kasvatamisest ja juhendamisest ning tervishoiusüsteemis orienteerumisest kuni suurema vastutuse võtmiseni oma tuleviku majandusliku kindlustamise eest. *Lugemisoskusega* (LITERACY) seonduvate mittemajanduslike hüvede hulka võib lugeda isikliku heaolu ja suurema sotsiaalse sidususe, mis on mõnede arvates sama olulised kui majanduslikud ja tööturuga seonduvad hüved (X). Elwert (X) on laiendanud *sotsiaalse lugemisoskuse* (SOCIAL LITERACY) mõistet, viidates *lugemisoskuse* (LITERACY) tähtsusele suhetes tänapäeva bürokraatliku ühiskonna institutsioonidega. Nii õiguse, ärikuu ka teaduse vallas kasutatakse kirjalikke dokumente ja toiminguid, nagu näiteks seadused, lepingud ja publikatsioonid, mida antud elualade esindajad peavad suutma lahti mõtestada. Euroopa Komisjon (X) kirjeldas *lugemisoskuse* (READING LITERACY SKILLS) põhjapanevat rolli kui „võtit, mis võimaldab ligipääsu nii haridussüsteemile kui ka kõigele sellega seonduvale, luues võimalused igakülgeks osalemiseks elukestvas õppes ning aidates kaasa üksikisiku sotsiaalsele integratsioonile ja individuaalsele arengule.”

Nagu näitest (1) nähtub, on tegemist sisuliselt üsna vastuvõetava tõlgendusega, milles samas täiesti puudub terminoloogiline täpsus: *literacy* on kord *kirja-*, kord *lugemisoskus* ja *lugemisoskuse* taga on kord *literacy*, kord *reading literacy*, kord *reading literacy skills*; viimane väljend on eestindatud kord *lugemisvõimuseks*, kord *lugemisoskuseks*.

Järgnevas toimetatud näites (2) on üritatud leida igale terminile üks vaste, kuid kontekstiti võidakse vajada ka mitut (vt *reading skill*):

- *literacy* > kirjaoskus
- *reading literacy* > lugemisoskus
- *reading skill* > lugemine kui osaoskus (ainsuslik); lugemise osaoskus, lugemisoskuse komponent (ka mitmuses)
- *reading literacy skills* > lugemisvilumus(ed)
- *social literacy* > sotsiaalne kirjaoskus

PISA 2009 TOIMETATUD tekstikatke esitan eemaldatud viide-tega näitena (2). Kapiteelis on jälgimiseks esile tõstetud uue termini ilmumine teksti; sulgudes inglise vasted on täpselt nii, nagu toimetatud tõlkeski: esmanimetamisel on termin hea otsekohe rahvusvahelise kontekstiga siduda. Nii teab lugeja, et kui tõlkes kasutatakse eesti oskussõna, on sel standardne inglise vaste. Sel moel lubab käsiraamat lugemisharidust eesti keeles alustada ja inglise keeles jätkata, teades juba, mis on mis. Usutavasti on samasugune praktika kasulik näiteks ülikooliloengutes.

- (2) Võime teavet leida, mõista ja omalt poolt kajastada on vältimatu eeldus selleks, et tegusalt osa võtta tänapäeva teadmispõhise ühiskonna elust. Seepärast peaks LUGEMISOSKUSE (*reading literacy*) hindamine põhihariduse omandamise lõppfaasis keskenduma LUGEMISVILUMUSTELE (*reading literacy skills*), mis hõlmavad teabe leidmist, valimist, tõlgendamist ja hindamist kõikvõimalike tekstiliikide raames, mis seonduvad olukordadega väljaspool kooli.

X. Holloway⁴⁰ (X) järgi on LUGEMISOSKUSE KOMPONENTIDE ehk LUGEMISE OSAOSKUSTE (*reading skills*) valdamine põhikooli lõpuastmel ja keskkoolis edasijõudmise vältimatu eeltingimus. C. Olson (X) väidab, et lugemisoskusest on tänapäeva ühiskonnas saanud ebavõrdsuse allikas, mis annab eelised neile,

⁴⁰ X tähistab siinkohal asjaolu, et eesti tekstitavas peaks viitamisel kasutama kas eesnime või eesnimetähte, kuid seda ei õnnestunud leida, sest toimetajal oli kasutada kirjanduseta ingliskeelne lähtetekst.

kes suudavad vajaliku vilumuse omandada. Koolides käibiva valuutana tagab KIRJAOSKUS (*literacy*) ligipääsu mitmesugustele haridustundlikele asutustele ning avaldab mõju ka tunnetusele (X). Seega – kirjaoskus kujundab meie mõttemaailma.

Lugemisoskuse edukas omandamine pole mitte ainult kõigis haridussüsteemi õppeainetes edasijõudmise alus, vaid loob ühtlasi eeldused edukaks osalemiseks pea kõigil elualadel (X).

Tänapäeva ühiskonnas valitseb üha kasvav vajadus kõrgema haridustaseme ja paremate oskuste järele. Majanduse ülemmastumise ja kaasnev töökohtade ümberstruktureerimine loob eeliseid neile, kel kõrgem haridustase ja paremad oskused. Neis tingimustes muutub keskmisest väiksemate oskustega ühiskonnaliikmel üha keerulisemaks teenida keskmisest kõrgemat palka. Samuti ei suuda selline inimene täielikult osaleda aina keerukamaks muutuv ühiskonnaelus, kus üksikisikult nõutakse lisakohustusi üha uutes valdkondades alates karjääri planeerimisest, laste kasvatamisest ja juhendamise ning tervishoiusüsteemis orienteerumisest kuni suurema vastutuseni oma tuleviku majandusliku kindlustamise eest. Väljaspool majanduslikku elujärge võib kirjaoskusest tulenevate hüvede hulka lugeda isikliku heaolu ja suurema sotsiaalse sidususe (tugevamad seosed ühiskonnaelu tahkudega) – need hüved on mõne arvamuse järgi niisama olulised kui majanduslikud ja tööturuga seonduvad (X). X. Elwert (X) on laiendanud SOTSIAALSE KIRJAOSKUSE (*social literacy*) mõistet, viidates kirjaoskuse tähtsusele suhetes moodsa bürookraatliku ühiskonna institutsioonidega. Nii õiguse, äri kui ka teaduse vallas kasutatakse kirjalikke toiminguid ja dokumente, nagu seadused, lepingud vms avalikud tekstid, mida mainitud elualade esindajana peab suutma lahti mõtestada. Euroopa Komisjon (X) on lugemisvilumuse põhjapanevat rolli kirjeldanud kui võtit, mis „avab ligipääsu nii haridussüsteemile kui ka kõigele sellega seonduvale, luues võimalused igakülgeks osaluseks elukestvas õppes ning aidates kaasa üksikisiku sotsiaalsele integratsioonile ja individuaalsele arengule”.

Kas tagasitõlge on alati kindlustatud?

Olen eespool kirjeldanud vaid ideaali, mille teevad ära tõlkeprogrammid: juba tõlgitud elementidele pakuvad nad sama tõlget kogu teksti ulatuses. Järgnevas peatun mõnel sama tekstikatke vm näitel, kus asi ei ole nii üheselt selge.

Tegelikult on ülal esitatud lugemisoskuse terminipesa avaram kui mahuka käsiraamatu üks katke näitab. PISA 2009 hõlmab veel mitu lugemisoskusele viitavat (ja alguses ühtviisi *lugemisoskuseks* tõlgitud) terminit, mille tähendustunnuseid on ka oskuse tase:

- *level of reading proficiency* > *lugejameisterlikkuse tase*
- *proficiency in reading* > *lugejameisterlikkus*
- *reading proficiency* > *lugejameisterlikkus; lugejameisterlikkuse tase.*
- Pesaga liitub ka *proficient reader* > *meisterlik lugeja.*

Kattuvaid valikuid on dikteerinud mõistesisu, nagu see kontekstis avaldub – tekstiökonomia on sundinud originaalis peale mitmesuguseid süntaktilisi strateegiaid ja teatavat loomulikku ellipsit. Laiemas mõttes ei saa siiski vahetult esitatud toimetajavalikuid kiita, sest CEFR 2007-s on meisterlikkus *mastery* ning (*language*) *proficiency* määratakse küll samuti tasemeskaalal, kuid on seal tõlgitud (*keele*)*oskuseks*. Teisalt olnuks pakutud lahenduste alternatiiv rääkida mitme keele eeskujul *reading literacy*'st kui *lugemiskirjaoskusest* ja rööpsest *kirjutamiskirjaoskusest*, mis kõlalt lohisevad ja mõjuvad veidi kunstlikuna, olles kirjaoskuse levinud üldmõistega teatava määranu vastuolus.

Kõige raskem on nende sõnadega, mis on väljendtermini osised, kuid pole üksi viitejõulised ja saavad seega alati kontekstisidusa tõlke. See puudutab peamiselt tegu-, omadus- ja

määrsõnu. Samas ei saa unustada, et ühe ja sama sisu esitamiseks on alati mitu süntaktilist strateegiat (mõeldagu näidetele *kõnekäitumise ameerikalikkus* ja *ameerikalik kõnekäitumine*).

Näiteks sõna *literate* kui adjektiivivi esmavaste oleks sõnaliigiliselt ambivalentne *kirjaoskaja* (omadus- ja nimisõna), mis tähendab, et PISA 2009 *literate person* saab enamasti sama tõlke. Eespool leidsime aga ühendi *literate institution*, mis tõlgiti kui *kirjaoskustundlik* ehk *haridustundlik asutus*. Kuna aga *haridustundlikele asutustele ligipääs* on üldkeele väljend, siis võinuks selle tõlkida hoopis kui *osasaamise kõigest, mis nõuab haridust*:

- (3) Koolides käibiva valuutana tagab kirjaoskus (*literacy*) osasaamise kõigest, mis nõuab haridust, ning avaldab mõju ka tunnetusele.

Samalaadseid mitmeti tõlgitavaid näiteid leiab tekstist rohkesti. Esitan neist mõne. Nii on *communicate* peamiselt *suhitlema*, kuid PISA 2009 kontekstis ka *communicate information > teavet edastama*. Viimase eeletapp on samas *retrieving information > teavet hankima*. Termin *practice* võib olla nii *harjutama* ja *praktika* kui ka *tavad* (nt *social practice > ühiskonna harjumused* või *kogukonna tavad*) jpm. PISA *instructional practice* vastena tuleb kõne alla *juhendamine*, mõnes kontekstis aga *juhendamistegevus* ja *juhendamistoimingud*. Kõige õnnestunum ei ole *reading literacy skills* tõlge *lugemisvilumused*, sest *vilumus* on eesti keeles pigem ainsuslik sõna.

Raskeimaks osutus läbiv termin inimese subjektiivse tunde kohta, et ta on lugeja ehk suuteline tegema oma individuaalseid lugemisvalikuid ja teadvustama end lugejana muuski mõttes. Terminil on inglise keeles kaks kuju, *engagement in reading* ja *reading engagement*, mille tõlkisin ühtviisi: *lugemisosadus*.

Esmapilgul tundus hea juba kasutatud vaste *lugemisse kaasatus*, kuid selle valiku vastu rääkis kaks seika: (1) eneseteadvuse ja tunde tähenduskomponendid, mis *kaasamisel* puuduvad (kaasavad teised ja see ei puuduta enesetunnet); (2) vajadus kasutada *kaasama*-verbi *involved in reading* tõlkimiseks teksti kulus. Samalaadseil põhjustel langes ära *lugemisosalus* (*lugemises* ja *lugemistoimingutes osalema* oli juba kasutusel verbiga *take part in*).

Nii sai tõlge *lugemisosadus* ehk võrdlemisi mõttetäpne, kuid arvestades *osaduse* lähtevaldkonda (usutermiin), ilmselt ka võõrastav. Eriti raske on harjuda *osaduse* seniste rektsioonidega, nagu *engaged in reading, in written text* > *osadus lugemisega, kirjaliku tekstiga; engaged reader* > *osadusega lugeja*.

Arvatavasti väärrib see sõnapesa tõsisemat kaalumist. Võimalikke *engage*-tüve vasteid on näiteks *haarama* (väljendid *haaratud lugemine, lugemisest haaratud, lugemisest haaratatus, haaratud lugeja* vm).

Mitmuserohkus ja interlingvaalse levikuga tüved

Kuigi on palju räägitud „kompetentside“ ebaeestipärasest fenomenist, püsib see visalt: rahvusvahelise levikuga tüve puhul ei otsitagi eesti omavastet, koos võõrtüvega võetakse üle ka inglise metafoorne mitmus. Teisisõnu, loendamatu tähistaval massisõnal (*liiv, vesi, bioloogia, pädevus* vm, millel inglise keeles pole artiklit) puudub olemuslikult mitmus ja mitmusevormi tõlgendus on loov või leksikaliseerunud. Näiteks *veed* on veekogud, *piimad* on kontekstis kas piimapakid või tassid (mitu pakki või tassi piima) jne.

Mõlemas analüüsitud käsiraamatus (CEFR 2007, PISA 2009) tulid ette *competence* ja *competency*. Tõkelahendus sõltus suuresti kontekstist, sest mõlema termini puhul leidis nii ainsuslikku kui ka mitmustatud kasutust.

- *competence*: 'pädevus' (ainsuslik tuletis adjektiivist *competent*); 'pädevuskomponent' (esineb ka mitmuses); nt CEFR 2007 *üldpädevus, kommunikatiivne pädevus, sotsiolingvistiline pädevus* ja *pragmaatiline pädevus*, igal neist oma osad ehk komponendid, nt *sotsiolingvistilise pädevuse osad, mitme keele pädevuse komponendid, keelepädevuse komponendid* jne
- *competency*: 'pädevusliik', nt PISA 2009 *üldpädevus, keelepädevus, ühiskonna- ja kultuuripädevus*.⁴¹

Kahjuks ei võimaldanud nende kahe termini kasutamise osaline ebajärjekindlus originaalis ka käsiraamatute tõlkes alati järjekindel olla.

Kummatigi ähvardavad ka selles sõnapesas tagasitõlkimise probleemid. Näiteks olid *üldpädevuseks* tõlgitud kaks järgmist terminit, kuid toimetamisel on eelistatud erinevaid vasteid: CEFR 2007 *global competence* > *üldpädevus* ; PISA 2009 *foundational skill* > *alusoskus*; nt *lugemine kui alusoskus, lugemisoskus muude oskuste alusena*.

Keeltevahelise levikuga tüvedest ulatub nii L1 kui ka L2 konteksti ka *act-*, mille tuletiste ja liitumite tõlkes on eelistatud omavasteid. Siiski, neist on vaid üks osa selgelt terminid, nt *language activity* > *keeletoiming*; (*communicative*) *interaction* > *suhtluskoostöö (isikute vahel)*.

Keeletoiminguteks peetakse CEFR-s (2007) (teksti) vastuvõttu ja loomet, suhtluskoostööd ja vahendamist (ingl *reception, production, interaction or mediation*). Suhtluskoostöö tähendab

⁴¹ PISA 2009 eelistab rääkida *social* ja *cultural literacy*'st.

seejuures kahepoolseid toiminguid, nt kirjavahetus või suuline vestlus, kus rollid ning koos sellega teksti loome ja vastuvõtt vahelduvad. Vahendamine võib olla nii tõlkimine kui ka muu tõlgendus: resümeeerimine, refereerimine, sisuülevaade.

Üldse tuleb tähele panna, et mis on ühes kontekstis termin, ei pruugi seda olla teises, ja siis tuleb tõlge toetada lause- või isegi lõiguterviku tõlgendusele, kus sõnatasandil pole enam otsest tähtsust. Nii on vabalt tõlgitud *interaction*, vt nt (4) ja (5) ning *interact*, vt nt (6) ja (7).

- (4) communication and interaction among Europeans of different mother tongues > eri keeli rääkivate eurooplaste omavaheline suhtlus ja läbikäimine (CEFR 2007, 1.2)
- (5) more intensive personal interaction > tihedam isiklik läbikäimine (CEFR 2007, 1.4)
- (6) The competences separated and classified below interact in complex ways in the development of each unique human personality > Raamdokumendis eristatud ja loetletud pädevusliigid põimuvad keerulisel viisil iga isiksuse arengus (CEFR 2007, 1.1)
- (7) communicative competence .. in which languages interrelate and interact > suhtluspädevus, .. kus omandatud keeled põimuvad ja üksteist mõjutavad (CEFR 2007, 1.3)

Kas see on termin?

Vahetult eespool kerkisid võrdluses esile juhud, kus üks ja seesama keelend (*interaction*) või temaga leksikaalselt samatähenduslik tuletusalus (*interact*) kord on termin, kord mitte.

Millal rääkida terminist ja selle standardsest edastamisest, millal aga tõlkida vabalt lause sisu? Sellise küsimuse juurde

viis sõna *eesmärk* sage esinemus CEFR 2007 ja PISA 2009 esmatõlkes. Lähemal vaatlusel oli *eesmärgiks* tõlgitud sõnu *objective, target, aim, intention*. Hariduse kontekstis osutus neist terminiks enamasti mitmuslik ja kindla täiendiga *learning objectives > õpieesmärgid*. Ülejäänute tõlge sõltus lõigu- ja lause-terviku mõttest, nagu näidetes (8)–(10). Vaagides variante, näis *eesmärk* ülekaalukalt kõigi nelja inglise sõna loomulikema vastena (k.a *political objectives > poliitilised eesmärgid*).

- (8) One of the aims of the Framework is to help partners to describe the levels of proficiency required by existing standards, tests and examinations in order to facilitate comparisons between different systems of qualifications.> Üks raamdokumendi eesmärke on aidata kirjeldada standardites, eksamitel ja testidel nõutavaid keeleoskustasemeid ning lihtsustada keeleoskuse hindamissüsteemide võrdlemist. Sel eesmärgil on keeleoskuse kirjeldusskeem ja ühtsed tasemed välja töötatud. (CEFR 2007, 3.1)
- (9) the categories used to describe what learners can do in different contexts of use must be relatable to the target contexts of use of the different groups of learners within the overall target population > kategooriaid, mida kasutatakse, kirjeldades õppijate toimetulekut keelekasutuse eri kontekstides, peab saama seostada kõigi selle rühma kui teatava avara sihtgrupi esindaja õpieesmärgiks seatud keelekasutus-kontekstidega (CEFR 2007, 3.1)
- (10) Its aim is to be comprehensive in its coverage, but not of course exhaustive. > Peatüki eesmärk on kõik oluline hõlmata, kuid muidugi mitte ammendada (CEFR 2007, 4)

Siiski on käsiraamatutesse toimetatud ka muid vasteid, nt *aim > siht* (11), *intention > kavatsus, plaan* jne.

- (11) It is much to be hoped that teachers of literature at all levels may find many sections of the Framework relevant to their

concerns and useful in making their aims and methods more transparent > Loodame väga, et eri haridusastmete kirjandus-õpetajad leiavad raamdokumendist enda jaoks palju asjakohast ning kasulikku, mis aitab neil oma sihte ja meetodeid läbipaistvamaks muuta. (CEFR 4.3.5).

Kokkuvõtteks

Väiksest näitvarast ei kasva suuri järeldusi. Siiski võib esile tuua mõned põhimõtted.

1. Enamasti tuleb üht ja sedasama terminit tõlkida järjekindlalt ühel viisil, nii et tagasitõlge annaks omakorda lähtetermini. See on ühe teose piires valdavalt võimalik, kuid võib osutuda keeruliseks valdkonnas laiemalt – näiteks emakeeleoskuse ja võõrkeeleoskuse valdamise kontekstis kipub terminivalik suuresti erinema (vrd *reading proficiency* kui *lugejameisterlikkus* ja *language proficiency* kui (*võõr*)*keeleoskus*).
2. Kus võimalik, tuleks siiski terminite ühtlust taotleda ka valdkonniti (nt haridustermineis, millise tahes keele õppimise, omandamise ja oskuse mõõtmise terminivaras), kuid see ei ole enam teksti vahendamise küsimus, vaid pigem interdistsiplinaarse ainekäsitlemise pärusmaa.
3. Termin on olemuselt mõiste ja seega tähistab teda peamiselt viitejõuline sõnaliik, nimisõna. Mis on termin teatud tähendus-tunnuste ja sõnaliigi piires (nagu *interaction* ehk *suhtluskoostöö* inimeste vahel), ei pruugi seda olla teises sõnaliigis (nt verb *interact*) ja teistsuguste tähendustunnuste kombinatsioonis (nt *interaction* abstraktsete või elutute objektide vahel).
4. Endiselt ja pidevalt vajavad tähelepanu interlingvaalse levikuga (enamasti kreeka või ladina) tüved. Nende mehaaniline

ülekanne keelest keelde tekitab jätkuvalt tähenduse ebatäpsust. Isegi tillukesed nüansid on olulised (nt tõlkida mitmustatav *competences* > *pädevuskomponendid* ja analoogiline *competencies* > *pädevusliigid*).

5. Sageli korduvad vead ja ebatäpsed tüveülekanded põhjusel, et iga autor kasutab uuesti inglise allikaid, kuid ei pea vajalikuks tunda kohalikke, kus terminid on juba olemas. Siit järeldeb

(a) vajadus ühtse terminikeskkonna järele veebis; oleme ideaalset ja korrastatud keskkonda ihaledes vähema vilumusega autorid tegeliku terminitoeta jätnud;

(b) vajadus tõsta toimetamiskultuuri: toimetused saavad nõuda nii kohaliku teemakirjandusega kursisolekut kui (kaudsemalt) ka terminiühtlust; paraku vajaks ka nemad eelnimetatud terminikeskkonda.

Ja lõpetuseks kordaksin seda, mida Arvi Tavast on väsimatult õpetanud: tõlkimine on tõlgendus (eriti, et seda on Peirce'i järgi kogu keelekasutus).

Terminitäpsusega võrdoluline on teadvustada, et enamik sõnu ja väljendeid mõjub oskuskeelendina vaid oma stiilitunnuste tõttu. Seepärast tuleb ennekõike püüda tabada ja edasi anda lähteteksti mõtet ehk aru saada vahendatava sisust. Tulutu on tegelda võõrkeelse teksti sõnade ja sõnajärje kalkeerimisega eesti tüvede ja tüvekombinatsioonide toel, saati püüda säilitada isegi võõra süntaksi markeritena olulisi kirjavahemärke.

Pandagu siiski alati tähele – oskuskeelest teevad hea oskuskeele ikkagi terminitäpsus ja ladus (arusaamist osutav) tekst koos.

Kirjandus

- Beaugrande, Alain de; Wolfgang U. Dressler (1981). Introduction to Textlinguistics. London: Longman = (2002) WWW: http://www.beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm (20.05.2011).
- Dressler, Wolfgang Ulrich (1989). Semiotische Parameter einer textlinguistischen Natürlichkeitstheorie. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaft.
- Carter, Shannon (2007). Literacies in context. Texas: Fountainhead Press.
- CEFR 2007 = Euroopa keeleõppe raamdokument. Õppimine, õpetamine, hindamine. Tõlkinud: ERÜ töörühm, toimetanud Krista Kerge (vastutav toimetaja) jt. Tartu: HTM, 2007.
- Hausenberg, Anu-Reet; Tiina Kikerpill, Maia Rõigas, Ülle Türk (2004). Keeleoskuse mõõtmine. Tallinn: TEA kirjastus.
- Kecskes, Istvan (2008). Dueling contexts: A dynamic model of meaning. – Journal of Pragmatics 40 (2008), lk 385–406.
- Kerge, Krista (2000). Kirjakeel ja igapäevakeel. – Tiit Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled. TÜ eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu: TÜ, lk 75–110.
- Kerge, Krista (2003/2004). Keelenormi tänapäevane olemus. – (1) Õiguskeel 2003, 4, lk 26–34; (2) 2004, 1, lk 11–20; (3) 2004, 2, lk 26–34.
- Kerge, Krista (2008). Vilunud keeleoskaja. C1-taseme eesti keele oskus. Tallinn: EKSA.
- Kern, Richard (2004). Literacy and Language Teaching. Oxford Applied Linguistics. Oxford: OUP.
- Nord, Christiane (1988). Textanalyse und Übersetzen. Heidelberg: Groos.
- Nord, Christiane (2005). Text-Analysis in Translation: Theory, Methodology and Didactic Application of a Model for

- Translation-Oriented Text Analysis. 2d edition. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Peirce, Charles Sanders (1931–1958). *Collected Writings* (8 Vols.). Vol. I–II. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- PISA 2009 = Lugemisoskus. PISA 2009 raamdokument. Tõlkinud Eve Loik, toimetanud Krista Kerge. Tallinn: REKK, 2008.
- Schäffner, Christina (2009). *Functionalist approaches*. – Baker, Mona and Gabriela Saldanha (eds.), *Routledge encyclopaedia of translation studies*. 2nd edition. New York: Routledge, lk 115–121.
- Tavast, Arvi (2008). *The translator is human too: a case for instrumentalism in multilingual specialised communication*. *Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis*. Tartu: TUP.

Translation ignorant mediating CEFR and PISA special terms

Krista Kerge

Summary

In the era of globalisation and simultaneous grouping, multilingualism has become a norm. In their job or studies, most of educated Estonians have to mediate information from one or more foreign languages. At the same time, several difficulties arise: (1) these people are not familiar with theoretical issues of translation; (2) they may be faced with a lack of suitable special terms in the target language; (3) for marking the same concept, several parallel scientific paradigms and groups characteristic of the era may use different

signifiers, and the other way around: the same lexical units may mark different notions. The article mediates empirical findings of editing (and retranslating) CEFR (2001) and PISA 2009 (2008) terminology; some more general conclusions may address practitioners of every-day translating, some others point to problems to be solved on the higher level of society.

Keywords: multilingualism, LSP, English, Estonian, translation

Autor

PhD **Krista Kerge** on Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi rakenduslingvistika professor, Emakeeleõpetuse infokeskuse juhataja.

Krista.Kerge@tlu.ee

EESTI KEELE PROBLEEME ÜLIKOOLIDE TRÜKISTES

Ülo Sõstra

Ülevaade

Artiklis vaadeldakse ülikoolide teadlaste ja üliõpilaste eesti-keelsetes ajalehtedes, kogumikes ja ajakirjades avaldatud artiklite keelt, kirjutamise stiili ja tüüpilisi probleeme. Vanemate üliõpilaste kirjatööd ja teadurite artiklid on üle kuhjatud võõrkeelsete terminitega. Tundub, et autorid ei ole eriti tuttavad õigekeelsuse sõnaraamatutega, termineid mõistetakse vales tähenduses. Võõrkeelsete terminite sobimatu kasutamine toob teaduslikkuse asemel lugemist segavad probleemid ja vähendab trükiste loetavust. Üliõpilastele on iseloomulik tudengisläng, mida kasutatakse oma ajalehtedes, kuna see võimaldab oma mõtteid vabamalt väljendada ja pruukida mitmesuguseid kõlavaid väljendeid, et äratada kaastudengite tähelepanu. On selge, et üliõpilaskond on keeleliselt mitmekesine ja kirju, seepärast oleks keeleteadlaste osalemine üliõpilaste kirjakeele parandamisel vajalik. Kindlasti aitaks see kaasa eesti keele edasisele arengule.

Võtmesõnad: teadusartikkel, võõrsõna, termin, tudengisläng, lauseehitus, üliõpilaslehed, teadusajakirjad

Sissejuhatus

Õppejõuna ja üliõpilastööde juhendajana on kasulik aeg-ajalt tutvuda üliõpilaste ja neid õpetavate õppejõudude keelega eestikeelsetes ajakirjades, üliõpilaste toimetatud teadustööde kogumikes ning ajalehtedes. Neis trükistes on toimetajad enamasti säilitanud autorite keele omapära ega ole seda oluliselt muutnud. Praegused magistrirandid ja doktorandid hakkavad juba 10–15 aasta pärast vastutama Eesti Vabariigi majanduse, poliitika ja eesti keele edasise arengu eest. Vanema põlvkonna ülesanne on õpetada neid pruukima oma igapäevases tegevuses meile kõigile armast emakeelt täpselt.

Ülevaade üliõpilaste ja õppejõudude kirjatöodes kasutatud eesti keelest ei ole mõeldud kriitikana, seda võib lugeda oma-moodi soovitusel osutada enam tähelepanu stiili, sõnastuse, lauseehituse ja sõnavara korrastamisele ülikoolide trükistes. Üliõpilaslehtede artiklite autoritele siin ei viidata, sest autoriks võiks samahästi olla mõni kaasüliõpilane, viidatakse vaid vastava ajalehe, ajakirja numbrile või kogumikule. Ajakirjades „Akadeemia” ja „Keskkonnatehnika” ilmunud üliõpilaste ja õppejõudude publikatsioonid on viidatud. Üliõpilaste artiklite arv on olnud viimase kahe-kolme aasta jooksul suhteliselt väike, neist on valitud enam silma hakanud. Ülikoolide õppejõud on kirjutanud raamatuid teadustöö aluste kohta, mis on mõjutanud üliõpilaste kirjatöid. Siin analüüsitakse peamiselt Tallinna Tehnikaülikooli metoodikatöid.

Üliõpilasmeedia keele omapära

TTÜs levitatakse SA Üliõpilasleht ajalehte „Eesti Üliõpilasleht” ja Tallinna Tehnikaülikooli üliõpilaslehte „Studioosus”. Keele seisukohalt pakuvad need kõige enam huvi, sest on kirjutatud üliõpilastele omases vabas stiilis ja sõnastuses. Üliõpilaslehe „Studioosus” artiklid on kirjutatud tõelises tudengislängis elamuslikult ja noorele inimesele iseloomulikult. Arvestades artiklite isikupärasust on toimetamine olnud minimaalne.

Tudengielu mitmekesisust ja seltskondlikkust iseloomustab toimetuse väljasõidu kirjeldus: „Peale pikka planeerimist ning aegade sättimist, leidis toimetuse ühise pühapäevase pealelõuna, mil teineteise seltskonda ka väljaspool töist keskkonda mere peal nautida” (Studioosus, oktoober 2009) või nt: „Kõik teadusklubi tegevuses tehtav töö on seotud TTÜ arengukava 2006–2010 alapunktiga 4.3., mille tulemusena saab õppetöö seotud tihedamalt praktikaga ja tudengid on näinud õpitut oma silmadega” (Studioosus, oktoober 2007). Viimasesse lausesse on püütud ühendada kokku kolm erinevat probleemi. Keelendid *kõik teadusklubi tegevuses tehtav töö ja mille tulemusel saab õppetöö seotud tihedamalt praktikaga* ei vasta klassikalistele eesti keele lauseehituse reeglitele (Mihkla jt 1974). Lause saaks kirjutada kirjakeelsemalt: *Kogu teadusklubi tegevus on kooskõlas TTÜ arengukava 2006–2010 alapunktiga 4.3., mille eesmärk on siduda õpingud tihedamalt tegeliku tööga.* Autori südametunnistusele jäägu, kuidas õpitut saab näha oma silmadega.

Õppelaenu võtmist välisülikoolis kirjeldatakse järgmiselt: „Õppimine on ülikoolis kõigile tasuline, seega on väga populaarne võtta õppelaenu. Laen aga tihti ei kata kõiki kulusid, mis tõttu osutub normaalseks fakt, et tudengid käivad veel

õhtuti tööl. Võrreldes töötamise protsenti, saab järeldada, et see ei erinegi väga palju meie tudengite omast“ (Studioosus, oktoober 2010).

Altkaevandatud maa varinguid iseloomustatakse: „Varingud tekivad pika aja jooksul. Peale kaevandamise lõpetamist puittoestik mädaneb ning ei hoiu enam laekivimeid üleval. Käigu lagi hakkab vaikselt varisema kuni on saavutanud piirkoormuse ja vajub sisse“ (Studioosus, oktoober 2010). Sisuliselt tähendab see järgmist: *Pärast kaevanduse sulgemist hakkab puittoestik mädanema ega suuda enam kanda laekivimite raskust. Lagi hakkab (kaevandus)käigu kohal vajuma ja toestiku piirkoormuse ületamisel variseb sisse.*

Sageli on väljendusviisi slängilik: „vabriku püstipaneik“. Artiklite piltlikkust taotledes kasutatakse kõlavaid sõnu, nagu *avalööik* isegi mälumängude ja kevadpidude kohta, mis ei algagi löögiga. Tavaliselt antakse avalööik jalgpallis või mõnes teises löögiga algavas mängus. Teate järgi lehes oleks pidanud piljard panema „vere vemmeldama“, st iha tundma (ÕS 2006: 1045), kuid tekst ise küll selline ei ole: „Võistlused on üles ehitatud kuuele kvalifikatsiooni- ja ühele finaalturniirile. Võistlejad peavad ühes piirkonnas osalema vähemalt neljal etapil, et nad saaksid kandideerida finaalturniirile pääsule.“ Selgusetuks jääb etappide suhe turniiridega. Püütakse selgitada: „Eesti Üliõpilaste Meistrivõistlused piljardis on esimest aastat toimuvad piljardi meistrivõistlused Eesti üliõpilastele“ („Eesti Üliõpilaste meistrivõistlused on poolel maal“, Studioosus, veebruar 2011). Teaduskondade vahelise korvpalliturniiri kohta kirjutatakse: „Võistluse eesmärgiks oli võitja väljaselgitamine 1. märtsiks, siiski pole seda veel tehtud“ ja majandusteaduskonna võistkonna saavutuste kohta lisatakse: „Kohaga final four'is võib rahule jääda, arvestades seda, et vahepeal lisandus paar tagamängijat ja üks keskmängija ning mängujoonisesse

pidi väikesed korrektuurid sisse vedama.” (Studioosus, november 2009) Siin oleks olnud *nelja parema seas* kohasem võõrkeelsest *final four* ist.

Termineid ei kasutata otstarbekalt, nt *parameeter* (kr *metron* – ‘mõõt’) riiete omaduste „korralik, puhas ja kasutuskõlblik” kohta või *kavandamise* e *plaanimise* asemel „planeerimine”. EÕS 1930 annab terminile *planeerima* ainult kaks tähendust: ‘viidas-tama, plaanistama’ ja ‘tasandama (maapinda)’; liitsõnanäiteina *planeerimiskava*; *planeerimismasin*, *planeerimistöö*. Märksõna *plaan* tähendusi selgitavad *plaanikas*; *plaanikindel*; *plaanikindlus*; *plaaniline*; *plaanima*; *plaanipärane*; *plaanistama* (*plaaniks tegema*); *plaanistamine*; *plaanistamislaud* = *plaanistuselaud*; *plaanistik*; *plaanistus*; *plaanistuseleht*; *plaanitegija*; *plaanitsema* = *plaanima*, *kavatsema*; *plaanitsus*; *plaanitu*; *plaanivõistlus*; *plaanilik*; *plaanikaart*; *plaanivanker*. Esimest korda lisatakse sõnale *plaanima* tähendus ‘planeerima’ alles 1976. a (ÕS 1976).

Eesti üliõpilaste üldisemaid probleeme käsitleb „Eesti Üliõpilasleht”. Oluliselt mitmekesisem on lehe temaatika ja keeleliselt on see leht asjalikum, ebatäpsusi esineb vähem kui „Studioosuses”. „Tudengite kogunemine Riigikogu ette oli plaaneeritud [õigem on *plaanitud* või *kavandatud*] kella poole kümneks ..” Ajalehes on käsitletud üliõpilaste õiguste kaitsmist, toetuste saamist, probleeme kohaliku transpordiga, piletihindu jms (Eesti Üliõpilasleht nr 5 (368), 08.02.2011).

Kokkuvõtteks tuleb öelda, et koolidest saadud eesti keele teadmised ei ole küllaldased tulevase inseneri või teadlase jaoks, rohkem tuleks iseseisvalt tunda huvi eesti keele reeglite vastu ja kasutada terminite täpsustamiseks suurepärase sõnaraamatute ÕS 2006, VL 2006, EKSS 2009 ning erialasõnaraamatute abi, ka digitaalsed sõnaraamatud on Internetis kergesti kättesaadavad.

Üliõpilaste endi toimetatud kogumikud

Üliõpilased toimetavad sageli ise õppejõududega ühiseid kogumikke, nt geograafia ja geoloogia sügis- või kevadkoolide jaoks. Sõltuvalt sellest, kuidas juhendav õppejõud on artiklisse suhtunud, on üliõpilaste töödes suuri sõnavara ja stiili erinevusi. Õppejõudude artikleid iseloomustab tavaline asjalik teaduslikele töödele iseloomulik kirjaviis, üliõpilaste sõnavara on vähem läbimõeldud ja oluliselt piiratum. Üks põhjusi on kindlasti nüüdisaegsete eestikeelsete õpikute vähesus, millest tingituna kasutatakse õpetamisel sageli võõrkeelseid õppematerjale ja õpikuid. Teine põhjus on üliõpilaste väiksem kogemus teadusartiklite kirjutamisel ja üldine ebapiisav tähelepanu eestikeelse eriala- ja teaduskeele oskuse arendamisele õppetöös.

Üliõpilaste kirjatöodes alustatakse sageli jutustavaid lauseid sidesõnadega, ebaolulise või keerulise sissejuhatusena: „Kuna..“, „Lihtsustatult võib tõepoolest ..“, „Käesolevas töös mitte kasutamist leidnud hapetest ..“ (Verš jt 2009: 22); „Süsteemaatilisi magnetvälja suuna vaatlusi hakati Londonis läbi viima ..“ (Amon & Verš 2008: 62). Sellega kaasneb sõnade normaalse järjestuse tarbetu muutmine. Neutraalses kontekstis on loogilisem lauset alustada: *Londonis hakati süsteemaatilisi magnetvälja suuna vaatlusi läbi viima*⁴² ..

Aetakse segi sarnaseid erineva tähendusega sõnu või vorme: *kestus* 'vältus' ja *kestous* 'vastupidavus'; *jõeveega* ja *jõevetega* (Niiluse kohta) (Verš jt 2008: 56); *kogu* ja *kõik*; *intrusiivi* e *magmamassiivi* ja *intrusiooni* e *sissetungimist* (Amon & Verš, 2008: 42) jne.

⁴² Loomulikus eesti keeles sobiks veel paremini *Londonis alustati süsteemaatilisi magnetvälja suuna vaatlusi ..* või *Londonis hakati magnetvälja suunda süsteemaatiliselt vaatlema...* Teadustekstides tarvitatakse asjatult sisutihje verbe, nagu *läbi viima*, mis on kantseliidi tunnuseid. – Toim.

Mõnda populaarset sõna, nt *kontekst* ('kaastekst'), kasutatakse otsesest vajadusest sagedamini. Üliõpilaste trükistes korduvad tihti parasiitsõnadena *samas, siiski ka, nii...kui ka, kuna, mõningasel määral, antud, teatud, taaskord* jne, võib näha sõnasust, mis ei sobi rangesse teaduslikku stiili: „tuleb leida moodus, kuidas sellest mööda minna või tagada, et mõõdetavas lahuses oleks olemas kõik algsed elemendid“, „struktuuri tõmmatakse sisse ka mikroelemendid“, „mõõtmine proovis ei ole päevakorral“ (Verš jt 2009: 20-36), „kõigis endast lugupidavates tänapäeva ülikoolides“ (Amon & Verš 2008: 60).

Ainult ainsuses kasutatavaid sõnu, nagu *osa, mille jt*, võidakse kirjutada mitmuses: *osade, millede*. Meedia eeskuju on rahvale normiks, kahjuks ka üliõpilastele.

Enamik üliõpilasi, aga ka õppejõude, ei arvesta tekste kirjutades asjaoluga, et suur osa 1960.-1991. a peamiselt vene-päraselt kirjutatud võõrsõnu on saanud tagasi oma esialgse, 1919.-1945. a kirjutusvormi. Nt *plaanima* (EÕS 1930: 784) tähendab tegevust, mida kavatsetakse või plaanitsetakse, aga *planeerimine* tähendab teatud ala plaani koostamist või ala tasandamist mingiks otstarbeks, nt jalgpalliväljakuks; või purilennuki sujuvat lauglemist (ÕS 2006: 686-687). „Tsementeerimise“ asemel *tsementitakse* müüri, „sorteerimise“ asemel *sorditakse* telliseid jne. „Kristalliinse aluskorra“ asemel kasutatakse juba ammu lihtsamat vormi *kristalne* (ÕS 2006: 392) *aluskord* (mis koosneb vanadest moonde- ja magmakivimitest); *hüdrotermilised protsessid* on vahetanud välja varem kasutatud *hüdrotermaalsed*, kuigi sõnaraamatus (VL 2006: 402) on toodud veel vana variant.⁴³ Lühikesed vormid on tagasi antud

⁴³ See näide osutab selgelt, kui ebaotstarbekas on püüda ühe ja sama tüve kahele sarnasele tuletisele anda terminina erisugune mõistesisu. Võõrsõnade leksikon 2000 ja 2006: „**hüdrotermaalne** (...kr *termos* kuum, soe)

terminitele *kliimaline*, *kliimavöönd*, mis olid ainsad vähemalt kuni aastani 1953 (VÕS 1953), kuid hiljem toimus muutus ja 'kliimalise' põhivormiks sai *kliimaatiline*, kuigi seletuses kasutati „kliimaline, kliima-“ (ÕS 1976)⁴⁴. Viimases trükitud suuremahulises sõnaraamatus (EKSS 2009, 2: 327–328) toimus veel üks muutus: *kliima* jagunes kaheks erinevaks terminiks. Esimene neist on nagu kuni 1953. aastani *kliima* 'ilmastu' ja sellest tulenevad *kliimastaadium*, *mere-* jt *kliimad*, *kliimategur*, *kliimatüüp*, *kliimaseade*, *kliimamuutus*. Järgmisel leheküljel antakse seletus terminile *kliimaatiline*: 'kliimaga seostuv, kliima-'. Selline topeltermin on koostajatele jäänud märkamata.⁴⁵ Omal kohal on *klimatoloog*, st *kliimateadlane* (mitte 'klimatoloogia eriteadlane e kliimaõpetuse eriteadlane', nagu sõnaraamatus toodud). *Kliimateadust* võib nimetada võõrsõnaga *klimatoloogiks*, soovitatavalt mitte aga „kliimaõpetuseks“ või „ilmas-tikuõpetuseks“ (VL 2006: 511).

Kokkuvõtteks võib öelda, et isegi kõige uuem seletav sõnaraamat (EKSS 2009) sisaldab ebatäpsusi, mida kõige paremini

protsess, mineraalide teke kõrgetemperatuurilistest *magmalistest* vesilahustest ühendite sadestumise teel kivimite lõhedes või õontes“; „**hüdrottermiline**, aurutuskambris toodete tugevuse kasvu kiirendav, kivistav“. Eesti-inglise tehnikasõnaraamat, Euroülikool 2001 (peatoimetaja Rein Kull): „**hüdrotermaalne mäend** hydrothermal“; „**hüdrottermiline töötlemine** puit cooking“. Isegi kui püütakse rakendada üht tuletist ühel erialal (*hüdrotermaalne mäendus*) ja teist teisel (*hüdrotermiline puidutööstus*), võib keelekasutajal tekkida segadus ühise, üldkeelse tausta tõttu. – Toim.

⁴⁴ Eraldi märksõnana säilis siiski ka *kliimaline*. Mõlemad märksõnad leiduvad samal moel ka 1960. a ÕSis. ÕSis 1999 ja 2006 on *kliimaatiline* märgitud ebasoovitavaks ja selle asemel soovitatakse kasutada *kliimaline*, *kliima-*. – Toim.

⁴⁵ Pigem seisneb muutus selles, et EKSSis ei leidu enam üldse tuletist *kliimaline*. Meenutatagu EKSSi olemuse määratlust saatesõnas: „Oma tüübilt on sõnaraamat kirjeldav (deskriptiivne), mitte normiv (preskriptiivne).[.] „Eesti keele seletav sõnaraamat“ järgib 1. trüki põhimõtet kajastada eeskätt tänapäeva leksika põhiosa selle eri kasutusosaladel, nii ilukirjanduses kui ka tarbetekstides.“ – Toim.

suudavad parandada oma ala spetsialistid. Järjekindlamalt tuleks soovitada eelistatud kirjutusviisi, järgides kõigis keeltes ühtset printsiipi: alati kasutada võimalikult lühikest varianti, sest see hoiab oluliselt kokku aega ja ruumi. Osaliselt täidab seda ülesannet eestikeelse teksti õigekirja ja grammatika automaatkontroll, nt Microsoft Office Word 2003, 2007.

Üliõpilaste teadusliku töö alused

Teadustöö metoodika kohta on kirjutatud palju õppematerjale (Kõverjalg 1993, 1994; Aarma & Kalle 2005; Aarma 2008 jt). Oma olemuselt on need materjalid abiks magistri- ja doktoritöö kirjutajale, kuid pakuvad huvi ka algavale teadlasele. Eriti põhjalikult käsitleb kursuse- ja lõputööde nõudeid, töö teoreetilisi ning metoodilisi aluseid A. Kõverjalg oma töös „Teadustöö metoodika alused“ (1993). Metoodika teises osas (Kõverjalg 1994) antakse ülevaade statistilistest andmetöötluse meetoditest uurimistöös, näitarvude variatsioonidest, uurimistööde täpsusest, statistilisest võrdlemisest, andmete korrelatsioonist ja esitamise viisidest tabelitena või graafikutena.

V. Rajangu „Abiks magistri- ja doktoritöö koostajale“ (1999) on Tallinna Tehnikaülikooli Humanitaarteaduskonna haldusuringute keskuse kinnitatud nõuded vastava astme teadustöö kirjutajale. Küllalt täpselt on ära toodud vormistamise nõuded, soovitusel juhendaja ja retsensentide leidmiseks jne.

Suurema mahuga on A. Aarma ja E. Kalle „Teadustöö alused“ (2005), kus 131 leheküljel antakse ülevaade teaduse olemusest, teadustöö etappidest, tööle esitatavatest sisulistest nõuetest, struktuurist ja vormistusnõuetest, teadustöö stiilist ja keelest, teaduskraadidest, akadeemilistest ja administratiivsetest ameti-

nimetusest, teadlase elukutsest ja eetikast. Töö on üles ehitatud filosoofilis-ajaloolisel taustal, alates teadusliku tunnetuse sihist kuni nähtuse olemuse selgitamiseni ja põhjuslike seoste kindlakstegemiseni. Teaduse peamisteks ülesanneteks loetakse kolme üksteisest väljakasvatavat funktsiooni: kirjeldus, seletus ja ennustus (tekstis antud kui protsess: *kirjeldamine, seletamine ja ennustamine*). Osalt on tekst ebatäpne ja järjekindlusetu:

- (1) „Kirjeldamine seisneb objekti omaduste äratamises ning temast niisuguse pildi loomises, mis võimaldaks seda kõigist teistest nähtustest küllalt eristada.”
- (2) „Kõik teadused on oma arengu algetapil olnud puhtalt kirjeldavad (deskriptiivsed) teadused.” (Aarma & Kalle 2005: 19)

Miks ja kuidas objektist sai nähtus (1)? Väide (2) ei pea vähemalt geoloogia ja mäenduse kohta küll paika. XVIII sajandi alguses ei kirjeldanud Peeter I maagiotsijad Karjalas midagi, vaid otsisid raua- ja vasemaaki. Nad leidsid, sest tulid kohta, kus varem oli maake kaevandatud.

Filosoofilises ajaloolises osas kasutatakse termineid palju vabamalt, kui neid käsitletakse vastavates sõnaraamatutes. Nt *deskriptsioon* on 'kirjeldus; mis tahes kujutamiseobjekti üksikasjalik v oluliste omaduste kirjeldamine sõnaliste vahenditega' (VL 2006: 186), mitte „objekti omaduste äratamine” nagu lauses (1). Ei saa nõustuda, et „mõttetehnoloogia” on kohe „teaduse metodoloogia”, sest *mõte* on 'mõtlemise üksikakt või tulemus' (EKSS 2009, 3: 530) ja *tehnoloogia* on 'tootmismenetlus v nende kogum' (EKSS 2009, 5: 706). On teisigi terminite tõlgendusi, mida ei saa õigeks lugeda, nt „kontseptsioon (tõlgendus)” (Aarma & Kalle 2005: 31), sest tegelikult on *kontseptsioon* 'vaadete süsteem, käsitusviis' (EKSS 2009, 3: 429);

„paradigma (ülesehitus)” (Aarma & Kalle 2005: 32), kuigi on määratletud 'teadusloos: püsiv ja üldtunnustatud mõistete, seaduste ja meetodite süsteem, millel rajaneb uurimine ja õpetamine' (ÕS 2006: 644).

Sama õppevahendi uus trükk ilmus pisut muudetud kujul, autoriks A. Aarma (2008). Kõik eelmises töös olnud ebatäpsused on jäänud töösse sisse, nüüd ei panda neid enam isegi sulgudesse, vaid kirjutatakse julgelt „kirjeldamine ehk describeerimine” (Aarma 2008: 19), „seletamine ehk eksplaneerimine” (Aarma 2008: 21). Selliseid sõnu küll sõnaraamatutes ei ole, kuid on *deskriptiivne* 'kirjeldav' ja *deskriptsioon* 'kirjeldus' (EKSS 2009: 225); *seletamine* on arusaadav, aga „eksplaneerimist” sõnaraamatutest leida ei õnnestunud. Deklareeritakse: „Ühetähenduslikkusele pretendeerivaid sõnu nimetatakse oskussõnadeks ehk terminiteks” (Aarma 2008: 21), tegelikult on *termin* 'erialast mõistet tähistav, täpselt piiritletud tähendusega sõna v sõnaühend, oskussõna' (EKSS 2009, 5: 752). Vaatamata kõigile neile töö lugemist raskendavatele probleemidele on õppevahendi sisu asjalik ja näitab küllalt täpselt ära etapid, kuidas teadustööd tuleb teha ja vormistada. Kui autor oleks järginud enda esitatud nõudeid keele stiilile ja sõnastusele, siis oleks üliõpilastel olnud seda palju kergem kasutada teadustööde vormistamisel. Need üldistatud nõuded on järgmised:

„Töö sõnastus peab olema korrektne ja loogiline. Kasuta täpselt ja selget oskuskeelt, üldtunnustatud ja väljakujunenud terminoloogiat. Väljendused peavad olema loomulikud ja lihtsad. Tuleks vältida võõrsõnadega liialdamist. Hoidu tõlkevääratustest. Väldi paljusõnalisust. Ära eksi keeleteaduse vastu. Väldi sõnakordusi ja kasuta rikkalikumat sõnavara. Kirjuta nii lühidalt kui võimalik ja nii pikalt kui vajalik. Õigem on käsitleda vähem küsimusi, kuid põhjalikult. Väldi slängi, stampkeelendite, ajakirjanduslike, populistlike, käibe- ja poeetiliste

(üliemotsionaalsete) fraaside kasutamist. Hoidu võõrkeelte liigsest mõjust eestikeelsele tekstile" (Aarma 2008: 96).

Ei saa aga nõustuda väitega „juhendaja ei ole üliõpilase töö toimetaja”. Just juhendajal peab olema üliõpilase teadustöö, lõputöö ja kursusetöö toimetaja ülesanne, sest ei ole ühtegi teist spetsialisti, kes temast paremini teab selle töö sisu ja kitsama eriala termineid. On ju üliõpilase kursuse- ja lõputöö tekst üliõpilase ja õppejõu koostöö tulemus, sest muidu oleks tal olnud teine juhendaja. Iga teadusartikli autoril tuleb ikkagi korrektsuse sisse viia vastavalt juhendaja, toimetaja või retsensentide soovitudele, sest see parandab artikli sisutäpsust ja loetavust.

Kokkuvõtteks üliõpilastööde teoreetiliste aluste kohta tuleb nentida, et veel ei ole päris ideaalset näidet. Eestikeelse oskussõnavara kasutuselevõtuks oleks vaja kirjutada selline metoodiline juhend korrektses teaduskeeles, ilma võõrkeelsete liialdusteta.

Doktorantide ja magistrantide publikatsioonid ajakirjades

Küllalt range keelelise kontrolli teevad artiklid läbi ajakirjades „Inseneeria”, „Keskkonnatehnika”, „Ehitaja”, „Akadeemia” jt. Neis on tekst korrastatud ja eesti keel igati korrektne, kuigi lugemist võivad häirida ülipikad liitsõnad, nagu *hajahaljastuspiirkondades*, *põlevikivielektrijaamade*, *eluasemekogemus*, *elanikkonnaküsitluse*, *info- ja kommunikatsioonitehnoloogia*, *maasoojusepuuraukude*, *keskkonnapsühholoogilised* jt. Teksti lugeda oleks palju lihtsam, kui oleks kirjutatud lahku *hajahaljastuse piirkonnad* või *alad*, *põlevikivil töötavad elektrijaamad*, *elanikkonna*

küsitlus. Sõnad nagu *eluasemekogemus* ja *keskkonnapsühholoogilised* nõuaksid aga täpsemat selgitust tekstis, sest sõnaraamatutes neid pole. Üldse võiksid kokku- ja lahkukirjutamise reeglid olla rangemad, nt *ühiskonnaliikmetega* või *rahvatervise-spetsialistide* puhul on raske mõista, mida nende sõnadega tahetakse öelda ja miks nad kokku kirjutatakse.

E. Krulli (2009) artikkel on pühendatud probleemile, mida normaalkoolid endast kujutavad, kas anakronismi või õpetajakoolituse tulevikku. Võõrkeelsed terminid on tekstis nii kokku põimitud eestikeelsetega, et on raske aru saada, mida on tahetud öelda: „Kognitiivsed [tunnetuslikud] interaktsioonid [vastastikmõjud?] avalduvad õpetajatöös kiirete otsuste langetamisena õppe- ja kasvatustöö käigus (näiteks tunni andmisel).” (Krull 2009: 530).

Artiklis korduvad terminid *õpetajakoolitus* ja *reflekteerimine* rohkesti. Kui pealkirjas on sõna *õpetajakoolitus*, siis tekstis ei ole vaja seda tihti korrata. Raske on mõista lauset „Nad osutavad, et mappide koostamise eesmärgiks (USAs) on toetada algaja õpetaja reflekteerimist [‘peegeldumist, tagasi heitmist; kajastumist, mõtisklemist, kaalutlemist’ (VL 2006: 904)] oma arengu ja õppimise üle; näidata, et on õpitud ja areng on toimunud; aidata leida tööd pärast lõpetamist mappi kogutud pädevustõendeid esitades” (Krull 2009: 539). Sisuliselt huvitav ja õpetajate koolitajatele kasulik kogemus on raskesti loetav ja arusaadav. Teksti mõistmiseks vajalikud seletavad sõnaraamatud peavad olema kogu aega käeulatuses. Jääbki arusaamatuks, mille poolest „õpetajakoolitus” erineb spetsialisti koolitusest.

Terminid *osis* kasutatakse tavaliselt ‘koostisosa või komponendi’ tähenduses, mida on raske üksteisest lahutada, nagu *mulla mineraalsed ja orgaanilised osised* (EKSS 2009, 3: 845).

„Näiteks näeb TÜ pedagoogilise praktika juhend (TÜ haridusteaduskond 2005) ette, et õpimapina esitatav aruanne peab sisaldama koguni 14 osist ..” (Krull 2009: 539). Mapis või juhendis on tavaliselt osad või eraldi vihikud.

Korrektse eesti keele kasutamise näiteks võib olla samas „Akadeemia” numbris avaldatud Eesti Vabariigi presidendi T. H. Ilvese (2009) loeng, peetud 22.04.2009. a Turu Ülikoolis.

Filosoofilise trükise näidiseks on K. Semmi (2010) artikkel „Miljöe mõistest tänapäeva linnaplaneerimises”. Uue linna planeerimine on suur töö, mis nõuab paljude spetsialistide osalemist, alates geoloogidest, topograafidest ja lõpetades inseneridega, kes projekteerivad ja paigutavad tööstus- ja teenindustevõtted, jäätmete ja reovee töötluste objektid.

Töös on kasutatud nii palju uusi termineid, et raske on mõista, mida autor ühe või teisega tähistab. Nt „inimökoloogia” (Semm 2010: 799) peaks olema ’ökoloogia inimese jaoks’, tegelikult on terminis *ökoloogia* juba olemas tähendus ’inim-populatsioon ohustavate keskkonnategurite ja -protsessidega seotud probleemide ring’ (EKSS 2009: 1163). Mida endast kujutavad „linnaplaneerimise tegevuskavad”? Kas linna või linnaosa planeerimine ja kavandamine pole mitte sama tegevus? On väidetud: „Miljöe tähistab kindlat, valmiskujul loodud keskkonda kui planeerimismeetodit” ja „Eesti linnades on miljööalad kindlate normidega teadlikult kujundatud vaatamängulised piirkonnad” (Semm 2010: 800). *Planeerimine* esineb kõikvõimalikes vormides: „sotsiaalse planeerimise raamistik”, „rohelist kogukondlikku planeerimist”, „tänapäeva planeerimisteesooriad”, „planeeritud taotluslikeks tegevuspaikadeks”, „planeerimiskontekstis on kujutluspildiks muutunud elustiil”, „planeerimisstrateegia”, „planeerimiskriitika” (Semm 2010: 802-804). Autor väljendab oma arvamust Eesti

kohta: „Miljö kirjeldamisel oleks esmalt oluline jätta planeerimiseideoloogiast välja hoonete väärtustamise skaala.”; „Eesti planeerimiskontekstis kuulub miljö mõiste kavandatud ruumi tasandisse ja tähistab kindlate taotluste ning eesmärkide lõpptulemust” (Semm 2010: 807). Vaevalt, et sellisel viisil tekstis väljendatud mõtted jõuavad lugejani.

Ajakiri „Keskonnatehnika” on instituute ja organisatsioone „elustanud”, sidudes neid asesõnaga *kes*: „soojustehnika instituut, kes on ..”, „organisatsioon, kes korraldab ..”, „ettevõtte (või ettevõttegrupp), kes on huvitatud biogaasijaama ehitamisest” (Kask & Andrijevskaia 2010: 10). Sõnaraamatud ütlevad *kes* kohta järgmist: „kasutatakse isikute vm elusolendite kohta” (EKSS 2009, 3: 217)⁴⁶, leebelt suhtub sõnasse *kes* ÖS 2006, 322–323: „Isik, kes .., Loomad, kes .., Juhatus, kes .., Ühiskond, kes v mis .., Ettevõtte, kes on sõlminud lepingu. (Vrd Ettevõtte, mis asub Kadaka teel.)” A. Valmise ja L. Valmise „Õigekeelsuse käsiraamat” (2004) lubab samuti: „Asutuse, organisatsiooni või selle osa (juhatuse, nõukogu jne) kohta võib tarvitada emba-kumba (*kes* või *mis*) olenevalt sellest, kas esiplaanil on olendiline või esemeline pale”. Vaevalt, et see on õige. Isegi bioloogilise elu vormide, nt taimede kohta, ei kasutata sidesõnana *kes*, kuigi mõni botaanik arwab, et nii tuleks teha.

Viimasel ajal on aktiveerunud uute terminite moodustamine mitmel erialal, isegi geoloogid on hakanud sellega tegelema. Termin *mergel*, mis on olnud kasutuses savika lubjakivi tähenduses, ei meeldi millegipärast enam Tallinna Tehnika-kõrgkooli professorile R. Einastole. Juba mitmes publikatsioonis püüab ta populariseerida sõna *merkivi*, kasutades nüüd

⁴⁶ See on üks esitatud võimalus (a), ent sealsamas on teisena (b): „kasut. ka organisatsioonide, asutuste kohta, kui need on tegija funktsioonis”. – Toim.

juba sellega moodustatud liitsõnu, nagu „merkivikelmetega“ (Einasto & Justi 2010: 40–41). Ka „Lasnamäe *ehituspaestu*“ on ilmselt esmakordne kasutamine trükis. Selline anarhism terminite moodustamisel on lubamatu. Reeglina peab valdkonna terminikomisjon koostöös Eesti Keele Instituudiga võtma vastu kaalutletud otsuse iga uue termini sobivuse kohta ja kinnitama need komisjoni üldkoosolekul. Muidu võib igauks terminid oma äranägemise järgi ümber nimetada, kuidas meeldib. Keeleteaduses on oma reeglid, et keel oleks jätkusuutlik, tuleb neid rangelt jälgida.

Kokkuvõtteks võib öelda, et uute terminite kasutuselevõtt, eriti teadustöös, peab olema põhjendatud ja see on õigustatud juhul, kui vastav sõna eesti keeles lihtsalt puudub või ei vasta täpselt võõrkeelsele terminile. Juba olemasoleva termini asendamine teise samasugusega on asjatu vaev.

Järeldused

Eesti keel nõuab reeglipärasest kasutamisest. Ei saa ju nõuda üliõpilastelt täpset reeglite järgimist, kui isegi parimates sõnaraamatutes leidub palju ebatäpsusi ja vasturääkivusi eri sõnaraamatute vahel. Terminikorrastusse tuleb kaasata iga eriala parimaid spetsialiste, kes on huvitatud latusast oskusõnavarast ja teaduskeelest. Kõigil keelega seotud spetsialistidel tuleks enam tähelepanu osutada meedias kasutatavale omamoodi, ilma reegliteta eesti keelele.

Peaks olema võimalik igal erialal vähemalt aeg-ajalt lugeda korrektset teaduslikku eestikeelset kirjandust. Kõik Eesti kõrgetasemelised ingliskeelsed teadusajakirjad (*Oil Shale, Estonian Journal of Earth Sciences, Proceedings of the Estonian*

Academy of Sciences, Forestry Studies jt) peaksid paralleelselt andma artiklite eestikeelse tõlke, see võib olla isegi ainult elektrooniline. See aitaks oluliselt kaasa eesti teaduskeele arengule ja võimaldaks Eesti lugejatele juurdepääsu uusimate teaduse saavutustele. Eesti teaduslik kirjandus pakub huvi suurele osale ühiskonnast, kelle hulka kuuluvad õpetajad, keskkonna spetsialistid, üliõpilased, lihtsalt loodushuvilised jt, kuid kes inglise keelt ei oska või ei valda seda vajalikul tasemel. Nende võimalike lugejate arv ületab kitsaste erialade asjatundjaid sadu ja tuhandeid kordi. Eesti emakeelega autoritel ei peaks olema mingeid raskusi artiklite esitamisega paralleelselt kahes keeles.

Eesti raamatukogudes, nt TTÜ raamatukogus on ÕS 2006, VL 2006, EKSS 2009 ja Eesti Entsüklopeedia köited kättesaadavad igale lugejale kõigil korrustel, kuid harva on neid näha tudengite ja õppejõudude käes.

Eesti keele arengule tuleks kasuks, kui teaduskeel oleks üheks kohustuslikuks õppeaineks kõigile magistriastme üliõpilastele. Õppejõududele tuleks samuti enam tutvustada kaasaegse keele arengu tendentse ja eestikeelseid oskussõnu ning võimalusi uute oskussõnadega keelt rikastada. Suurt abi selles töös peaksid keeleteadlastele osutama iga eriala spetsialistid, kes hästi valdavad oma ala terminivara. Meie oma keel on erakordne väärtus, mida on vaja kõigil säilitada ja arendada tulevaste põlvete jaoks.

Kirjandus

- Aarma, August 2008. Teadustöö alused. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.
- Aarma, August & Kalle, Eedo 2005 (2003). Teadustöö alused. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.
- Amon, Leeli & Verš, Evelin (toim) 2008. Suured teooriad. Schola Geologica IV. Sulemees, Tartu.
- Eesti Üliõpilasleht nr 5 (368), 08.02.2011.
- Einasto, Rein & Justi, Janne-Liis 2011. Pilguheit paesse: hall arssin (kiht 38) Lasnamäe ehituspaestus. Vaadates kivi sisse. – Keskkonnatehnika nr 1, lk 40–41.
- EKSS 2009 = Langemets, Margit & Tiits, Mai & Valdre, Tiia & Veskis, Leidi & Viks, Ülle & Voll, Piret (toim). Eesti keele seletav sõnaraamat. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud trükk. Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- EÕS 1930 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. II köide. „Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk. II trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Ilves, Toomas Hendrik 2009. Kes me oleme? Kus me oleme? Rahvuslik identiteet ja vaimne geograafia. – Akadeemia 21, 6: 1067–1074.
- Kask, Ülo & Andrijevskaia, Janita 2010. Biojätmed mootorikütuseks. – Keskkonnatehnika nr 4, lk 10.
- Krull, Edgar 2009. Normaalkoolid – kas anakronism või õpetajakoolituse tulevik? – Akadeemia, 21, nr 3, lk 524–547.
- Kõverjalg, Ants 1993. Teadustöö metoodika alused I. Eesti Riigikaitse Akadeemia. Tallinn.
- Kõverjalg, Ants 1994. Teadustöö metoodika alused II. Eesti Riigikaitse Akadeemia. Tallinn.

- Mihkla, Karl & Rannut, Lehte & Riikoja, Elli & Admann, Aino 1974. Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Tallinn: Valgus.
- Rajangu, Väino 1999. Abiks magistri- ja doktoritöö koostajale. Tallinna Tehnikaülikool Haridusuuringute keskus. Tallinn.
- Semm, Kadri 2010. Miljöö mõistest tänapäeva linnaplaneerimises. Akadeemia, 22, nr 5, lk 796-813.
- Studioosus. TTÜ tudengileht 2007, oktoober; 2009, oktoober, november; 2010, oktoober; 2011, veebruar.
- TÜ haridusteaduskond 2005. Pedagoogilise praktika korraldus Tartu Ülikoolis. Heaks kiidetud Tartu Ülikooli õpetajakoolituse komisjonis 11.04.2005.a.
- Valmis, Avo & Valmis, Lembetar 2004. Õigekeelsuse käsiraamat. 3., täiend. ja parand. tr. Tallinn: TEA Kirjastus.
- Verš, Evelin & Amon, Leeli & Laumets, Liina (toim) 2009. Piirideta geoloogia. Schola Geologica V. Sulemees, Taru.
- VL 2006 = Vääri, Eduard & Kleis, Richard & Silvet, Johannes (koostajad) 2006. Võõrsõnade leksikon. 7. trükk. Tallinn: Valgus.
- VÕS 1953 = Väike õigekeelsuse sõnaraamat. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- ÕS 1976 = Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull ja E. Raiet. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toimetanud Tiiu Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Estonian Language Problems in Publications of Universities

Ülo Sõstra

Summary

The aim of study was to know, how rich is Estonian vocabulary of our students and what terminology they use in publications.

Newspaper of Tallinn University of Technology students "Studioosus" is free from censor and outside editing. The papers are written in student's slang and without strong rules. The Student's Newspaper of Estonia is better edited and there are discussed problems of student, subsidies for study, transport, defending student rights etc.

The postgraduate students often edit themselves paper's collections to spring- or autumn-school for students on different topics. Usually are involved papers from leading specialists of discussing problem. The specialist papers are written in usual scientific correct language. Students use more free terms and Estonian grammar rules, logical order of words in sentence etc. In texts are used parasitic words.

There are written some methodological books about writing research works (Aarma & Kalle, 2005; Aarma, 2008 etc.). The books contain many important recommendations, but the book of A. Aarma (2008) is too "philosophical" and there are problems with using terms "paradigm", "description", "thinking technology" etc.

The main problem is that universities have not enough textbook in Estonian students must study using books in English or Russian, but must write in Estonian. Students do not have experience in systematic using special lexicons: Estonian Glossary, v. 1-6, 2009; Lexicon of International Words, 2006; Estonian Grammatical Correction Dictionary, 2006. They have habit to use Internet, where the most of papers are full of mistakes.

Keywords: article, international words, term, student's slang, sentence structure, student's newspapers, scientific journals.

Autor

Geoloogia-mineraloogiateaduste doktor **Ülo Sõstra** on Tallinna Tehnikaülikooli Energeetikateaduskonna mäeinstituudi rakendusgeoloogia õppetooli vanemteadur, geoterminite töörühma esimees.

ylo.systra@ttu.ee

TERMINITEADUSEST EESTI TEADUSKEELENI

Peep Nemvalts

Ülevaade

Eestikeelsete ülikoolide 90 tegevusaastaga on teadustekstid paljugi muutunud. Kõige ilmsem on see ehk oskussõnavara arengus, millesse aastakümnete kestel on oma märgatava panuse andnud mitmel erialal tegutsenud terminitoimkonnad. Sageli kaldutakse arvama, et *oskuskeel* ja *terminoloogia* on sünonüümsed, et neil on üks ja sama mõistesisu. Siin väidetakse, et see pole nii: nagu üldkeel pole vaid kogum sõnu, vaid veel enamgi süsteem ja struktuur, mis need sõnad mõttekalt seostada suudab, nii ei piirdu ka oskuskeel üksnes terminihulgaga, vaid vajab süsteemset korrastavat jõudu, toimimaks tõhusa tunnetus- ja kirjeldusvahendina. Väidetakse sedagi, et oskuskeel ja teaduskeel ei ole kattuvad mõisted. Artiklis vaadeldakse mõningaid tänapäeva eesti teaduskeeles ebatäpselt kasutatavaid oskussõnu ning tutvustatakse teadmusühiskonnas vajalikke uustermineid. Samuti esitatakse näiteid eesti teaduskeele struktuurile iseloomulikest ilminguist, mis võivad takistada täppiskeelset väljendust ja loetavust.

Võtmesõnad: erialakeel, oskuskeel, terminoloogia, mitmusliikkus, nominalisatsioon, umbisikulisus

Probleemistik

Eesti omariikluse algusest saadik on peetud väga oluliseks eestikeelset ülikooliõpet ja teadust, mis on leidnud tuntuima väljenduse terminiarenduses. See sai muidugi eestikeelset ülikooli looma asudes toetuda varasemale oma eriala tulihin- gede oskussõnaloomele – nagu Fr. R. Kreutzwald arsti- teaduses (vt Kull 2000 (1996): 53-58). Sajakonna aasta jooksul on eesti terminitöö olnud rohkem või vähem teadlik ja organi- seeritud, ka okupatsiooniaegse venestamissurve all. Kõige nähtavam on see töö olnud paljude erialade terminitoimkon- dade tegevusena.

See oskussõnavaratöö hea nähtavus võibki olla üks põhjusi, miks mõistete 'terminoloogia' ja 'oskuskeel' vahele on pahatihti pandud võrdusmärk: öeldes *oskuskeelekorraldus*, mõeldakse 'terminikorraldus'; öeldes *oskuskeeleõpetus*, mõel- dakse 'terminiõpetus'. Ka Eesti Terminoloogia Ühingu (Eter) võrgukodus on nimetatud „Oskuskeele korralduse andme- baasiks“⁴⁷ seda, mis sisuliselt on **terminikorrastuse** andmes- tik. Eduka terminikorrastuse ja -loome aluseks saab olla üksnes selge arusaam terminite mõistepõhisusest ja vajadusest mõistesüsteeme korrastada nii, et iga mõiste oleks võimalikult täpselt määratletud ning et selgele mõistesüsteemile vastaks ka eesti keele struktuurist lähtuv otstarbekate terminite korrastatud süsteem. See on oluline nii iga eriala piires kui ka teaduses laiemalt.

Siin võtan vaadelda mõne teaduses olulise üldmõiste määrat- letust ja vajadust olemasolevate terminite kasutusala mõiste- sisust lähtudes täpsustada. Samuti tutvustan mõnd teadmus- ühiskonnas vajalikku uusterminite ning käsitlen mõningate

⁴⁷<http://www.eter.ee/andmebaas/index.php> (20.06.2011)

eestikeelseis teadustekstides keele loomulikust struktuurist hälbivate tarindite ja grammatiliste vormide ebaotstarbekust. Nende sageli võõrmõjuline liigtarvitus võib takistada täppiskeelset väljendust.

Keeleteadlane ja väärtkirjanduse eestindaja Henno Rajandi (1977: 80) on tabavalt nentunud: „Keelesüsteem ei kirjuta ette, mida mille kohta mõelda, järelikul ka seda, mida mille kohta öelda. Keel on mõtete ülekandmise vahend, mõtete vildakuse või puudumise korral ka vale, rumaluse ja mõttetuse ülekandmise vahend. Keelesüsteem võib vabalt töötada tühi käigul, mida tuleb ette nii normis mõtlemise kui ka ajukahjustuste korral. Mõttekomponentide valik, see, mida mille kohta öelda, on ajus endas lokaliseeritud hoopis mujal kui kõnekeskused.“

Oma teadustöö tulemusi saab kõige selgemalt edastada see, kes väga hästi tunneb mõtlemiseks ja kirjutamiseks kasutatava keele süsteemi.

Teaduskeele üldterminite tähistusala

Mõningad sageli tarvitavad terminid, mida kasutatakse justkui enesestmõistetavalt, osutuvad lähemal vaatlusel mitmemõtteliseks ja seetõttu jätavad ebamäärasemaks kui vaja ülem-, alam- ja naabermõistete vahekorra. Teaduskeeles vajalikku selgust taotledes on kasulik nende oskussõnade mõistesisu täpsustada.

Kuidas mõtestada termineid erialakeel, oskuskeel ja teaduskeel?

Üldlevinud arusaama kohaselt on eristatud üldkeelt ja oskuskeelt kui kirjakeele allkeeli. Rein Kull (2000: 11-12) on määratlenud oskuskeele mõistet nõnda: „...kitsama suunitlusega, puhterialaselt kasutatav allkeel või allkeelekogum, mis jaguneb omakorda allkeelteks. Nii võib rääkida üldises mõttes *teaduskeelest*, konkreetsemalt aga füüsika, matemaatika, meditsiini, .. ja muude erialade oskuskeelest.“. Ta näib olevat pidanud vajalikuks kasutada 'oskuskeelt' kahes eri mahus mõistena: „*Oskuskeel* on kirjakeele suur ja täh[t]is allkeelevaldkond. Kitsamas tähenduses on *oskuskeel* mingil kindlal erialal kasutatav keel, millele on iseloomulik selle ala asjatundjate korraldatud sõnavara ning eriomane üldine väljendusviis.“ (Kull 2000: 12) Oskuskeel on alati seotud mingi erialaga: „Konkreetse teadusharu või muu eriala oskuskeelele on iseloomulik nii spetsiifiline sõnavara kui ka eriomased väljendid ja konstruktsioonid.“ (Kull 2000: 141) Kolmanda terminina on sellesama mõiste tähistamiseks kasutatud *erialakeelt*: „Eriala- ehk oskuskeele, eriti teaduskeele väljendusüksuste süsteemne ning mõnes suhtes universaalsetele põhimõtetele alluv kujundamine mis tahes arenenud kirjakeeles tänapäeval on paratamatus, ..“ (Kull 2000: 145)

Teisal mõtestab R. Kull (2000 (1971, 1976): 16-17) oskuskeelt keelenormi vaatenurgast: „Teaduslikul mõtlemisel rajaneva oskuskeele ülesanded ja eripära – oskussõnade kui selle allkeele põhielementide ühemõttelisus, süsteemsus, stiililine neutraalsus jne – tingivad, et sellele keelevaldkonnale on omane ja vajalik suurem normitus, unifitseeritus, standardsus.“

Seega paistab Rein Kulli käsitluses olevat mõistena mahukaim 'oskuskeel' n-ö laiemas mõttes, 'teaduskeel' sellega enam-vähem võrdne ning selle sees 'oskuskeel' „kitsamas tähenduses“ kui mistahes eriala keel. Kas viimast oleks põhjust märkida terminiga *erialakeel*? Selles suunas osutab mõttekäik „Nii laias kui ka kitsamas, ühe erialakeele tähenduses tähistab *oskuskeel* keeleliselt kompleksset tervikmõistet.“ (Kull 2000: 144) Ent neid kahte terminite on kasutatud sünonüümidena ka kontekstis, kus ühemõtteliselt ei selgu, kas *oskuskeelt* mõtestatakse kitsamalt või laiemalt: „Üldkeele kohta kehtivaid nõudeid ei saa samastada erialakeele kohta esitatutega ja vastupidi. Üldkeelel ja oskuskeelel on kummalgi oma vajadused ja võimalused, ..“ (Kull 2000 (1985): 32)

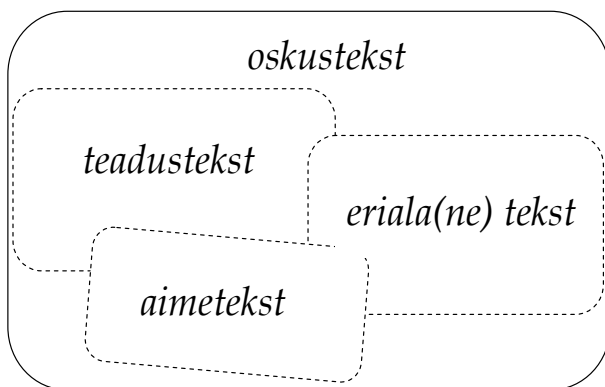
Tiiu Erelt (2007: 13) on osutanud 'oskuskeele' ja 'erialakeele' piiritlemise raskustele:

„Oskuskeel on abstraheritud tervik, mis jaguneb eri alade oskuskeelteks, mida nimetangi erialakeelteks, nt meditsiinkeel, õiguskeel. Korrapärast hierarhiat selle jaotuse kohta pakkuda pole, .. Teistes maades, sh Soomes, on uurijaid, kelle arvates erialakeeled on omavahel niivõrd erinevad, et abstrahering üheks oskuskeeleks pole kas tarvilik või on võimatu. Eesti oskuskeeleõpetuses nii pole arvatud, mis ei takista aga tunnistamast erialakeelte omapära ning nendega eraldi tegelemist.“

Lihtne pole olnud ka teaduskeele mõistet piiritleda: „Oskuskeele, eriti teaduskeele kui selle kõige olulisema osa taga on keerukam, abstraktsem mõtlemine, mis tingib ka mõistete teistsuguse väljendamise ..“ (Erelt 2007: 18) Üldise tõdemusena võib nõustuda, et teaduskeel on osa oskuskeelest – aga milline osa täpsemalt ja kuidas seostub erialakeel(t)ega? Oskuskeelele omistatav „laiem“ ja „kitsam“ tähendus ilmneb T. Erelti (2007: 327) käsitluses teksti suhtluseesmärgi kaudu:

oskustekstid laias mõttes väidetakse olevat aimetekstid, oskustekstid kitsas mõttes aga need, „millega eriteadlane esitab teistele eriteadlastele seisukohti nende ühise eriala probleemide suhtes“.

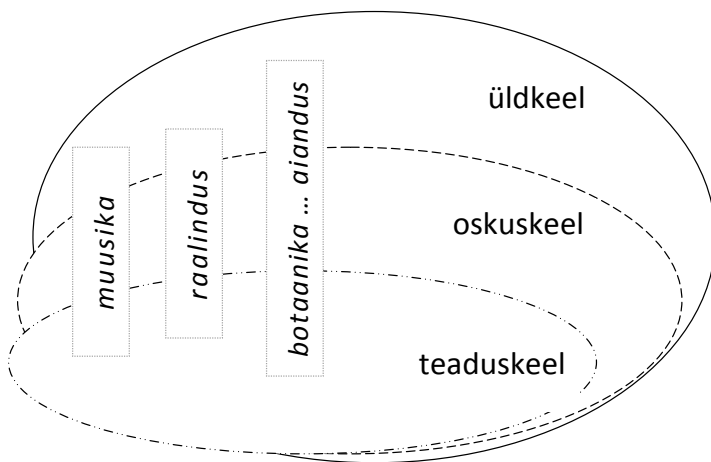
Siiski tundub otstarbekam kasutada viimaste tähistamiseks terminit *teadustekst* ja märkimaks esimesi terminit *aimetekst*. Üks pole kitsam kui teine. Lisaks neile on kindlasti olemas ka erialaseid tekste, mis pole ei teaduslikud ega populaarteaduslikud, kuid on siiski seotud mingi (teadusvälise) eriala toimimisega. Neist saab vajadusel, sobivas kontekstis, kõnelda kui *eriala(stest) tekstidest* – välistamata muidugi võimalust ka teadus- või aimetekste konkreetsemalt mõne erialaga seostada. Terminit *oskustekst* saab otstarbekaimalt kasutada eelnimetatud kolme ülemmõiste viitavana (vt joonis 1).

Joonis 1. Mõiste 'oskustekst' alammõisted

Kirjakeele allkeelte süsteemis oleks mõistlik piirata termini *oskuskeel* tarvitust just nimelt abstraktsele mõistele ja üksnes sellele viitavana. Praegu on pigem kalduvus kasutada seda terminit ohtralt sealgi, kus täpsem oleks *erialakeel* – või pigem *eriala keel*, sest kõneks on mõne konkreetse eriala keeletarvitus: muusika, raalinduse, botaanika, aianduse vm eriala keel. Teadusteksti koostades tarvitatakse nii teaduskeelt kui ka teadusharus käsitletava eriala keelt. Neid mõlemat läheb vaja aimetekstiski, kuid siis tuleb lisada veel paras annus üldkeelt.

Teaduskeelt olen oma loenguis määratlenud kirjakeele allkeelena, mis lõikub kõikide erialade (oskus)keelega⁴⁸ ja võimaldab väljendada teaduslikku tunnetust selgelt, loogiliselt ja ühemõtteliselt (vt joonis 2).

Joonis 2. Teaduskeel allkeelte mõistesüsteemis

⁴⁸ Õigupoolest on täiendosis *oskus-* siin liiane.

Kuidas piiritleda termini *terminoloogia* mõistesesisu?

Kui ühelt poolt on *oskuskeelega* samatähenduslikuks peetud *erialakeelt*, siis teisalt: „Oskuskeelega tähenduses on meil ja mujal kasutatud ka sõna *terminoloogia* (ingl *terminology*, sks *Terminologie*, pr *terminologie*, vn *терминология*). Paraku on *terminoloogia* mitmetähenduslik sõna.“ (Kull 2000: 142) Miks see siis on mitmetähenduslik ja kui mitu eri tähendust sel terminil arvatakse olevat?

Kuivõrd (üld)keel ei ole pelk hajus hulk sõnu, vaid mitmekihiline leksikaalgrammatiline struktuur, siis ei saa kuidagi väita, nagu oleks 'keel' ja 'leksikoloogia' mõistesisult kattuvad. Niisama võimatu peaks olema võrdsustada ka 'oskuskeelt' ja 'terminoloogiat', kui eesmärk on täppiskeelne teadustekst.

Uno Mereste (2000 (1969): 59) käsituses on *terminoloogial* tähendusi lausa neli, esitatud tabelina 1. Siingi nähtub soov kasutada üht ja sama oskussõna kord „laiemas mõttes“, kord „kitsamas mõttes“, lisaks veel püüid mõtestada sedasama terminit kord ontoloogiliselt, kord gnoseoloogiliselt. Seesugune mitmetähenduslikkuse taotlus sunnib küsima: kui mitut eri mõistet tähistavana on üht terminit mõttekas tarvitada?

Tabel 1. Terminoloogia tähendused Uno Mereste (2000 (1969): 59) järgi

Terminoloogia	ontoloogilises mõttes	gnoseoloogilises mõttes
kitsamas mõttes	<i>Oskussõnavara</i>	<i>Oskussõnavaraõpetus</i>
laiemas mõttes	<i>Oskuskeel</i>	<i>Oskuskeelegaõpetus</i>

Mereste nelikjaotust kriitiliselt vaadeldes on Tiiu Erelt (2007: 12) tõdenud, et eesti keeles saab „ühe mitmetähendusliku võõrsõna *terminoloogia* asemel kasutada tähendusekohaseid ja end hästi seletavaid omasõnu“. Sealsamas lisab ta: „Sõna *terminoloogia* kasutamine oskuskeele mõttes on vähemalt tavatu, kui mitte võimatu.“ Paraku niiväga tavatu see ei ole, pigem üsna levinud, kuigi selguse ja täpsuse huvides võidaks seda võimatuks pidada küll. Ülejäänud kolmes tähenduses tarvitatava *terminoloogiaga* näib T. Erelt siiski nõustuvat.

Et selle mõistepesa terminivastendustes puudub süsteemne järjekindlus, nähtub ka kogenud keelekorraldajate kirjutistest. Seoses *terminikorrastusega* (rööpterminina kasutusel ka tarbetu ja ebatäpne *terminoloogia korrastamine*) on Rein Kull (2000 (1984): 98) väitnud: „Oskuskeele üldise arendamisega tegelev distsipliin – eesti keeli *terminoloogiateadus* ehk *oskuskeeleõpetus*, vn *терминоведение*, sks *Fachsprachlehre* – on tänapäeval kujunenud omaette teaduseks oma aineala, oma objekti, oma meetodikaga.“ Artikkel ei käsitle aga sugugi **oskuskeeleõpetust**, terminoloogiat „laiemas mõttes“, nagu Mereste liigitelu põhjal võiks arvata, vaid ikka seda, mida T. Erelt tähistab *oskussõnaõpetusega*.

Uuemais õigekeelsussõnaraamatuis on terminile *terminoloogia* esitatud kaks tähendust: varem 'oskussõnavara' ja 'oskussõnavaraõpetus' (ÕS 1976), viimaseis 'oskussõnavara' ja 'oskuskeeleõpetus' (ÕS 1999, ÕS 2006). Viimastega sarnaselt on tähendused antud ka Võõrsõnade leksikonis (VL 2000), kuid esimesele on lisatud täpsustus „oskuskeele (erialakeele) terminite süsteem“, teisele „eriti terminitest ja neile esitavatest nõuetest“.

Kuigi põhimõtteliselt ei tule – ega tegelikkuses saagi alati – terminikorrastuses polüseemiat vältida, peaks seda siiski ühemõttelisuse huvides tegema seal, kus vähegi võimalik. ÕS 1960 on andnud vaadeldava termini ainsaks tähenduseks 'erialased oskussõnad', ent see pole täpne. Olen varemgi (Nemvalts 2007: 17) märkinud vajadust piirata *terminoloogia* mõistesisuks Mereste pakutud neljast üksnes 'oskussõnavaraõpetus', nagu *leksikoloogia* tähendus on 'sõnavaraõpetus', ning võimalust *oskussõnavara* rööpterminina kasutada *terminivara*.⁴⁹ Mõistagi on *terminoloogia* omakeelse vastena eelistatav lühem *oskussõnaõpetus* või *terminiõpetus* ilma osiseta *-vara-*. Kui soovitakse mõtestada terminoloogiat omaette teadusena, siis ei sobi seda tähistama tautoloogiline *terminoloogiateadus*, vaid lühem ja sisutäpne *terminiteadus*.

Muid teaduskeele üldtermineid

Mistahes teadusvaldkonnas on edukaks uurimistööks vaja teadlastel omavahel nõu pidada, uuritavaid nähtusi ja uurimisviise arutada. Neid kogunemisi on märgitud terminitega *kollokvium*, *konverents*, *sümposion* ja *seminar*. Kas nende mõistesisu ka kuidagi erineb, kipub aga jääma ebaoluliseks. Sõnaraamatud ei seosta *seminari* kuidagi teadlastevahelise aruteluga, vaid peale teatava õppeasutuse tähenduse märgivad selle mõistesisuks 'õppevorm' (ÕS 2006); 'õppetöö vorm, mingi teema arutlus õppejõu juhendusel' (VL 2000); '(õppetöö vorme kõrgkoolides ja täiskasvanute haridustöös:) loenguil kuuldu, iseseisvalt loetu v. uurimuste ühisarutamine õppejõu juhendamisel' (EKSS 1998, 2009).

⁴⁹ Seda oskussõna on tarvitanud ka Tiiu Erelt, Rein Kull on kasutanud liitumit *terminileksika*.

Ka termini *kollokvium* tähenduseks on varem antud üksnes õppega seostuv 'teadmiste kontroll vestluse abil' (ÕS 1960, 1976); hiljem on teise tähendusena lisandunud 'teadus- v poliitikanõupidamine' (ÕS 1999, 2006; VL 2000; VS 1999, 2005).

Ülejäänud kaks terminit on mõtestatud kõige selgemini teadustöö osana. Õigekeelsussõnaraamatu (ÕS 1976, 1999, 2006) tegijad on pidanud *konverentsi* tähendust nii üldtuntuks, et mingit selgitust polegi lisatud, üksnes mõni liitsõnanäide, sh *teaduskonverents*. Teisal (VL 2000) on põhitähendusena märgitud kõige üldisemalt 'nõupidamine'. Vaid seletussõnaraamatus on peetud oluliseks selle oskussõna mõistesisu täpsustada: ulatuslikum teaduslik, meetodiline vm. nõupidamine ettekannete ja diskussioonidega' (EKSS 1992, 2009).

Oskussõna *sümposium* tänapäevase põhitähendusena on esitatud 'teaduslik konverents' (ÕS 1976), 'teadlaste erialane nõupidamine' (ÕS 1999, 2006; VS 2005).⁵⁰ Taas on seletussõnaraamatus mõistemahtu kitsendatud: 'teadlaste erialane nõupidamine kitsapiirilistele küsimustele arutamiseks' (EKSS 2000, 2009).

Üht teadusliku mõttevahetuse vormi on üha rohkem tahetud märkida terminiga *paneel(diskussioon)*. Seetõttu saab tihti konverentsikavast lugeda, kuidas üks „juhhib paneeli“ ja teised teadlased „on paneelis“ (nt Eesti Haridusfoorum 2008)⁵¹. On tekitatud ka muid liitsõnu, nt *visioonipaneel*, *diskussiooni-paneel*;⁵² *paneelettekanne* (< ingl *panel presentation*)⁵³. Väitlusjuhti

⁵⁰ *sümposiumi* ajaloolise sisu tõlgendus erineb mõnevõrra: 'vaimuka vestluse ja meelelahutusega pidusöök Vana-Kreekas' (ÕS 1999, 2006; EKSS 2000, 2009); 'filosoofilis(t)e vestlus(t)e ja meelelahutusega pidusöök Vana-Kreekas' (ÕS 1976, VL 2000, VS 2005).

⁵¹ <http://www.ngo.ee/arhiiv/www.ngo.ee/24119.html> (5.12.2008)

⁵² www.talveakadeemia.ee (26.2.2009)

tahetakse aga järjest sagedamini nimetada inglispäraselt *moderaatoriks*, kes *modereerib* „paneeli“, diskussiooni, konverentsi vm, selle asemel et seda juhtida.

See, et üks inglise sõna *panel* tähendusi on 'viktoriinist või arutlusest osavõtjate rühm' ja üks paljudest inglise *moderator* tähendustest 'kõnekoosoleku juhataja', ei ole piisav põhjus seda tähendust ka eesti keelde üle kanda (vt põhjendusi Nemvalts 2008). ÕS 2006 soovitab *paneeli* asemel õigustatult *arutlusringi*, ent olenevalt kontekstist võib piisata ka lihtsalt *arutelust*. Sobiv omasõna selles tähenduses on ka *ümarlaud* või *laudkond*. Samuti soovitab ÕS 2006 tarvitada *moderaatorit* üksnes tehnika või muusika oskussõnana. See ongi otstarbekas.

Tugev inglise keele mõju on nähtavasti tekitanud ka laialt levinud kujutelma, nagu ei oleks eesti sõnad *väitlus* ja *väitlema* nii täpsed nagu prantsuse päritolu laensõnad *debatt* ja *debateerima* (vt ka Nemvalts 2008). Eesti kirjakeele normi aluseks olevas sõnaraamatus (ÕS 2006) on *debati* tähendusena esitatud '(avalik) vaidlus või arutelu', VL 2000 lisab sellele 'väitlus peamiselt poliitilistel teemadel', VS 2005 lisab 'peamiselt parlamendis'. EKSS 2009 pakub mõistesisuks 'avalik vaidlus; organiseeritud arutelu v. väitlus (hrl. poliitilistel teemadel)'; märksõna *väitlus* tähendust aga avatakse seal-samas ka võõrsõnade *debatt*, *poleemika*, *diskussioon*, *dispuut* kaudu. Teadlase küpsust tunnistab ikka *väitekiri* (mitte „debatikiri“).

Teadusteemadel saab arutleda, väidelda mitmel moel, kuid mingeid selgelt välja kujunenud tunnuseid, mis nõupidamise vorme ühe või teise termini abil eristaksid, nähtavasti eesti

⁵³ Teadusteksti koostamine ja analüüs 21.-22.03.2003 (www.quretec.com/u/vilo/edu/Teaduslik_Kirjutamine/Teadustekst.doc 28.04.2008)

kirjakeele ruumis ei tajuta. Võib-olla ei tarvitsegi üldkeeles püüda neid täpsemalt piiritleda, jättes omakeelse *nõupidamise* võõrsõnaliseks rööbikuks *konverentsi*. Siiski näib teaduskeeles olevat otstarbekas mõnikord juba oskussõnaga täpsemalt nõupidamise laadi kirjeldada. Selles suunas ongi liikunud seletussõnaraamatu toimetajad, pidades *konverentsi* ulatusliku teemaringi ning *sümposiooni* kitsama teemaga nõupidamiseks. Viimast kiputakse küll tegelikus teadussuhtluses tähistama pigem terminiga *seminar*. Täppiskeeles võiks see siiski jääda õppevormi tähistavaks. Mõnikord kasutatakse ka liitsõna *teadusseminar*, ent pole selge, kuidas selle mõistesisu erineb *konverentsi* või *sümposiooni* omast. Kas viimaste kõrval võiks olla mingis kolmandas teadusnõupidamise tähenduses vaja eristada veel *kollokviumi*, on kaheldav. Tundub otstarbekam kasutada seda ikka teadmiste kontrollile viitavas põhitähenduses.

Ületuspõhimõtte rakendatavus terminikorrastuses

Iga keel on struktuurilt eripärane – see tõik on ajendanud Uno Merestet (2000 (1969): 77–78) sõnastama ületuspõhimõtet, mille kohaselt mistahes keele terminisüsteemi luues saab vältida teiste keelte varasema terminiloome vastuolusid. See aga eeldab, et iga teadusala asjatundja, kes asub oskussõnu looma või oma eriala oskussõnavara korrastama, tõepoolest tunneks keelte sõnavara ja grammatika erinevusi ning mõistaks sügavuti eriti selle keele (enamasti emakeele) omapära, milles termineid on vaja luua või süsteemsemaks, täpsemaks korrastada. Ainult neil eeldustel on mõeldav ületuspõhimõtet tõhusalt rakendada, sest tuleb tugineda „nende väljenduslike erivõimaluste kasutamisele, mida on mõnede erilaadsete

mõistenüansside eriti täpseks väljendamiseks“ (Mereste 2000 (1969): 78) just selles keeles.

Kui keelte loomupärane erinevus unustatakse või sellest ei hoolita, siis tekibki olukordi, kus võõrkeele terminid kasutatakse nii, nagu oleks see ka emakeeles ainumõeldav. Näiteks on inglise sõna *competence* kahetähenduslik: 1) 'asjatundlikkus', oskused-teadmised pädevusena; 2) 'võimkond, võimus', võimupiirid, (võimu)pädevus.

Laialt on levinud kujutelm, et ka eesti keeles peaks see sõna olema mõlemas tähenduses kasutatav ainult ühel kujul: *kompetents*. Tundes eesti keele sõnatuletusvõimalusi süvitsi, ei saaks seda sõnatüve kuidagi kasutada tähenduses 'teadmised ja oskused', vaid ainult liitega *-us* kujul *kompetentsus*. Kui keegi on ebakompetentne, siis ei väljendata seda ju nimisõnaga **ebakompetents*, vaid ikka *ebakompetentsus*. Sõnakuju *kompetents* märgib täpselt eestikeelses tekstis ainult mõistet 'võimkond'. Liitsõna *kompetentsikeskus* saab seega eesti keele süsteemis loogiliselt tähistada üksnes 'võimukeskust' (kus ei tarvitse leida piisavalt erialast asjatundlikkust). Niisiis on „Küberkaitse *kompetentsikeskus*“ asutus, kuhu on koondunud mingi küberkaitset käsutav võim, „Teadus*kompetentsi* nõukogu“ väljendab aga mõnd teadust korraldavat võimuorganit. Kui tahetakse märkida seda, et seesugustes keskustes ja nõukogudes on vastava ala parimad asjatundjad, siis nõuab eesti keele loogika nimetusi Küberkaitse *kompetentsuskeskus* ja Teadus*kompetentsuse* nõukogu – kui tahta tingimata võõrsõna kasutada. Teine võimalus oleks läbinisti eestikeelne: Küberkaitse *pädevuskeskus* ja Teaduse *pädevusnõukogu*.

Võõrsõnalised terminid võivad osutuda vajalikuks, kui teatakse nende täpset tähendust ja kui osatakse neid kasutatava keele süsteemiga kooskõlla viia.

Uuemaid oskussõnu eesti teaduskeeles

Konverentsidel on traditsiooniliselt peetud ettekandeid, ent viimaseil aastakümneil on harrastatud ka uurimistulemuste esitamist väljapandud teksti ja jooniste-tabelitena. Inglise keeles on loomulik seesugust väljapanekut tähistada terminiga *poster*. Eesti keeles on teisi, keele olemusest tulenevaid võimalusi. Mõnda aega kasutati *stendiettekannet*, samuti *poster-ettekannet*. Need töid kaasa vajaduse täpsustada tavapärasest *ettekannet* täiendiga *suuline*. Pikavõitu liitsõnade ja fraaside asemel on tihti tarvitatud lühikest *post(e)rit* inglise laensõnana eesti tekstideski, eriti kõneldud keeles. Eestikeelseks vasteks pakkusin 2000ndate algul mõistepõhist *vaatmikku* (Nemvalts 2006), mis on igati kooskõlas ületuspõhimõttega.

Pealegi on laensõna *poster* eesti keeleski kahemõtteline, mistõttu ÕS 2006 soovitab selle asemel ühes tähenduses *plakatit* ja teises *vaatmikku* ning viimast ka *stendiettekande* asemel. Konverentsidel saab niisiis kuulata ettekandeid ja tutvuda vaatmikega, nõupidamisele kutsuda saab aga plakateid üles pannes.

Emakeel on peamisi mõjureid nähtuses, mida tahetakse tähistada vaid võõrterminiga *identiteet*, arvates selle olevat täpsema kui mistahes omasõna. Vastukaaluks sellele väärarusaamale on keeletundjast majandusteadlane ületuspõhimõtet sõnastades pidanud vajalikuks rõhutada, et igas arenenud keeles „on ka vähemalt rahuldavaid võimalusi mis tahes teises keeles eristatavate mõistenüansside edasiandmiseks“ (Mereste 2000 (1969): 78). Ajendatuna „Arkaadia“ 2002. aasta üleskutsest leida sobivaid eesti sõnu pooleteistkümneme mõiste

jaoks, pakkusin *identiteedi* vasteks omasõna *enesetaju*.⁵⁴ Seda varem hajusama tähendusega tarvitatud sõna rakendasin järjekindlalt terminina esimest korda oma ettekandes 2003. a Võru Instituudi konverentsil „Keel ja identiteet“ (Nemvalts 2004). Liitsõna puudub ÕSides, seletussõnaraamatus esineb vaid liitsõnanäidete loetelus sõnaartiklis *taju* (EKSS 2001, 2009).

Selle liitsõna põhiosis *taju* on kasutusel psühholoogia oskussõnana tähistamas mõistet 'esemete ja nähtuste terviklik peegeldus teadvuses meelte kaudu, pertseptsioon' (EKSS 2001, 2009). Täiendosis *enese-* on kasutusel ka teisi lähedasi mõisteid märkivais liitterminis: *eneseteadvus* 'teadmised iseenda kohta' (ÕS 2006), 'iseenda olemuse mõistmine, teadlikkus oma osast elus ja ühiskonnas' (EKSS 1991a, 2009); *enesetunnetus* 'oma sisemaailma tunnetamine ja tegude hindamine' (EKSS 1991a, 2009).

Varasemates ÕSides ei leidu *identiteeti* üldse, on üksnes *identsus* 'samasuse' tähenduses (ÕS 1960, 1976); hiljem on teise tähendusena lisatud 'identiteet' (ÕS 1999, 2006; VL 2000). Termin *identiteet* mõistesisuks on antud 'teadmine endast sotsiaalseis olukordades ja suhetes' (ÕS 1999, 2006; EKSS 1991b⁵⁵, 2009), EKSSis on lisatud teise tähendusena 'enese-teadvus'. Mõlemas sõnaraamatus on kasutusnäitena fraas *eestlaste etniline identiteet*. See, millisesse rahvusesse vm rühma kuuluvaks end peetakse, ei sõltu tõenäoliselt üksnes ratsionaalsest teadmisest, vaid ka tunnetatavast ja tajutavast olukorrast ja suhetest. VL 2000 esitab ühe tähendusena ka 'samastumus, ühtsustunne mingi rühma rahva või rahvusega'. See

⁵⁴ vt Arkaadia, Eesti Päevaleht 4.10.2002

⁵⁵ Selles EKSSi vihikus on märksõna *identiteet* juures vaid viide „identsus (2. täh.)“ ning seal mõiste seletus.

pärast näibki *enesetaju* avaramat mõistet tähistavana kõige paremini sobivat. Kui on vaja eristada *etnilist identiteeti*, sobib selle eestikeelseks vasteks *rahvusetaju*.

Kreeka ja ladina päritolu võõrterminid ei tarvitse sugugi kõikide keelte kõnelejaile ühesuguse mõistemahuga olla, mistõttu on mõistlik rööbiti kasutada omakeelseid, eelistatavalt motiveeritud oskussõnu.

Struktuurihälbeid eesti teaduskeeles

Teaduskeel suudab kirjeldada uurimistööd ja selle tulemusi kõige arusaadavamalt juhul, kui sisutäpseid ja keeleliselt otstarbekaid termineid kasutatakse selge ehitusega lauseist loodud ladiusas tekstis. Kuivõrd teaduskeel on ikkagi kirja-keele allkeeli, siis mõjutab kahtlemata üldkeele ja teiste allkeelte olukord ka teadusteksti. Üldkeeleski avalduvaile ja aastakümneid visalt püsivaile nähtustele, mis teksti täpsust ja loetavust halvendavad, on oskuskeele kontekstis tähelepanu juhtinud Tiiu Erelt (1982: 139-144). Neid ebakohti on näiteks ülirohke nominalisatsioon, liigsed mitmusevormid, alaleütleva vormis järeltäiendid omastavalise eestäiendi asemel, ebaloogiline sõnajärg. Neidsamu ja teisigi hälbiva keelestruktuuri ilminguid käsitlevad ka uuemad õpikud (Erelt 2006; Kasik 2007; Kasik jt 2007).

Teaduskeeles tuleb püüda keerukaidki mõttekäike eriti selgelt sõnastada, et lugeja-kuulaja võimalikult hõlpsasti kaasa saaks mõelda. Kaasamõtleva satub raskustesse, kui teksti looja ei lähtu keele loomulikust struktuurist, vaid kasutab mõne tähenduse jaoks sobimatut vormi või liialdab mõnd liiki tarinditega. Teadusteksti neutraalsuse nõue taandatakse ülearu tihti üheainsa grammatilise vormi nõudeks. Näiteks on

enamikus teadustöö juhendites rangemalt või leebemalt nõue „Soovitavalt võiks teadustöö tekst olla umbisikulisel tegu- moes (passiivis).“⁵⁶ Seda soovitusi *ad absurdum* rakendades ongi paljudes teadustekstides jõutud lausa umbisikukultuseni. Võrreldagu:

- (1) Autori arvates sobib selleks Harrisoni (1993) organisatsiooni määratlemise tüpoloogia, mis on ka teiste juhtimisteoretikute poolt täiustatud ja tunnustatud ning Eestis varem kasutamist leidnud.
 - (1.1) .. organisatsioonimääratluse tüpoloogia, **mida** on ka teised juhtimisteoretikud **täiustanud** ja **tunnustanud** ning mida Eestis on varem kasutatud.
 - (2) Tallinna Tehnikaülikooli teadlaste poolt erasektoris läbi- viidud uuring töö tähenduse ja tööga seotud ootuste muutu- mise kohta kinnitas eespool kirjeldatud küsitluse andmeid.
 - (2.1) Tallinna Tehnikaülikooli **teadlaste uuring** töö tähenduse ja tööga seotud ootuste muutumisest erasektoris kinnitas ..

Lauseis nagu (1) jälgendatakse täiesti tarbetult inglise passiivi- lause struktuuri, mis toob kaasa ka ülearu rohkelt *poolt-* tarindeid ning liiga tihti ka sisutühje verbe, nagu *läbi viima, teostama, toimuma*. Selline indoeuroopalik lauseehitus kandub sama tarbetuna edasi ka lauseteisenditesse, nagu *tud-*tarind näites (2). Olukordades, kus tegija on teada, on eesti keeles ka teadustekstis loomulik kasutada isikulist tegumoodi (1.1) ja sõnastada teisesed tarindid ilma tarbetute *poolt-*tarindite ja tühiverbideta (2.1).

Järgnevas esitan näiteid paarist muust struktuurihälbest, mis teadusteksti loetavust ja mõistetavust kõige rohkem häirivad. Näited pärinevad TLÜ MA-töödest ja eesti teaduskeele

⁵⁶ TLÜ infoteaduse eriala üliõpilaste uurimistöõde juhend [2007], lk 28.

täiendkoolitusel osalenud õppejõudude tekstidest. Siin ei ole eesmärk esitada ammendavat kvantitatiivset eritelu, vaid pigem viidata võimalikele ebatäpse keeletekasutuse mõjuritele ja tagajärgedele.

Liigne ja ebatäpne mitmus

Nagu nenditud, on see probleem püsinud aastakümneid. Kõige rohkem torkab silma nimisõna liigne mitmuslikkus, nt (M1)–(M10). Selle tõttu muutub tekst lisaks ebatäpsusele ka pikemaks, sest nimisõnafraasi (NF) tuuma pluural toob kaasa ka ühilduvate täiendite mitmuse, nt (M1)–(M3) ja (M4a,c). Kui mitmuslik NF juhtub olema lauses aluseks, siis on ka ühilduv öeldisverbifraas paratamatult mitmuses, nagu (M1), ning sama vältimatult lisandub mitmus ühilduva öeldistäitena, nagu (M4b).

(M1) ..tõelised professionaalid erinevad kogenud ei-ekspertidest selle poolest, et nende töömeetodeid saab kirjeldada astmeliselt arenevana, progressiivse probleemi lahendamise protsessina

(M1.1)⁵⁷ ..*tõeline professionaal erineb* kogenud mitte-eksperdist selle poolest, et *tema* töömeetodeid saab kirjeldada astmeliselt areneva probleemilahendusprotsessina.

(M2) Juristide jaoks on tegemist igapäevase rutiinse tööga. Nende eesmärk on tõestada kliendi õigust läbi oma konflikti lahendamiste oskuste.

(M2.1) *Juristi* jaoks on **tegu** igapäevase rutiinse tööga. *Tema* eesmärk on tõestada kliendi õigust oma *oskusega* konflikti lahendada.

⁵⁷ Kõigist algteksti näidetes (Mn) topelt allajoonitud tarbetuist mitmusevormidest on variandis (Mn.1) selle asemel sobiv ainsuslik sõne rasvases kursiivkirjas; õigustatud mitmusekasutus on kursiivis.

- (M3) Ühiskondade sotsiaalsetes struktuurides on toimunud muutused, mis avaldavad mõju ka kriminaalpoliitilises sfääris.
- (M3.1) Ühiskondade *sotsiaalses struktuuris* on toimunud muutused, mis avaldavad mõju ka kriminaalpoliitika sfääris.
- (M4) (a) Muusika avaldab mõju inimeste emotsioonidele. (b) Lapsed on aga eriti emotsionaalsed ning seega muusikale väga vastuvõtlikud. (c) Muusikalises tegevuses arenevad emotsionaalse elamuse kaudu nii laste afektiivsed tunded kui ka kognitiivne külg (Abeles 1994).
- (M4.1) Muusika avaldab mõju *inimese* emotsioonidele. *Laps* on aga eriti *emotsionaalne* ning seega muusikale väga *vastuvõtlik*. Muusikalises tegevuses arenevad emotsionaalse elamuse kaudu nii *lapse* afektiivsed tunded kui ka kognitiivne külg..

Teisendite (M1.1)–(M2.1) ja (M4.1) ainsus on eesti keeles eelistatavam põhjusel, et see märgib kogu tähistatavate klassi abstraktselt, väljendades kogu klassile tunnuslikke jooni üldistatult, mitte distributiivselt klassi iga liiget eraldi. Et teaduses on abstraherimine väga oluline, siis sobib seesugune ainsuse pruuk eesti teaduskeelde oivaliselt. Lauses (M3.1) on teadusliku täpsust taotledes ainsus ainumõeldav – algne (M3) väidab, nagu oleks igas ühiskonnas mitu sotsiaalset struktuuri.

Isegi kui fraasis ühilduvaid täiendeid pole, nagu (M5)–(M6), on põhjust teaduskeele täppissõnastuse nimel tarbetut mitmust vältida. Erinevalt juhtudest nagu (M1)–(M2) on lõigus (M6) *õpetajate* mitmus õigustatud, sest siin ongi jutt sisuliselt mitmest indiviidist. Ent *materjali* on mõistlik üldistava kogumõistena kasutada ainsuses.

- (M5) (a) Suurem Euroopa Liidu ja liikmesmaade tasemel poliitika- ja strateegiate-alane koostöö ning koosõla, (b) mida hõlbustaks Euroopa kvalifikatsioonide raamistik (*European Qualification Framework*, EQF) ja tõhustaks oluliselt ..

(M5.1) Euroopa Liidu ja liikmesmaade tasemel tihedam *poliitika-* ja *strateegia*-alane koostöö ning kooskõla, mida hõlbustaks Euroopa *kvalifikatsiooniraamistik*..

(M6) Töös kasutatakse kvalitatiivset metoodikat - süvaintervjuud ühe linnalähedase põhikooli õpetajatega. Loodetavasti aitab intervjuu käigus kogutud materjalide analüüs luua pilti, kuidas õpetajad tunnetavad neile pandud ootusi ja kui võrdreeglistik mõjutab nende igapäevatööd. Käsitletakse ka õpetajate nõustamisvajadust. Kogutud materjale analüüsitakse lähtudes õpetajate haridustasemest.

(M6.1) .. põhikooli õpetajatega. .. aitab .. kogutud *materjali* analüüs luua pilti, kuidas õpetajad tunnetavad neile pandud ootusi ja .. Käsitletakse ka õpetajate nõustamisvajadust . Kogutud *materjali* analüüsitakse lähtudes õpetajate haridustasemest.

Näited (M7)–(M9) on sõnastatud uurimistöö pealkirjaks. (M7) algab küll täpselt abstraheriva ainsusega, kuid hälbib otsemaid kahe asjatu mitmusevormiga. Ka (M8) ja (M9) kaotavad liigse mitmuslikkuse tõttu palju oma üldistusvõimest. Viimane on aga teadustöö pealkirja puhul ülioluline.

(M7) Täiskasvanu õppimisvalmisolekud ja nende mõju koolitusaktiivsusele

(M7.1) Täiskasvanu *valmisolek* õppida ja *selle* mõju koolitusaktiivsusele

(M8) Haridustee ja õppimise tähendused täiskasvanute elulugudes

(M8.1) Haridustee ja õppimise *tähendus täiskasvanu eluluoos*

(M9) *Täiskasvanute* koolitajate õppimis- ja õpetamisteadvus ja selle avaldumine *koolitajate* ja *õppijate* arusaamades

(M9.1) *Täiskasvanukoolitaja* õppimis- ja õpetamisteadvus ja selle avaldumine *koolitaja* ning *õppija* arusaamades

Paljudes akadeemilistes tekstides on kasutatud mõistesisult väära terminit *kompetents* pealegi sobimatult mitmuslikuna.⁵⁸ Ainsuse eelistatavusele on juhtinud tähelepanu ka Reet Kasik (2007: 73; Kasik jt 2007: 37): „Konkreetsus ei tähenda üksnes täpset sõnavara, vaid ka läbimõeldud grammatilisi vahendeid. Ainsus on konkreetsem kui mitmus. Eriti liigimõistetest rääkides tekitab ainsus selgema mõttepildi kui mitmus.”

Eriti raskepäraseks muutub tekst siis, kui liialdatakse mitme ebasoovitava või kasutuskontekstis väära vormi ja tarindiga. Lause (M10) on näide – nagu ka (M2) – küllaltki sagedasest nii nominalisatsiooni kui mitmuslikkuse ülekasutusest, mis paraku tihti avaldub kombineeritultki. Isegi kui pidada sõnu *enesekehtestamine* ja *suhtlemine* terminiks, saab ometi vähendada nominaaltarindeid poole võrra, nt (M10.1); vaevalt et *läbiraäkimine* on käsitatav terminina.

(M10) Kursusel saad täiendada *enesekehtestamise*, *läbiraäkimise* ja *suhtlemise* oskuseid ning *projektide* ja *arengukavade* koostamise oskuseid.

(M10.1) Kursusel saad täiendada *enesekehtestamise* ja *suhtlemise* *oskust* ning *oskust* läbi *rääkida*, *projekti* või *arengukava* koostada.

Adjektiivide puhul ilmneb lisaks näite (M4) juures nenditud vältimatule käände- ja arvukongruentsile paljudes seisundi- (muutus)lausetes, nagu (M11)–(M12), mitmuslik arvuühildumus. See pole sugugi hädavajalik, pigem tarbetu. Vältida saab ka juba sisult mitmuslike hulgasõnade tarvitamist mitmuse vormis, nagu lauses (M13).

⁵⁸ Seda puudutab siinse kogumiku kirjutises ka Krista Kerge.

(M11) Ta hindab uue valitsuskoalitsiooni võimalusi püsida tõrgeteta võimul järgmiste valimisteni väikesteks, sest stabiilsust murendab liitlaserakondade püüd üksteist pidevalt üle kavaldada.

(M11.1) Ta hindab .. võimalusi püsida tõrgeteta võimul järgmiste valimisteni väikeseks, sest stabiilsust murendab liitlaserakondade püüd ..

(M12) Liberaliseeritud turu tingimustes kujundab sõltumatu elektroonilise side regulaator valitsuse ja äri sektori turusuhteid neutraalseteks ja läbipaistvateks.

(M12.1) Liberaliseeritud turu tingimustes kujundab .. regulaator valitsuse ja äri sektori turusuhteid neutraalseks ja läbipaistvaks.

(M13) Meil on sageli tarvis mõista ja väljendada keerulisi ideid, valida õige sõna mitmete seast.

(M13.1) .. ja väljendada keerulisi ideid, valida õige sõna mitme seast.

Kõrgkoolide väljendusõpetuse raamatus on ainsuse-mitmuse vahekorra käsitletud rindtarindite puhul nagu *Eesti ja Läti president kohtusid Valgas*. Soovitatakse küll ainsust (*president*), kuid sealsamas tekitatakse segadust napi väitega, et mitmuski (*presidendid*) pole viga (Kasik jt 2007: 124). Nimelt on kummagi vormi taga erinev sisu: kas mõlemalt poolt üks või mitu kohtujat (vt Nemvalts 2009).

Inglise keele ja teistegi indoeuroopa keelte mõjul on eesti ühiskeelde tulnud üha rohkem mitmusevorme, mis pole eesti keelele omane ning tekitab tarbetut liiasust (Nemvalts 2003). Liigmitmuslikkus näib kohati olevat eesti keeles nii automatiseerunud, et isegi inglise keele ainsusevorm tõlgitakse eesti keelde mitmuseks, nt (M5b) Kõige ohtlikum teaduslikule täpsusele on muidugi olukord, kus ühe grammatilise arvu vormi asemel teine võib tekitada lausa vääraseose. Seega on

otstarbekas vältida automaatmitmust ega tohi eeldada vormilist arvuühildumist kõikjal, vaid tuleb põhjalikult kaaluda, millal on informatiivsem mitmus, millal ainsus. Teaduskeel peab siiski olema palju täpsem kui ühiskeel.

Koormav nimisõnalisus

Verbist nimisõna tuletamine võimaldab nominalisatsiooni, mis on loomulik lausestruktuuri nimisõnafraasiks transformeerimise protsess ja teaduskeeles tihti otstarbekas. Krista Kerge (2003) uurimuse kohaselt ületab nominalisatsiooni hulk teadustekstides ilukirjandust 4,3 korda, jäädes tublisti alla vaid õigustekstile, kus on *mine*-tuletisi veel kaks korda rohkem (Kerge 2003: 36, 40). Sealsamas osutab K. Kerge ka ühele olulisele põhjusele, miks teaduskeeles on palju deverbaale: neid kasutatakse tegevusi märkivate terminitena. Ent lisaks nendele kiputakse teadustekstis pruukima ohtralt naisuguseidki deverbaalseid substantiivifraase, mis ei sisalda sugugi terminit. Seda üllatavam on, et nominalisatsioonile on pööratud üsna vähe tähelepanu lause õigekeelsuse soovitustes, napilt paar lehekülge (Erelt 2006: 126-127). Kõrgkoolidele mõeldud väljendusõpetuses on siiski lisaks viidatud lehekülgede kordusele liigse nimisõnastatuse eest hoiatanud kaasautorid (Kasik jt 2007: 35, 144). Järgnevalt esitan mõningate tüüpjuhtumite analüüsi.

(N1) [Lõputöö kaitsmisele lubamiseks]_A peab üliõpilane olema läbinud õppekava ja eelkaitsmise. Sotsiaalteaduskonna dekaan annab [korralduse [[üliõpilase]_E lubamise kohta [lõputöö kaitsmisele]_D]_C]_B.

(N1.1)⁵⁹ [Et lõputöö lubat**aks** kaitsmisele]_{A-KL} peab üliõpilane olema läbinud õppekava ja eelkaitsmise. Sotsiaalteaduskonna dekaan annab [korralduse [[lubada] [üliõpilane]_E [lõputöö kaitsmisele]_D]_{C-infT}_B.

(N1.2) [Kaits**maks** lõputööd]_{A-infT} peab ..

Lõigus (N1) esineb termin *kaitsmine* kaks korda ning *eelkaitsmine* korra. Viimane toimib sihitisena, *kaitsmine* mõlemas lauses määrustäiendina. Lisaks neile leidub kahel korral deverbaal *lubamine*: määrusliku lausemoodusti A tuumana⁶⁰ ning NF-is B järeltäiendina toimiva fraasi C tuumana. Fraasi A teeb kohmakaks kaks eri tasandi *mine*-tuletist järjestikku ja C on veelgi keerukam oma kaassõnalise *mine*-tuumaga ja järeltäiendfraasiga D, milles omakorda eestäiend. Pealegi on NF-i B tuum omakorda deverbaalne haldustermin. Kuna pole erilist põhjust pidada *lubamist* terminiks, saab tekst soravam, kasutades selle asemel mõnd verbivormi. Olgu siin näitena (N1.1) vaid üks tervikalternatiiv mitmest võimalikust: fraasi A asemel kõrvallause ning hüpleva struktuuriga nominaaltarindi C asemel ladusamalt seostatavate moodustitega *da*-infinitiivtarind.

Kui (N1) viiest *mine*-sõnest on termineid vaid 3 ja neistki vähemalt fraasis A täiendina esinev pole vältimatu – vrd (N1.2), mis päästaks asjatust *luba*-tüve kordusestki – siis lõigu (N2) kuuest *mine*-juhtumist ei tarvitse ehk ühtegi pidada lausa terminiks. Sestap on seesugustes tekstides võimalik ja loetavuse huvides väga vajalik nominaaltarindeid tublisti vähendada.

⁵⁹ Kõigist algteksti näiteis (N*n*) allajoonitud deverbaalidest on variantides (N*n*.1) j j tarbetute asemel sobivad keelendid rasvases kirjas; vajalikud ja otstarbekad *mine*-tuletised on kursiivis.

⁶⁰ Terminit *tuum* kasutatakse siin fraasistruktuuri keskse moodusti tähenduses, vrd mujal kord *põhi*, kord *põhisõna*, kord *peasõna*. Terminit *tuum* otstarbekuse kohta lähemalt vt nt Nemvalts 2000.

Siingi on fraasis F järjest kaks eri tasandi *mine*-sõnet, kuid erinevalt lõigu (N1) fraasist A pole siin täiendiline *mine*-sõne kindlasti termin. Isegi kui jätta esimene väide *mine*-fraasidega koondlauseks, on variant (N2.1) juba poole loetavam.

(N2) Eesmärgiks on õiglane tasumine, kuriteoga kahjustatud õigluse taastamine või ka [[õiglustunde rikkumise]_G heastamine]_F. Karistuse õiguslik ja eetiline alus ei vaja täiendavat põhjendamist. Riigi ülesandeks on individuaalse vabaduse kindlustamine.

(N2.1) Eesmärgiks on õiglane tasumine, kuriteoga kahjustatud õigluse taastamine või ka [rikutud õiglustunde heastamine]_F. Karistuse õiguslik ja eetiline alus ei vaja täiendavaid põhjendusi. Riigi ülesandeks on kindlustada individuaalne vabadus.

Fraaside A ja F taolisi tarindeid leiab teadustekstidest rohkesti, ent isegi ilma teiste lähiümbruse nominaaltarinditeta, nt (N3)–(N4), võib selline *mine*-paar tekitada lugemistörke. Vrd (N3.1), (N4.1).

(N3) Praegu on tekkinud oluline võitlus interneti kasutamise piiramise katsete vastu.

(N3.1) Praegu on tekkinud oluline võitlus katsete vastu piirata interneti kasutamist.

(N4) *Open Accessi* vahendatavatele teavikutele on juurdepääs tasuta ning seeõttu otsivad kommertskirjastused jätkuvalt alternatiivseid võimalusi teaduskirjanduse väljaandmise finantseerimiseks.

(N4.1) ..seeõttu otsivad kommertskirjastused jätkuvalt alternatiivseid võimalusi, kuidas finantseerida teaduskirjanduse väljaandmist.

Topeltraskeks muudab teksti see, kui lisatakse veel tühi-verbide *mine*-tuletisi, nagu *teostamine* (N5), *läbiviimine* (N8) ja muid topeltdeverbaale, nt *õppetegevus* (N6). Siin on ilmselt ühe mõjurina mängus ühiskeeldegi tungiv kantseliit. Sageli esineb

sisutu asendusverbina *leidma (-mist)*, nagu (N9) *leiavad kajastamist*. Kirjutaja tundub arvavat: mida rohkem nominalisatsiooni, seda teaduslikum tekst; seetõttugi leidub palju *mine*-tarindeist üleküllastatud tekste.

(N5) Kodanike ja ekspertide kaasamine aitabki täiustada valitsemise teostamist (Fung 2006). Usun, et spetsialistid mängivad esmaolulist rolli tõhusa valitsemissüsteemi ülesehitamisel.

(N5.1) Kodanikke ja eksperte kaasates aidataksegi täiustada valitsemist (Fung 2006). Usun, et spetsialistid mängivad esmaolulist rolli tõhusat valitsemissüsteemi üles ehitades.

(N6) Üheks võimaluseks õppimise on tööalane koolitus, mida on defineeritud kui organiseeritud ja eesmärgistatud õppe-tegevust täiskasvanutele, mis toetab õppija arengut ja toimimist töökohal tema tööalase toimetuleku paranemise kaudu läbi erinevate professionaalsete ja sotsiaalsete oskuste ning teadmiste omandamise (Hake 1999; Jarvis 1998; Märja jt 2003).

(N6.1) Üks võimalusi õppida on tööalane koolitus, mida on defineeritud kui organiseeritud ja eesmärgistatud täiskasvanuõpet, mille käigus omandatud mitmesugused kutse- ja sotsiaalsed oskused ning teadmised toetavad õppija arengut ja töökohal paremat toimetulekut (Hake 1999 ..).

Lõigus (N7) on kahest mõistmisest üks üleaarne kordus – ilmselt esimene. Samuti saanuks ühe ja sama teksti lõikudes (N8)–(N9) vältida tautoloogilisi tüvekordusi. Raskepärasust tekitab ka rohke adjektiivsete *tud*-partitsiipide pruuk tagasi-viiteliselt, nt *nimetatud, väljatoodud* (N8); eriti sage on *antud*, ka geneeriliselt. Paljudel juhtudel looks asesõna teksti, mida lugejal hoopis hõlpsam haarata.

(N7) Kuna valiidne test möödab seda ja üksnes seda, mida ta öeldakse mõõtvat (vt nt Heaton 1988: 159; Keeleoskuse mõõtmise käsiraamat, lk 22), siis on õige minugi arvates alustada

testimist isiklike andmete kirjanemise oskuse ja mõistmise kontrollimisest-hindamisest. Arvan, et juba ankeedi täitmise oskus iseenesest peaks mõõtma algset keelemõistmist, ..

(N7.1) .. Keeleoskuse mõõtmise käsiraamat, lk 22), siis on õige alustada testi isikuandmete kirjaneku oskuse kontrollist-hindamisest. Arvan, et juba oskus ankeeti täita peaks iseenesest mõõtma algset keele mõistmist, ..

(N8) Kajastatud on anketeerimise eesmäärke, kuid nimetatud eesmärgid ei anna piisavat alust projektõppe meetodi kasutamise metoodilise juhendi koostamiseks. Väljatoodud eesmärkidest võib teha küll järeldusi õpetajate kogemuste kohta õppeprojektide läbiviimisel ning nende IKT-vahendite kasutamise oskuste kohta ..

(N8.1) Kajastatud on ankeetimise eesmäärke, kuid nimetatud eesmärgid ei anna piisavat alust koostamiseks projektõppe metoodika juhendit. Nendest eesmärkidest võib teha küll järeldusi õpetajate projektikogemuste ning IKT-vahendite kasutamise oskuste kohta ..

(N9) ..ometigi on igasuguse õppeotstarbelise materjali koostamisel vajalik arvestada erinevate nõuetega, mh didaktikanõuetega. Kas metoodilise materjali koostamisel arvestamist vajavad nõuded leiavad kajastamist magistritöös?

(N9.1) ..ometigi on igasugust õppeotstarbelist materjali koostades vaja arvestada eri nõuetega, mh didaktikanõuetega. Kas nõuded metoodikamaterjali loojale kajastuvad magistritöös?

Liigset nominaalsust lisab variant, kus modaalühendverbi *vaja olema* asemel tarvitatakse selle partikkelosise *lik-tuletist*, nt (N9). See on teadustekstides vägagi levinud, nagu ka ohter *on võimalik* pruur modaalverbi *saama* asemel, nt (N10). Viimane on ilmselt inglise *is possible* mõju.

Vahel jääb ehk puudu kindlusest terminipruugis. Kas termin on *õpitu ülekandmine* (N10a) või *õpitu ülekanne* (b)? Viimane on *e-tuletisena* lühem ja väldib *mine*-tarindite kuhjumist, mistõttu tulekski seda eelistada. Terminoloogilisi kahtlusi tekitab ka fraas *formaalse organiseeritud õppimise*. Miks peaks õppimine olema formaalne?

Eesti teaduskeelt muudab raskepärasemaks ka indoeuroopa keelte – enamasti inglise keele – järeltäienditega fraasimalli mõju, eriti kui pole tegu eesti keelele omaste rektsiooniliste atribuutidega, nagu lõigu (N10) fraasis H.

(N10) (a) Õpitu ülekandmist on võimalik käsitleda⁶¹ kui ühenduslüli formaalse organiseeritud õppimise ja õppija töö vahel, kus töökoht on [kontekst töölasele õppimisele ja õpitu ülekandmisele]_H (Bates ja Khasawneh 2005; Billet 2004; ..).
(b) [---] Seetõttu ei ole õpitu ülekannet vahetute tagasisidelehtede abil võimalik hinnata (Clarke 2004; Dipboye 1997, ..).

(N10.1) Õpitu ülekannet **saab** käsitada kui ühenduslüli organiseeritud **õppe** ja õppija töö vahel, kus töökoht on tööalase õppi-*mise* ja õpitu ülekande keskkond ~ (?) kontekst⁶² (Bates ja..).

Millal on *mine*-tarindeid liiga? Kas igas (osa)lauses üks on paras mõõt? Kui kolmest tarindist kahe tuum kordub, siis teine on juba ülearu, nagu (N11). Näites (N12) pole kumbki hädavajalik, eriti kui ümbritsevas kontekstis on lähestikku teisigi. Isegi lühikese lihtlause võib sobimatu nominalisatsioon ränkloetavaks muuta (N13).

⁶¹ Laiemastki kontekstist ei selgu, kas see sõna on siin õigustatud, kuid pigem eeldanuks siiski *käsitada* valikut.

⁶² *kontekst* on üks moesõnu, mille asemel tuleks tihti kasutada sisutäpsemat

(N11) Mõnikord võib kõrgtehnoloogilise varustuse kasutamine olla põhjendatud, näiteks ostetud maali originaalsuse tõestamiseks, aga teine osapool peaks sellest kasutamisest teadlik olema.

(N11.1) Mõnikord võib olla põhjendatud kasutada kõrgtehnoloogilist varustust, näiteks tõestamaks ostetud maali originaalsust, aga teine osapool peaks sellest kasutamisest teadlik olema.

(N12) Teiste valdkondade osas on *Open Accessi* tundmine ja digitaalsele teaduskirjandusele vaba juurdepääsuvõimaluse kasutamine minimaalne.

(N12.1) Teistes valdkondades tuntakse *Open Accessi* vähe ja digitaalsele teaduskirjandusele vaba juurdepääsu võimalust kasutatakse minimaalselt.

(N13) Koolitöö toimimise edu aluseks on seal valitsev kord.

(N13.1) Koolitöö **toimib** edukalt, kui valitseb kord.

Kui uurimuses vajalikke mõisteid tuleb niigi tähistada paljude deverbaalsete *mine*-terminitega, on teksti loetavuse huvides seda enam põhjust vältida muid *mine*-tarindeid ja tarvitada teisi eesti keeles loomulikke struktuurivariante, et teadustekst muutuks vaheldusrikkamaks ja sujuvamaks. Arusaamani, et sageli on lugeja huvides märksa parem moodustada kas infiniittarind, kõrvallause või koguni rindlause, jõudsid teaduskeele täiendusõppes osalenud nii mõnigi kord üsna ise, vajades vaid vihjamisi juhtnööre.

Järeldusi

Selleks et eesti oskuskeel ja eriti selle tuumosana teaduskeel oleks konkreetne ja täpne, tuleb igapäev hoolega jälgida, et ta mistahes terminit kasutaks eelistatavalt vaid üht mõistesisu tähistavana võimalikult järjekindlalt. Ei ole otstarbekas tarvi-

tada üht ja sedasama oskussõna kahes („laiemas“ ja „kitsamas mõttes“, nt *oskuskeel*) või veelgi enamas tähenduses (nt *terminoloogia*). Mitmetähenduslikke termineid on kasulik teaduskeeles vältida. Kui seda mingil põhjusel teha ei saa – nt piirialadel, üleminekunähtusi kirjeldades –, siis on kirjutajal vaja kindlasti täpsustada, millist mõistesisu termin just selles tekstis edastab. Parimaid tulemusi terminikorrastuses ja -loomes saavutatakse kahtlemata mistahes muu eriala teadlaste ja keeleteadlaste koostöös.

Terminivara oskuslik tarvitus teadustekstis eeldab ka iga keele omapära mõistmist. Liigse mitmuslikkuse tõttu kaotab eesti teaduskeel palju oma üldistusvõimest ja võib ähmastada sõnumi täpsust seal, kus ainsus ja mitmus saaksid eristada sisult olulist. Umbisikukultus ja ohtrad *mine*-tarindid muudavad aga teksti raskesti loetavaks, mis võib takistada ka kogu uurimuse sisust arusaamist.

Euroopa Liiduga ühinemise eel peetud teaduskeeleartiklutele ülevaates juhib Tõnu Tender (2002: 16) tähelepanu akadeemik Boris Tamme seisukohale, kes toonitas, et tuleb küll vallata mitut võõrkeelt ning digitaalkeelt, ent „eesti keeltki on vaja korralikult osata: (tehnika)teadlastel tuleb õppida end eesti keeles paremini väljendama.“ Korralikult osatakse mitut keelt siis, kui tuntakse iga keele sõnavara ja grammatika eripära ega segata asjatult mitme keele jooni omavahel.

Ingliskeelne teadus on ikka nende pärusmaa, kelle emakeelgi on inglise keel, nagu näitab mitmest sõltumatust uuringust ilmnev tõik: kõigest umbes 20 % kogu maailma ingliskeelseist teadustöödest pärineb muu emakeelega autoreilt, kuigi sünnilt ingliskeelseid teadlasi on märksa vähem muukeelsetega võrreldes. (Guardiano jt 2007: 29) Seega on väär väita, et teaduse rahvusvahelisus taandub ingliskeelsusele.

Akadeemik Anto Raukas (2002: 77) on tõdenud: „ .. valdavat osa eesti teadlaste inglise keeles kirjapandut ei tsiteerita kordagi, mis näitab nende vähest kasutegurit. Samal ajal võinuks nendes töödes avaldatud mõtete ja ideede kasutegur oma rahvale olla võrreldamatult suurem. **Enamik teadlasi kirjutab halvasti isegi emakeeles** .. Olen lugenud paljude noorteadlaste ingliskeelseid üllitisi, millest esialgu on aru saada hoopis võimatu. [-] Kuid kui halvas inglise keeles kirjutamine on veel kuidagi võimalik, siis **halvas inglise keeles mõtlemine ei saa anda täisväärtuslikku tulemust.**“⁶³

Keele ja mõtlemise seotuse tõttu on kindel, et ka kehvast eesti keeles mõtlemine ei vii täisväärtusliku teadustulemuseni. Mistahes uuritava nähtuse või objekti ülikeerukadki omadused ja seosed ei nõua kirjelduseks kasutatava keele ülikeerukust, pigem vastupidi. Tundes eesti keele struktuuri võimalusi, suudetakse luua kergesti loetavat ja täpset mõtet edastavat teadusteksti. Neid võimalusi on vaja järjekindlalt tutvustada iga eriala magistrantidele ja doktorantidele terminiõpetuse ja eesti teaduskeele kursustena. Samuti on kasulik tihendada mistahes valdkonna eriteadlaste koostööd keeleteadlastega.

Kirjandus

- EKSS 1991a = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, I köide, 2. vihik.
Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKSS 1991b = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, I köide, 4. vihik.
Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKSS 1992 = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, II köide, 3. vihik.
Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

⁶³ Siinne esiletõst – P.N.

- EKSS 1998 = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, V köide, 2. vihik. Peatoimetaja Rudolf Karelson. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKSS 2000 = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, V köide, 4. vihik. Peatoimetajad Valve Kullus ja Rudolf Karelson. Eesti Keele Instituut. Väljaandja Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS 2001 = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, VI köide, 1. vihik. Peatoimetajad Mai Tiits, Tiia Valdre ja Leidi Veskis. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat. Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toimetajad Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/ekss/>
- Erelt, Mati (2006). Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Tartu
- Erelt, Tiiu (1982). Eesti oskuskeel. Toimetanud U. Agur. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut . Tallinn: Valgus.
- Guardiano, Cristina; Favilla, M. Elena; Calaresu, Emilia 2007. Stereotypes about English as the language of science. – Carli, Augusto; Ammon, Ulrich (Eds.) Linguistic inequality in scientific communication today. AILA Review, Vol. 20, 28–52.
- Kasik, Reet (2007). Sissejuhatus tekstiõpetusse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet & Mati Erelt, Tiiu Erelt (2007). Eesti keele väljendusõpetus kõrgkoolidele. Tartu.
- Kerge, Krista (2003). Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. Tallinn: Tallinna Pedagoogika-ülikooli kirjastus.
- Mereste, Uno (2000 (1969)). Oskuskeele üldprobleeme kaug- ja lähivaates. – Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü. Tallinn: EKS, 2000 (1969), lk 57–83.

- Nemvalts, Peep (2000). Aluse sisu ja vorm. Tallinn: Eesti keele sihtasutus.
- Nemvalts, Peep (2003). Kas mida rohkem, seda uhkem? – Õiguskeel nr 4, lk 6-9.
- Nemvalts, Peep (2004). Eesti keel ja euroidentiteet. – Kiil' ja hindätiidmine / Keel ja identiteet. Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro Instituudi Toimõndusõq / Publications of Võro Institute 16. Võro, lk 85-96.
- Nemvalts, Peep (2006). Vaatmik, mitte poster! – Sirp 20.01.2006
- Nemvalts, Peep (2007). Õigus mõista õigusakte. – Õiguskeel, nr 1, lk 16-20
- Nemvalts, Peep (2008). Võõrsõna – harituse või harimatuse tunnus? – Kalender 2009. Tallinn: Olion, lk 65-69.
- Nemvalts, Peep (2009). Kõrgharituks selges eesti keeles. (Arvustus: Reet Kasik, Mati Erelt, Tiiu Erelt. Eesti keele väljendusõpetus kõrgkoolidele. Toimetanud Tiiu Erelt. Tartu, 2007. 181 lk.) – Keel ja Kirjandus nr 11, lk 869-872.
- Rajandi, Henno (1977). Keel: protsess ja süsteem. – Keel ja Kirjandus nr 2, lk 75-87.
- Raukas, Anto 2002. Eesti Entsüklopeedia eesti teaduskeele hoidjana. – *Eesti keel teaduskeelena ja Euroopa Liit*. Toim. Tõnu Tender ja Elsa Pajumaa. Tallinn: Tallinna Teadlaste Maja, 73-83.
- Tender, Tõnu 2002. Kokkuvõte projekti „Eesti teaduskeel ja Euroopa Liit“ raames toimunud aruteludest. – *Eesti keel teaduskeelena ja Euroopa Liit*. Toim. Tõnu Tender ja Elsa Pajumaa. Tallinn: Tallinna Teadlaste Maja
- VL 2000 = Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet, Võõrsõnade leksikon. Kuues, uuendatud trükk. Parandanud ja täiendanud Eduard Vääri. Tallinn: Valgus.
- VS 2005 = Võõrsõnastik. 2., täiendatud ja ümbertõõtatud trükk. Üldtoimetaja Ruth Mägi. Tallinn: TEA.

ÕS 1960 = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. Nurm, E. Raiet ja M. Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

ÕS 1976 = Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull ja E. Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.

ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toimetanud Tiiu Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toimetanud Tiiu Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

From terminology science to academic Estonian

Peep Nemvalts

Summary

During 90 years of university instruction and making science in Estonian, academic texts have been changed considerably. This is most evident in changes of specialised vocabulary which has been developed mostly by the (voluntary) terminology committees in many fields of science.

This article deals, firstly, with the need of using some general terms of academic Estonian in a more precise and systematic way, in accordance with the notional level. Polysemantic use of terms should be avoided where possible, e.g. the fourfold meaning of *terminoloogia* (terminology). Also, some newer terms are promoted, e.g. *vaatmik* (poster), *enesetaju* (identity).

Secondly, some most spread structural deviations of Estonian in academic texts are actualised: the impact of English passive on Estonian impersonal sentences, the redundant use of plural forms which diffuses the sense of generalisation and distributiveness, and excessive use of nominalisations which makes texts too complicated for the reader to follow.

It is argued that deep knowledge of the language structure is inevitable for writing texts with a clear scientific content, and concluded that courses of academic Estonian and Estonian terminology have to be taught on regular bases at MA and PhD levels.

Keywords: Estonian terms, impersonalisation, nominalisation, grammatical number, LSP, Estonian for Specific Purposes

Autor

PhD **Peep Nemvalts** on Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi vanemteadur, TLÜ teaduskeelekeskuse juhataja.

Peep.Nemvalts@tlu.ee

TALLINNA ÜLIKOOLI
EESTI KEELE JA KULTUURI INSTITUUDI
TOIMETISTE SARJAS ILMUNUD

Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia
osakonna toimetised (2003–2004)

1. Eesti keel: võõrkeelest teiseks keeleks. Koostanud Mart Rannut. Toimetanud Mart Rannut, Marju Kõivupuu, Tiit Päeva. Tallinn 2004.
2. Leo Villandi tööde bibliograafia. Koostanud Kadri Eek ja Veroonika Pihelgas. Tallinn 2003.
3. Toimiv keel II. Töid rakenduslingvistika alalt. Koostaja Helle Metslang. Toimetanud Maria-Maren Sepper, Jane Lepasaar. Tallinn 2004.
4. Eesti kirjakeele kasutusvaldkondade seisundi uuringud. Toimetanud Maire Raadik. Tallinn 2003.
5. Hargla noomeni muutmine. Taimi Rosenberg. Tallinn 2004.

Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonna
toimetised (2005–2008)

6. Vene-eesti koodivahetus Kohtla-Järve vene emakeelega algkoolilastel. Anastassia Zabrodskaia. Tallinn 2005.
7. Lähivertailuja 16. Soome-eesti kontrastiivseminar 8.-9.05.2004 Männikul. Toimetajad Helle Metslang ja Siiri Soidro. Tallinn 2006.
8. Finest linguistics : proceedings of the annual Finnish and Estonian conference of linguistics, Tallinn, May 6-7, 2004. Edited by Krista Kerge & Maria-Maren Sepper. Tallinn 2006.

9. Tallinna Ülikooli keelekorpuste optimaalsus, töötlemine ja kasutamine. Toimetanud Pille Eslon. Tallinn 2007.
10. Õppijakeele analüüs: võimalused, probleemid, vajadused. Toimetanud Pille Eslon. Tallinn 2008.

Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised (2008–)

11. Korpusuuringute metodoloogia ja märgendamise probleemid. Toimetanud Pille Eslon ja Katre Õim. Tallinn 2009.
12. Korpusuuring ja meetodid. Toimetanud Pille Eslon ja Katre Õim. Tallinn 2010.

